

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

POJETÍ PŘÁTELSTVÍ U RUSŮ ŽIJÍCÍCH V ČR

DIPLOMOVÁ PRÁCE

OBOR: KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

VYPRACOVALA:

Bc. Tereza Janečková

VEDOUCÍ PRÁCE:

Doc. Mgr. Martina Cichá, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně. Veškerá literatura či jiné informační prameny jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

V Olomouci dne 30. března 2016

.....

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat všem, kteří mi během psaní diplomové práce pomáhali a podporovali mě. Jmenovitě se jedná o vedoucí práce, paní doc. Martinu Cichou, Ph.D., která mi poskytovala cenné rady a doporučení, mé přátele, kterým kromě toho, že pro mě byli oporou, děkuji i za pomoc při navazování kontaktů s budoucími participanty. Samotným participantům patří obrovský dík za ochotu, trpělivost a aktivní přístup, bez něž by práce nemohla vzniknout. V neposlední řadě za nedocenitelnou podporu děkuji i své rodině.

ANOTACE

Práce pojednává o pojetí a prožívání fenoménu přátelství u mladé generace zástupců ruské menšiny v České republice. Je založena na vlastním kvalitativním výzkumném šetření provedeném v duchu interpretativní fenomenologické analýzy. V souladu s povahou zvolené výzkumné metody je cílem porozumět významům, které participanti zkoumanému fenoménu ve svém životě přisuzují. Teoreticky je práce ukotvena v lingvistické antropologii a kognitivní lingvistice, konkrétně pracuje s postuláty jazykové relativity a specifiky konceptu družba v rámci obrazu světa vytvářeného ruským jazykem. Teoretickým východiskům je věnována první část práce, druhá část začíná popisem kontextu výběru výzkumné metody a jejích charakteristik, následně se věnuje samotnému výzkumu. Závěrečná část práce je věnována sumarizaci zjištění a pokusu o jejich uvedení do souvislosti s představenými teoretickými poznatky.

Klíčová slova

Přátelství, ruská menšina v ČR, lingvistická antropologie, kognitivní lingvistika, jazyková relativita, lingvokulturologie, koncept družba.

ABSTRACT

This thesis is concerned with the conception and experiencing the phenomenon of friendship among young representatives of the Russian minority in the Czech Republic. The thesis is based on an original qualitative research, conducted as an interpretative phenomenological analysis. In accordance with the nature of the chosen research method, the main objective is to understand the meanings which participants attach to the examined phenomenon in their lives. The thesis is theoretically based on linguistic anthropology and cognitive linguistics, and it works specifically with linguistic relativity postulates and specifics of the “druzhba” concept within the image of the world created by the Russian language. The theoretical base is presented in the first part of the thesis, the second part begins by describing the context of the selection of the research method and its characteristics, then it is focused on the research itself. The final part is devoted to summarizing the research findings and it attempts to relate them to the referenced theoretical knowledge.

Key words

Friendship, Russian minority in the Czech Republic, linguistic anthropology, cognitive linguistics, linguistic relativity, linguoculturology, “druzhba” concept.

Obsah

Úvod	7
TEORETICKÁ ČÁST	8
1. Lingvistická antropologie	8
1.1 Vztah jazyka, kultury a myšlení	9
1.2 Jazykový relativismus	10
1.3 Sapir – Whorfova hypotéza	12
1.4 Lingvokulturologický přístup	16
2. Kognitivní přístup	17
2.1 Kognitivní lingvistika	17
2.2 Kognitivní antropologie	18
2.3 Klíčové pojmy kognitivní lingvistiky	19
2.3.1 Význam	19
2.3.2 Kategorizace	20
2.3.3 Jazykový obraz světa	21
2.3.4 Konceptualizace	22
3. Humanitněvědní vymezení pojmu přátelství	23
4. Koncept „družba“ („drug“) v ruském jazykovém obrazu světa	26
EMPIRICKÁ ČÁST	32
5. Cíl výzkumu	32
6. Metodologie výzkumu	35
6.1 Fenomenologické zkoumání	36
6.1.2 Interpretativní fenomenologická analýza	38
7. Účastníci výzkumu	41
8. Etické aspekty výzkumu	43
9. Výzkumné otázky	43
10. Sběr dat	44
11. Analýza získaných dat	44
11.1 Analýza rozhovoru s participantkou č. 1	46
11.2 Analýza rozhovoru s participantkou č. 2	54
11.3 Analýza rozhovoru s participantem č. 3	69
11.4 Analýza rozhovoru s participantkou č. 4	71
11.5 Analýza rozhovoru s participantem č. 5	82

11.6 Společná témata	85
12. Shrnutí výzkumu	91
Závěr.....	100
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	102

Úvod

Diplomová práce svým tématem, tedy problematikou pojetí přátelství u mladých Rusů žijících v České republice, navazuje na práci bakalářskou, zaměřenou na odhalení aspektů kulturní identity ruských studentů na českých univerzitách. Právě z výzkumného šetření, provedeného pro potřeby bakalářské práce formou kvalitativně laděné ankety a narativních rozhovorů, vyplynula díky širokému záběru metody řada souvislostí i zajímavých námětů pro další výzkum. Jelikož však problematika mezilidských vztahů s tématem bakalářské práce souvisela jen částečně, nebyla jí věnována zvláštní pozornost. Ta se oživila během přednášek z kognitivní lingvistiky na Katedře slavistiky, zejména při analýze textu australské lingvistiky polského původu Anny Wierzbické o konceptualizaci přátelství v rámci obrazu světa vytvářeného ruským jazykem. Daný text se stal inspirací a zároveň jedním z výchozích zdrojů pro zpracování diplomové práce. Práce je teoreticky ukotvena v lingvistické antropologii, východiska jsou čerpána z kognitivní lingvistiky a postulátů v Rusku populární disciplíny lingvokulturologie. Empirická část práce je založena na vlastním kvalitativním výzkumném šetření, provedeném v duchu interpretativní fenomenologie.

Cílem práce je popsat, jak mladí Rusové žijící v ČR prožívají přátelství a jaký význam pro svůj život mu připisují, a odhalit faktory, které tyto postoje ovlivňují. Zvláštní pozornost je věnována problematice vazby kategorizace vztahů na původní jazykové a kulturní prostředí participantů.

Teoretická část poskytuje základní orientaci v disciplínách, do nichž práce svým zaměřením spadá, a představuje podklad pro zpracování výsledků výzkumného šetření. Jedná se o hlavní koncepce a přístupy lingvistické antropologie, zejména o reflexi vývoje přístupu ke vztahu jazyka, myšlení a kultury, a kognitivní lingvistiky. Samostatná kapitola je věnována ruským kulturologickým a sémantickým studiím o povaze lidského obrazu světa, a to především specificky v kontextu ruského jazykového a kulturního prostředí. Závěr teoretické části se věnuje humanitněvědnímu vymezení fenoménu přátelství, jež je ústředním bodem celé této práce.

V empirické části je nejprve osvětlen kontext výběru výzkumné metody a designu, následovaný prezentací analýzy provedeného výzkumného šetření. Závěrečné shrnutí představuje pokus o syntézu získaných dat s existujícími teoriemi a hypotézami, uvedenými v teoretické části práce.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Lingvistická antropologie

V následující kapitole bude stručně představeno sepětí antropologie a lingvistiky včetně klíčových myšlenek, z nichž tato práce vychází.

V definici lingvistické antropologie je zdůrazňována její interdisciplinární povaha a zájem o vztah jazyka, kultury a myšlení v rámci různých sociokulturních systémů.¹ Problematiku vztahu jazyka, kultury a společnosti otevřeli svým dílem už v 18., respektive 19. století Johann Gottfried Herder a Wilhelm von Humboldt, kterým je připisován značný vliv na pozdější hypotézu jazykové relativity² (viz níže). Pro rozvoj disciplíny však mělo zásadní vliv zejména dění v rámci americké antropologické praxe. Právě ve Spojených státech došlo ke zformování průkopnických myšlenek a přístupů, které ovlivnily nejen vznik samotné lingvistické antropologie, ale i rozvoj obdobných disciplín v Evropě. Základy disciplíny položil v první polovině 20. století Franz Boas, který studium domorodých jazyků zkoumaných kultur považoval za nezbytnou součást výzkumné činnosti. Výrazné rozšíření možnosti využití lingvistických metod v antropologii přinesla práce Boasova žáka, Edwarda Sapira.³ Zásadní dopad na formování disciplíny pak měly přístupy moderní lingvistiky 20. století a práce osobností jako Ferdinanda de Saussura, členů Pražského lingvistického kroužku či amerických lingvistů Leonarda Bloomfielda a Noama Chomského.⁴ V současnosti se lingvistická antropologie primárně soustředí na studium fungování jazyka v jeho kulturním a společenském kontextu.⁵ Charakteristická je výrazná diferenciací a snaha syntetizovat metody různých disciplín, jednu z hlavních oblastí zájmu disciplíny tvoří studium vztahů jazyka a kultury prostřednictvím výzkumu kognitivních systémů.⁶

¹ Srov. např. POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 7.

² Srov. např. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 526; POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 8.

³ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 526.

⁴ Tamtéž, s. 526.

⁵ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 8.

⁶ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 567.

1.1 Vztah jazyka, kultury a myšlení

Vztah myšlení, jazyka a kultury představuje velice složitou problematiku, jejíž studium přináší různá, často protichůdná stanoviska. Tato podkapitola nabízí krátký exkurz do vývoje vědeckých představ o vztahu těchto entit.

Významný vklad do debat o povaze vztahu jazyka, myšlení a kultury přinesli již zmiňovaní **J. G. Herder** a **W. von Humboldt**. Jedná se především o Herderovu tezi, že každý národ má vlastní rezervoár myšlenek, které se staly znaky. Daným rezervoárem je jazyk, představující jakousi pokladnici myšlenek celého národa.⁷ Humboldt formuloval teorii o vnitřní formě každého jazyka, která se projevuje rozdílným typologickým profilem, syntaktickými strukturami, slootovými a sémantickými principy, jež reflektují rozdílný způsob myšlení. Jazyk je neustále formován intelektuální aktivitou svých mluvčích a sám ji zpětně ovlivňuje. Jakožto proces našeho myšlení představuje jazyk podle Humboldta specifický prostředek objevování dosud neznámých pravd a výraz národní mentality.⁸ Humboldtovy myšlenky byly rozpracovány v rámci evropského směru zvaného neohumboldtismus, reprezentovaného především **Ludwigem Weisbergem**, podle nějž mezi biologickou a psychologickou podstatou člověka a jeho fyzickým prostředím leží svět kulturních představ a symbolů, kterým je především jazyk. Právě jazyk je pro neohumboldtisty základem všech ostatních forem vědění a umožňuje stabilizovat a analyzovat proud našeho vědomí a manipulovat s představami.⁹

Jedna z klíčových postav zrodu lingvistické antropologie, **Franz Boas**, se při formulaci vztahu mezi jazykem, kulturou a myšlením klonil spíše k představě částečného vlivu kultury na jazyk než naopak.¹⁰ Jan Pokorný píše, že právě z Boasova paradigmatu se vyvinula Sapir – Whorfova hypotéza, nejznámější směr jazykové relativity.¹¹

Pojetí vztahu jazyka a myšlení prošlo obdobím tzv. monistických teorií, v jejichž perspektivě byly myšlení a řeč považovány za jedno a totéž.¹² Podle Aleny Plhákové však v současné době většina teoretiků zastává názor, že jde o dvě různé, těsně

⁷ Srov. např. VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 48.

⁸ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 26.

⁹ Tamtéž, s. 26-30.

¹⁰ Tamtéž, s. 33.

¹¹ Tamtéž, s. 34.

¹² PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2007, s. 313.

propojené a ovlivňující se psychické funkce, přičemž významná část současných sociálních vědců se kloní k tezi, že struktura i slovní zásoba mateřského jazyka způsob myšlení poměrně značně determinují.¹³ Například v psychologii je podle Zbyňka Vybírala uznávána teze o oboustranném podmínění myšlení a jazyka, navíc v návaznosti na kulturu, v níž k osvojování jazyka a k myšlení dochází. Vybíral vztah mezi danými entitami popisuje následovně: kultura obohacuje jazyk, který má vliv na úroveň našeho myšlení a dává mu tvar. Myšlení se podílí na vytváření kultury. Jazyk zároveň představuje nástroj myšlení, jehož součástí je i kultura.¹⁴ Psychologický aspekt vztahu mezi danými entitami je patrný i v definici Václava Soukupa: „*O vztahu jazyka a myšlení je možné uvažovat také jako o vztahu jazyka a „kolektivní psychologie“ či o vztahu jazyka a „národní mentality“. Strohé jazykové vyjadřování v jedné kultuře stroze utváří psychiku jejího příslušníka, zatímco rozvláčné nebo metaforické vyjadřování ji utváří rozdílně.*“¹⁵

Podle I. T. Budila existuje společný jmenovatel pro jazyk a kulturu, a to znakovost. „*Znaky jsou hlavními stavebními kameny vnitřní mentální reprezentace světa v lidském vědomí, která má, jak předpokládáme, lingvistickou povahu. Kultura je pak kolektivním rozšířením a sdílením tohoto sémiotického (znakového) modelu reality.*“¹⁶

1.2 Jazykový relativismus

Vysvětlení vzájemného vztahu mezi jazykem, myšlením a kulturou může poskytnout jazykový relativismus. Vzhledem k četným reakcím, které daný přístup od dob svého zrodu vyvolává, dnes orientaci v relativistické teorii komplikuje především její rozrůzněnost až roztržštěnost. Například George Lakoff píše až o stovkách „*odrůd*“ relativismu.¹⁷

V otázce po vztahu jazyka a myšlení proti sobě stojí dva protichůdné přístupy – relativismus a univerzalismus. Zatímco jazykový relativismus hlásá, že lidé jsou ve svém myšlení a vztahu ke světu maximálně ovlivněni mateřským jazykem, což zapříčiňuje větší či menší odlišnosti od příslušníků jiných jazykových a kulturních

¹³ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2007, s. 313.

¹⁴ VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000 s. 122-123.

¹⁵ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 124.

¹⁶ BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1998, s. 132.

¹⁷ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 299.

společenství, jazykový univerzalismus je postaven na přesvědčení, že existuje určitá „psychická jednota“, sdílená celým lidstvem bez ohledu na různost jazyků a kultur. Myšlení je podle univerzalistů vždy opřeno o tytéž základy a rozdíly dané jednotlivými jazyky nejsou podstatné.¹⁸ Je však nutné si uvědomit, že proti univerzalismu může stát jazyková relativita, tedy přesvědčení, že jednotlivé jazyky představují rozdílné náhledy na svět, nebo vyhraněná podoba hypotézy - jazykový determinismus, který, jak už z označení vyplývá, pracuje s představou o determinující roli mateřského jazyka.¹⁹

Svým způsobem kompromisní stanovisko představuje koncepce **Anny Wierzbické** a **Cliffa Goddarda** (*Language, culture and meaning: Cross-cultural semantics, 1998*). Podle těchto autorů je většina konceptů sice vázána na daný jazyk, zároveň ale existuje i malé množství univerzálních pojmů, jejichž existence je ve všech jazycích prokazatelná.²⁰ Wierzbicka sama mluví o jakémisi spojení radikálního univerzalismu a důsledného relativismu.²¹ Na jedné straně, v návaznosti na Humboldtovo přesvědčení o kulturní specifičnosti a neopakovatelnosti sémantických systémů různých jazyků, připouští jedinečnost všech jazykově-kulturních systémů, zároveň však postuluje soubor sdílených pojmů, s jejichž pomocí je možné rozdíly mezi těmito systémy postihnout a popsat.²² Současně Wierzbicka²³ důrazně varuje před neuvědomělým etnocentrismem v podobě odmítání závislosti myšlení na jazyce, které v praxi nejčastěji vede k absolutizaci rodného jazyka. Tímto varováním naráží zejména na angličtinu (mj. v reakci na knihu *Jazykový instinkt* Stevena Pinkera – viz níže), která je nejčastěji volena za základ srovnávacího výzkumu. Při užití angličtiny v roli nezávislého metajazyka je však zkoumaným kulturám vnucována jako základ a jakési předporozumění.²⁴

¹⁸ Srov. např. VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 37-38.; PINKER, S. *Jazykový instinkt: jak mysl vytváří jazyk*. Praha: Dybbuk, 2009, s. 60.

¹⁹ VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 37-38.

²⁰ Srov. např. VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 38.

²¹ WIERZBICKA, A. *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. Praha: Karolinum, 2014, s. 29.

²² Tamtéž, s. 27-29.

²³ Ve všech následujících případech odkazování na závěry Anny Wierzbické se jedná o vlastní překlad ruských, do češtiny nepřeložených, prací. Stejně je to i v případě všech níže citovaných ruských autorů.

²⁴ WIERZBICKA, A. Različnye slova, različnyj obraz myšlenija? In Iz knigi "Ponimaniye kultur čerez posredstvo ključevych slov". *Poetica*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://philologos.narod.ru/ling/wierz2.htm>.

1.3 Sapir – Whorfova hypotéza

Přínos **Edwarda Sapira** spojený s odhalením možností využití lingvistických metod při výzkumu kultur už byl nastíněn v úvodní kapitole. Sapir nicméně proslul především díky hypotéze/teorii, nesoucí příjmení jeho samotného i jeho nejznámějšího žáka **Benjamina Lee Whorfa**. Přestože, jak uvidíme na následujících řádcích, jejich názory nejsou zcela shodné, humanitní vědy dnes pracují se zastřešující verzí, podle níž je „reálný svět“ příslušníků určité skupiny do značné míry vestavěn do jejich jazykových návyků, které pak předurčují výběr určitých interpretací. A protože lidé poznávají svět vždy prostřednictvím určitého jazyka, tak světy, v nichž žijí svou realitu, jsou různé.²⁵ Václav Soukup shrnuje vyznění hypotézy do dvou tezí. První říká, že modely našeho vnímání a interpretace světa jsou ovlivněny jazykovým systémem, v němž jsme byli vychováni a v jehož kategoriích od dětství myslíme. Druhá vychází z dopadu rozdílů mezi jazykovými systémy, které jsou odrazem různých prostředí, na rozdílné chápání světa u příslušníků různých kultur.²⁶

Jazyk je v Sapirově pojetí čistě lidským, neinstinktivním způsobem komunikace myšlenek, emocí a tužeb prostřednictvím systému dobrovolně vytvořených symbolů, jehož podstata spočívá v přidělování konvenčních zvuků, nebo jejich ekvivalentů, různým prvkům zkušenosti. Mimo kulturu, tedy mimo sociálně zděděné sestavy praktik a víry, jež determinují strukturu lidského života, jazyk existovat nemůže. Slovní zásoba jazyka podle Sapira více či méně spolehlivě odráží kulturu, jejímž účelům slouží, neboť historie jazyka a historie kultury se v průběhu vývoje pohybují po paralelních liniích. Přesto však Sapir upozorňoval, že korelace mezi jazykem, kulturou, případně ještě rasou, nutně existovat nemusí.²⁷

Benjamin Lee Whorf Sapirovy myšlenky rozpracoval a zradikalizoval. Hlavního činitele v procesu ovlivňování způsobu lidského vnímání viděl zejména v gramatice, která však spíše než by byla reproduktivním nástrojem k vytváření myšlenek, je sama utváří (*Language, Thought and Reality*, 1957).²⁸ Whorf zastával názor, že jazykové formy jsou centry odlišnosti pojmových systémů. Radikální odlišnosti v jazykové

²⁵ Srov. např. PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2007, s. 316.

²⁶ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 358.

²⁷ SAPIR, E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and company, 1921. *Bartleby.com*. [online]. 2000. [cit. 2016-01-09]. Dostupné z: <http://www.bartleby.com/br/186.html>.

²⁸ Srov. např. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 358.

strukturu pak podle něj vedou k radikálním rozdílům v myšlení, tudíž i k odpovídajícím rozdílům v chování.²⁹

Jan Pokorný poznamenává, že hypotéza jazykového relativismu se chápe především jako názor, že způsob jazykové konceptualizace světa výrazně ovlivňuje lidské prožívání a chování v nejazykových oblastech. Pro kulturní antropologii nejzajímavější pojetí jazykové relativity Pokorný vidí v problematice vztahu jazyka a kultury, přičemž konstatuje, že v dnešní době se spíše než o vliv jazyka na kulturu jedná o vliv kultury na jazyk.³⁰

K obohacení koncepce jazykové relativity výrazně přispěl americký lingvista a antropolog **Dell Hymes** se svou koncepcí etnografie řeči (*Language in Culture and Society*, 1964), která bývá označována jako druhý typ jazykové relativity. Jde totiž o oblast, která se týká rozdílu ne primárně ve struktuře jazyků, nýbrž v jejich funkci.³¹ Podle Jana Pokorného je třeba vidět přínos Hymesovy koncepce především ve významové šíři, jelikož, na rozdíl od Whorfova přístupu, připisujícího všem jazykům v podstatě stejnou funkci, pracuje s předpokladem o různých funkcích různých jazyků.³²

Hypotéza jazykové relativity se dočkala jak řady modifikací, tak také kritik. Často se střetávala s obviněním z filozofického idealismu a neschopnosti pochopit, že jazyk popisuje realitu pro všechny lidi stejnou.³³ Významného oponenta našla jazyková relativita v tzv. reprezentačním nativismu, který je spojen s pojmy univerzální gramatiky Noama Chomského, jazykového instinktu Stevena Pinkera a mentálštiny Jerryho Fodora. Reprezentační nativismus znamená přesvědčení, že jazyk nemůže ovlivnit naše kategorie, protože ty jsou vrozené a všem lidem společné.³⁴

Pravděpodobně nejslavnějším zastáncem myšlenky o vrozené povaze jazyka je americký lingvista **Noam Chomsky**, který operuje s existencí vrozené jazykové znalosti nazývané univerzální gramatikou (*Syntactic Structures*, 1957). Chomsky pracuje

²⁹Srov. např. LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 319-320.

³⁰ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 205-209.

³¹Srov. např. POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 45; SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 568-569.

³² POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 45.

³³Tamtéž, s. 205.

³⁴ Tamtéž, s. 205-207.

s pojmem jazykové kompetence, který slouží k označení jazykových pravidel, jimiž se řídí konstrukce vět přímo v mysli mluvčího.³⁵

Jazykový instinkt v pojetí **Stevena Pinkera** (*The Language Instinct*, 1994) označuje tezi, že jazyk je specializovaná dovednost, vyvíjející se bezděčně bez povědomí o existenci podmiňující logiky.³⁶ Sapir – Whorfova hypotéza, ať už ve slabé či silné podobě, je pro Pinkera nepřijatelná. Jazykový determinismus doslova označuje za „konvenční absurditu“ jdoucí proti zdravému rozumu. Pinker argumentuje, že pokud by myšlenky skutečně závisely na slovech, nová slova by z logiky věci nemohla být vymyšlena.³⁷ Příčinu rozdílů mezi jazyky Pinker spatřuje procesech inovace, učení a migrace.³⁸ Vzájemná nesrozumitelnost jazyků je zapříčiněna povrchovou variací, pod níž však leží jediný design univerzální gramatiky.³⁹

Pojmem mentálština, připisovaným **Jerryemu Fodorovi** (*The Language Of Thought*, 1975), je označován hypotetický jazyk mysli nebo reprezentace pojmů a proposic v mozku, ve kterém jsou formulovány myšlenky, včetně významů slov a vět.⁴⁰

Jistou míru kritičnosti, konkrétně ve vztahu k Whorfově pojetí jazyka, lze spatřit i v koncepci Hymesovy druhé jazykové relativity. Hymes Whorfův přístup kritizuje jako monolitický a zdůrazňuje, že kulturně relativní je už sám status každého jazyka.⁴¹

Nezanedbatelná část odborníků se však vůči argumentům proti jazykové relativitě staví více či méně skepticky. Ačkoli bylo provedeno mnoho studií a experimentů s cílem vyvrátit platnost jazykové relativity, jak uvádí Alena Plháková, hypotézu za plně vyvrácenou považovat nemůžeme. Plháková jako příklad uvádí známé experimenty s diferenciací barevných odstínů, které se však ve skutečnosti zabývaly rozdílem mezi jazykem a vnímáním, ne mezi jazykem a myšlením.⁴² Podle Jana Pokorného jsou všechny důkazy ve prospěch tzv. reprezentačního nativismu nepřímé a reprezentační nativismus sám o sobě jazykovou relativitu nevyvrací. Pokud by se totiž za konceptuální různorodostí jazyků skrývaly univerzální pojmy, pak by diverzita

³⁵ Srov. např. POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 40.

³⁶ PINKER, S. *Jazykový instinkt: jak mysl vytváří jazyk*. Praha: Dybbuk, 2009, s. 17.

³⁷ Tamtéž, s. 72.

³⁸ Tamtéž, s. 277.

³⁹ Tamtéž, s. 462-468.

⁴⁰ Srov. např. PINKER, S. *Jazykový instinkt: jak mysl vytváří jazyk*. Praha: Dybbuk, 2009, s. 533.

⁴¹ Srov. např. POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 204.

⁴² PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2007, s. 317.

jazyků dokazovala jen to, že si z nich lidé buď vybírají odlišné pojmy, nebo nepoužívají jejich stejné kombinace.⁴³

Whorfovy názory svým způsobem našly zastání u **George Lakoffa**, který píše, že Whorf věřil v radikální, nikoli totální odlišnost pojmových systémů. Jako možný zdroj představy, že lidé mohou být „vězni“ svých jazyků, Lakoff identifikuje Whorfovo přesvědčení o jednoduše pojmových systémů, která de facto eliminuje prostor pro existenci alternativ uvnitř jednoho jazyka a jednoho pojmového systému.⁴⁴ Sám Lakoff existenci pojmového relativismu připouští a dokonce tvrdí, že odmítnutí jeho existence tam, kde se skutečně vyskytuje, může mít reálné etické důsledky. Existence alternativních pojmových systémů podle Lakoffa vyvstává z lidské schopnosti konceptualizovat zkušenost, přičemž různé způsoby chápání okolního světa se odehrávají už na úrovni každého jednotlivce. Stejně jako Whorf, i Lakoff si myslí, že pojmy, které se staly součástí gramatiky jazyka a používají se v myšlení spontánně, mají výrazný dopad na naše chápání každodenního života. Jako příklad oblasti, kde by porozumění rozdílům v pojmových systémech mohlo být užitečné, Lakoff uvádí sféru mezilidských vztahů.⁴⁵

Zastánkyní existence velmi úzkého vztahu mezi životem společnosti a lexikem jazyka, jímž její členové mluví, je již několikrát zmiňovaná Anna Wierzbicka, která, ačkoli některé jejich názory podrobuje kritické reflexi, ze Sapiroových a Whorfových koncepcí výrazně čerpá. Kromě názoru o vlivu slovní zásoby mateřského jazyka na myšlení jeho mluvčích Wierzbicka staví i na dalším Sapirově přesvědčení, že v každém jazykovém společenství v průběhu složitě historického vývoje vzniká určitý způsob myšlení a specifický typ reakcí, a že některé specifické myšlenky se ukotvují v jazyce. Z tohoto důvodu je právě studium jazyka akcentováno jako vhodný prostředek pro pochopení kultury v širokém smyslu slova, včetně způsobu života, emocí a myšlení. Zásadní postavení v přístupu Wierzbické mají tzv. výrazy s kulturně specifickým významem, které odrážejí, předávají a formují způsob života i myšlení. Wierzbicka o těchto kulturně specifických pojmech hovoří jako o konceptuálních nástrojích, jenž odrážejí historické zkušenosti společnosti. V souvislosti se změnami společnosti mohou být tyto nástroje postupně upravovány či odkládány. V souladu

⁴³ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 207-208.

⁴⁴ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 319-320.

⁴⁵ Tamtéž, s. 324-326.

s výše nastíněným stanoviskem o kompromisním přístupu k otázce vztahu jazyka a myšlení Wierzbicka uvádí, že inventář konceptuálních nástrojů společnosti nikdy nedeterminuje její pohled na svět zcela, očividně jej však ovlivňuje. Z Whorfova odkazu Wierzbicka přejímá myšlenku o tom rozčleňování okolního světa v souladu s rodným jazykem, a přestože poukazuje na jistá zveličení Whorfových závěrů, vyslovuje přesvědčení, že ve většině případů je moc mateřského jazyka člověka nad charakterem jeho myšlení tak silná, že je participace na „dohodách“, jichž jsou lidé jakožto členové určitého jazykového společenství podle Whorfa součástí, většinou neuvědomovaná.⁴⁶ Analýza kultury prostřednictvím jazyka se má podle Wierzbické opírat o tři hlavní principy: princip kulturního zpracování, princip frekvence užití slov a princip klíčových slov. Princip kulturního zpracování se vztahuje ke struktuře slovní zásoby a je jedním z klíčových indikátorů specifických rysů různých kultur. Klíčová slova, tedy výrazy pro danou kulturu velmi významné a charakteristické, propojují sféru slovní zásoby s kulturou. Některá slova mohou být analyzována jako ústřední body, kolem nichž jsou organizovány celé oblasti kultury. Při jejich pečlivém zkoumání je podle Wierzbické možné prokázat obecné organizační principy, které dávají kulturní sféře strukturu a soudržnost a často jsou obdařeny vypovídací hodnotou o celé řadě oblastí té které kultury.⁴⁷

1.4 Lingvokulturologický přístup

Ruská humanitněvědní tradice, zejména disciplína zvaná lingvokulturologie, věnuje vztahu jazyka, kultury a myšlení značnou pozornost.

Jazyk je v rámci lingvokulturologie nahlížen jako nástroj vědomí se schopností reprezentovat kulturně-národní mentalitu svých mluvčích. Kategorie národního jazykového vědomí představuje v jazyce odražený etnicky specifický způsob interpretace světa vlastní danému jazykově-kulturnímu společenství. V osobitém přístupu ke světu, charakteristickém pro mluvčí daného jazyka, se projevuje mentální jedinečnost etnika, daná formami interakce s přírodou, komunikačními normami a psychologickými specifiky. Národní mentalita je pojmána jako výsledek po staletí

⁴⁶WIERZBICKA, A. Kulturnaja razrabotannost' i leksičeskij sostav jazyka. In Iz knigi "Ponimanije kultur čerez posredstvo ključevych slov". *Poetica*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://philologos.narod.ru/ling/wierz2.htm>.

⁴⁷WIERZBICKA, A. Različnye slova, različnyj obraz myšlenija? In Iz knigi "Ponimanije kultur čerez posredstvo ključevych slov". *Poetica*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://philologos.narod.ru/ling/wierz2.htm>.

trvající interakce, v jejímž průběhu hrály roli ekonomické podmínky, politické změny, sociální procesy, působení přírodních jevů i kontakty s dalšími etniky.⁴⁸

2. Kognitivní přístup

Kognitivní vědy se zabývají procesy probíhajícími v lidské mysli.⁴⁹ Pro zkoumání a objasnění fungování lidského mozku kognitivní věda kombinuje nástroje psychologie, informatiky, lingvistiky, neurobiologie či filozofie.⁵⁰ Jedno ze základních východisek kognitivního přístupu je založeno na klíčové roli jazyka, neboť právě jazyk umožňuje odhalit řadu procesů, jež jsou v přímém pozorování nedostupné. Jazyk je z hlediska kognitivního přístupu součástí procesu poznání, podílí se na porozumění světu, na způsobu kategorizace, vytváření a předávání obrazu světa. Kognitivní věda podtrhuje úzké propojení jazyka jak s poznávacími schopnostmi a myšlením člověka, tak s jeho společenským životem, kulturou a tradicí.⁵¹

2.1 Kognitivní lingvistika

Kognitivní lingvistika, tedy pomezí disciplína založená na výše uvedených postulátech, zkoumá jazyk v jeho těsné provázanosti s poznávacími a emocionálními procesy člověka, stejně tak jako s jeho smyslovým a tělesným prožíváním světa.⁵² Východiska kognitivní lingvistiky jsou založena na přesvědčení, že jazyk pracuje na bázi stejných principů jako jiné kognitivní schopnosti.⁵³ Kognitivní lingvistika těží z propojení synchronního a diachronního přístupu, zaměřuje se na případy, kdy je možné k objasnění současné sémantické, ale i pragmatické, složky určitého vyjádření využít historický exkurz, objasnit jeho motivaci a zapojení do vývojových souvislostí.⁵⁴ V případě, že se k úzkému kognitivnímu přístupu přidají i kulturní aspekty, je jazyk chápán jako obraz či interpretace světa. Je to zároveň prostředek pro uchování lidské tělesné, duchovní i kulturní zkušenosti a paměť. Jednotlivé významy jsou v rámci

⁴⁸ CHIZOVA, M. A. Koncept "družba" v ruské i anglické lingvokulturách. *Dslib.net*. [online]. 2005. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/koncept-druzba-v-russkoj-i-anglijskoj-lingvokulturah.html>.

⁴⁹ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 21.

⁵⁰ PINKER, S. *Jazykový instinkt: jak mysl vytváří jazyk*. Praha: Dybbuk, 2009, s. 16

⁵¹ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 21-22.

⁵² VAŇKOVÁ, I. Kategorizace a význam. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 79.

⁵³ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 221-222.

⁵⁴ VAŇKOVÁ, I. Antropocentrismus jako perspektiva jazykového obrazu světa. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 59.

kognitivní lingvistiky nahlíženy jako součást poznávacích a prožitkových struktur, které jsou utvářeny a prožívány v určitém kulturním prostředí a neustále modifikovány v procesu každodenní komunikace.⁵⁵

Určující dopad pro rozvoj disciplíny měl tzv. zkušenostní realismus, přístup formulovaný **Georgem Lakoffem** a **Markem Johnsonem** (např. *Metaphors We Live By*, 1980). Zkušenostní realismus je založený na předpokladu druhově specifického, životem ve fyzickém těle a přírodním prostředím utvářeného charakteru našeho poznání. Povaha lidského poznání je označována pojmem vtělesnění.⁵⁶ Sám Lakoff řadí užívání jazyka k nejtypičtějším lidským kognitivním činnostem.⁵⁷ Irena Vaňková poznamenává, že součástí zkušenostního realismu je relativismus, tedy předpoklad, že všechno závisí na subjektivním lidském hledisku a perspektivě, a že tedy vše, včetně významu, je závislé na pozorovateli.⁵⁸ Výzkumy vycházející z myšlenek o jazykové relativitě vyzdvihují především fakt svébytné konceptualizace světa, která je uložena v každém jazyce.⁵⁹

Centrum zájmu kognitivní a kulturně orientované lingvistiky tvoří zejména slovní zásoba, a to nejen z hlediska vztahu mezi jednotlivými slovy, ale i s ohledem na zapojení do konceptuálního systému představovaného daným jazykem, tedy z hlediska pozice v jazykovém obrazu světa. Ačkoli v základu přístupu leží určitá univerzální báze, důraz je kladen zejména na aspekt sociální a kulturní, tedy sdílení a paměť.⁶⁰

2.2 Kognitivní antropologie

Kognitivní lingvistika měla značný vliv na formování kognitivně orientované antropologie. Na počátku rozvoje kognitivní antropologie stál zájem o mentální rovinu kultury jako způsobu kategorizace a klasifikace světa, přičemž hlavním nástrojem

⁵⁵ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 27.

⁵⁶ Srov. např. POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 222.

⁵⁷ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 122.

⁵⁸ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 25.

⁵⁹ VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 37.

⁶⁰ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 30-35.

pochopení skryté konceptualizace světa se stala právě lingvistická analýza.⁶¹ Kognitivní antropologie zažila svůj boom společně se symbolickou antropologií v 60. – 80. letech v USA v rámci směru nové etnografie, která přinesla mnohem citlivější přístup k otázce interpretace a překladu „*gramatiky života*“ zkoumané kultury do jazyka vědy. Zatímco symbolická antropologie se zabývá symbolikou a jejím sociálním sdílením, kognitivní antropologii zajímá způsob, jakým příslušník dané kultury interpretuje realitu.⁶²

Prostřednictvím výzkumu kognitivních systémů, zejména modelů lidského vnímání a myšlení v různých společnostech, je zkoumán vztah mezi jazykem a kulturou. Pojem kognitivního systému zahrnuje široké spektrum poznávacích procesů, jako jsou percepce a deskripce, konceptualizace a interpretace jevů přírodní a sociokulturní reality. Na individuální úrovni jsou kognitivní systémy proměnlivé v důsledku genetických dispozic, specifík daných průběhem ontogeneze a odlišných rolí, které jedinci ve společnosti hrají. Cílem kognitivně orientovaných výzkumů je určit, jak příslušníci určité kultury vnímají, popisují a vysvětlují svůj svět, a jak tyto struktury determinují interpretaci sociální zkušenosti a chování člověka v dané společnosti.⁶³

2.3 Klíčové pojmy kognitivní lingvistiky

Jednou z nejdůležitějších složek jazyka z hlediska studia kultury je sémantická struktura, představovaná kategoriemi, pojmy a jejich významy.⁶⁴ Přestože je pro kognitivní lingvistiku sémantická dimenze zásadní, je zdůrazňována její neoddělitelnost od dimenze pragmatické.⁶⁵

2.3.1 Význam

Současná lingvistika pracuje s podrobnou kategorizací významu, který může být nahlížen skrze různé perspektivy. Jan Pokorný píše, že od dob Gottloba Fregeho se význam základně dělí na smysl (intenzi) a referenci (extenzi). Intenze představuje

⁶¹ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 44.

⁶² BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1998, s. 159.

⁶³ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 518-521.

⁶⁴ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 220.

⁶⁵ VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. Kognitivní lingvistika tady a teď. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 30.

kategorii všech možných entit, které je možné výrazem pojmenovat, extenze označuje vztah slova k entitám ve skutečném světě.⁶⁶

Kognitivní definice významu směřují k odhalení vnitřní provázanosti jazyka a kulturního společenství. Význam, jakožto výsledek jazykově vyjádřené interpretace světa, je z pohledu kognitivní lingvistiky kulturně determinován.⁶⁷ Význam je celostně chápán jako „*prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli, jako (jazykový) obraz daného jevu, tak jak se vynořuje z různých metonymických, metaforických aj. modelů, jak se větví do různých významových rovin a celků.*“⁶⁸ Zásadní složkou významu z hlediska kognitivní lingvistiky je konotace. Konotace představuje všechno to, co je dáno subjektivní lidskou zkušeností. Je provázána s hodnocením a generalizací, tělesně-smyslovým prožíváním přirozeného světa, přirozeným jazykem a obrazem skutečnosti v něm uloženém.⁶⁹

2.3.2 Kategorizace

Na podobu přístupu ke kategorizaci měla v rámci kognitivní lingvistiky značný dopad práce G. Lakoffa a M. Johnsona. Lakoff píše, že nic centrálnějšího než kategorizace pro lidské myšlení, vnímání, jednání a řeč neexistuje. Bez schopnosti kategorizace by lidé podle jeho názoru nemohli fungovat.⁷⁰ Irena Vaňková označuje kategorizaci za „*půdorys našeho konceptuálního systému*“.⁷¹ Právě díky ní se nám svět i ve své různorodosti jeví jako uspořádaný. Realitu si uvědomujeme a prožíváme jako rozdělenou na části, jež jsou vzhledem ke svým odlišným vlastnostem provázány do různých celků. Tato strukturace reality, přijímaná primárně z (mateřského) jazyka, zároveň implikuje určitou interpretaci skutečnosti, přičemž v různých jazycích mohou hranice kategorizace vést různě.⁷²

⁶⁶ POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 220.

⁶⁷ VAŇKOVÁ, I. Kategorizace a význam. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 82.

⁶⁸ VAŇKOVÁ, I. Kategorizace a význam. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 80.

⁶⁹ VAŇKOVÁ, I. Kategorizace a význam. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 80.

⁷⁰ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 19-20.

⁷¹ VAŇKOVÁ, I. Kategorizace a význam. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 67.

⁷² Tamtéž, s. 67-68.

Konkrétní kategorizace je přirozeným způsobem, jak identifikovat nějaký druh předmětu nebo zkušenosti tak, že se jisté rysy zvýrazní, jiné se odsunou do pozadí a ještě další se skryjí.⁷³ Velká část kategorizace probíhá automaticky a podvědomě, uvědomovaná je pouze v problematických případech.⁷⁴ Lakoff s Johnsonem se při osvětlování procesu lidské kategorizace odkazují na práci **Eleanor Roschové** (*Natural Categories*, 1973), podle níž jsou základem kategorizace tzv. prototypy. K zařazení do kategorie není nutné, aby věc splňovala určitou pevnou množinu definičních vlastností, podstatné, že má vzhledem k prototypu dostatečnou rodinnou podobnost.⁷⁵

2.3.3 Jazykový obraz světa

Pojem jazykového obrazu světa byl do kognitivní lingvistiky zaveden v 80. letech minulého století představiteli lublinské jazykové školy. Samotné slovní spojení „obraz světa“ se však v různých filozofických, kulturologických, antropologických, ale i přírodovědně orientovaných pracích objevovalo už dlouho před jeho přechodem do služeb kognitivní lingvistiky.⁷⁶

Kognitivní lingvistika pracuje s přesvědčením, že každý jazyk podává specifickou, jistým společenstvím sdílenou interpretaci světa. Jazykový obraz světa vytyčuje roviny možného porozumění členů určitého kulturně-jazykového společenství, hranice prostoru jejich společné konceptualizace. Rozdílnosti jednotlivých jazykových obrazů světa jsou svědectvími o různých kulturních a sociálních podmínkách a zkušenostech daného společenství. Na druhou stranu existují jisté univerzální složky, přítomné v obrazu světa napříč jednotlivými jazyky. K posledně zmíněným složkám patří atributy jako lidská tělesnost a prožitek prostoru, antropocentrismus, metaforická konceptualizaci světa či základní způsoby kategorizace.⁷⁷ Irena Vaňková dále uvádí, že obraz světa je ve své podstatě heterogenní, tedy mnohvrstevnatý, komplikovaný, někdy i vnitřně rozporný, dynamický, selektivní, integrální, kontextuální,

⁷³ LAKOFF, R., JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 180.

⁷⁴ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 19-20.

⁷⁵ Srov. LAKOFF, R., JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 138-139.

⁷⁶ VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 46-48.

⁷⁷ Tamtéž, s. 47-50.

transcendentní, sebereflexivní a axiologický, neboť je prostoupen hodnocením a zaujatostí.⁷⁸

I. T. Budil pojí jazykový obraz světa s vyprávěním příběhů, jakožto antropologickou konstantou lidské existence: „*Nás obraz světa je souvislým vyprávěním o jeho povaze, vývoji a částech. Svět je jazykem uchopován, interpretován a konstituován.*“⁷⁹

Pojem jazykového obrazu se poměrně úspěšně uchytil v sovětské, respektive ruské jazykovědě, kde je hojně rozpracováván jak v rámci specificky ruského kulturního prostředí, tak i v komparaci s jazykovými obrazy světa jiných kultur. Ruskému přístupu k jazykovému obrazu světa, zejména z hlediska pozice konceptu přátelství, bude věnována samostatná kapitola.

2.3.4 Konceptualizace

S pojmem jazykového obrazu světa úzce souvisí pojem konceptualizace. Konceptualizaci můžeme definovat jako proces, v průběhu něhož si každý mluvčí daného jazyka vytváří pohled na svět v rámci zkušenosti svých předků, která je uložena v jazyce a zafixována do souboru konceptů. Způsob konceptualizace reality, přítomný v daném jazyce, je univerzální a etnický-specifický zároveň.⁸⁰ Koncepty kognitivní lingvistika chápe jako operativní významové jednotky paměti a mentálního lexikonu, jež se odrážejí v lidské psychice. Koncepty představují základní jednotky porozumění, jednotky lidské (subjektivní) mentality realizované v konkrétním aktu myšlení.⁸¹

V rámci ruského kulturologického diskurzu jsou koncepty pojímány jako základní jednotky kultury v mentálním světě člověka, které vznikají nejen na základě významů slov, ale ovlivňují je rovněž osobní a národní kulturně-historické zkušenosti. Čím jsou tyto zkušenosti bohatší, tím jsou hranice konceptu širší.⁸² Lingvista J. S.

⁷⁸ VAŇKOVÁ, I. Člověk ve světě a v jazyce. In VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 52-56.

⁷⁹ BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1998, s. 124.

⁸⁰ Srov. CHIZOVA, M. A. Koncept "družba" v ruské i anglické lingvokulturách. *Dslib.net*. [online]. 2005. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/koncept-druzba-v-russkoj-i-anglijskoj-lingvokulturah.html>.

⁸¹ Srov. MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v rámci mezilichostných vztahů v sociu. *Mir lingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

⁸² MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v rámci mezilichostných vztahů v sociu. *Mir lingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

Stěpanov (*Konstanty: Slovar russkoj kultury, 2001*) definuje koncepty jako multidimenzionální významové útvary v kolektivním vědomí příslušníků kultury objektivizované v jazykové podobě. Vrstvy konceptu tvoří základní příznak, jeden nebo více doplňujících příznaků a vnitřní forma. V základním, aktuálním, příznaku koncept existuje pro všechny, kdo daný jazyk používají jako prostředek vzájemného pochopení a komunikace. V doplňujících příznacích je koncept aktuálním pouze pro určité sociální skupiny. Vnitřní forma (též etymologický příznak) je ukotvená ve vnější, verbální, podobě a je většinou neuvědomovaná. Pro mluvčí jazyka vnitřní forma existuje nepřímo jako základ, na němž ostatní vrstvy významu vznikly a udržují se.⁸³

G. Lakoff pracuje s představou existence alternativních způsobů konceptualizace už na úrovni jednotlivce. Alternativní způsoby konceptualizace jsou podle něj příznačné zejména v případě domén, které nejsou jasně ohraničeny vlastní předpojmovou strukturou. K takovým doménám se řadí například emoce či myšlení. Konkrétně v oblasti emocí nejsou podle Lakoffova názoru přítomny žádné jasné a definitivní, z externího hlediska správné standardy. Lidé při snaze pochopit lásku, hněv, morálku, přátelství atd. používají mnoho alternativních prostředků konceptualizace, jež z hlediska dané kultury představují konvenční alternativy.⁸⁴

Zatímco úkolem lingvistiky je podle A. Wierzbické odhalovat odlišné konceptualizace v různých jazycích, úkolem kulturní antropologie je vysvětlovat, proč se v daném jazyce určité konceptualizace vyskytují. Otázka, proč některé jazyky kategorizují skutečnost právě daným způsobem, nemá podle Wierzbické sémantický charakter, nýbrž jde o vliv nejazykových faktorů, tzn. tradice, kulturně-historického vývoje apod.⁸⁵

3. Humanitněvědní vymezení pojmu přátelství

Tato kapitola je zaměřena na poskytnutí základního přehledu o přístupu k fenoménu přátelství z hlediska humanitních věd, zejména v rámci disciplín psychologie a teorie komunikace. Problematice přátelství se z různých úhlů pohledu

⁸³ STĚPANOV, J. S. *Konstanty: Slovar russkoj kultury: Opyt issledovanija*. Moskva: Akademičeskij projekt, 2001, s. 47. In MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v ramach mežličnostnych otnošenij v sociume. *Mirlingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

⁸⁴ LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006, s. 296-297.

⁸⁵ WIERZBICKA, A. *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. Praha: Karolinum, 2014, s. 419-420.

věnuje obrovské množství prací napříč historickými etapami lidstva. Smyslem této kapitoly v žádném případě není podat vyčerpávající přehled humanitněvědních přístupů k přátelství, nýbrž poskytnout základní představu o charakteristikách a komponentech daného fenoménu, která představuje nezbytný podklad jak pro následující rozbor konceptu družby v rámci ruského lingvokulturologického diskurzu, tak především pro analýzu vlastního výzkumného šetření.

Sociální psychologové **Miles Hewstone** a **Wolfgang Stroebe** uvádějí, že potřeba sdružovat se s druhými patří k základním lidským potřebám a aktivuje se především v náročných, stresujících situacích.⁸⁶

Odborné publikace často poukazují na podobné základní rysy přátelství a lásky. Psycholožka **Alena Plháková** řadí přátelství společně s láskou k pozitivním citovým vztahům, jež zahrnují a vyvolávají intenzivní emoce a pro většinu lidí představují důležitou životní hodnotu. Plháková přátelství definuje jako velmi srdečný vztah, který obsahuje jen málo negativních momentů a je charakteristický vzájemným uznáním, podporou a otevřeným sdílením důvěrností. Přátelství zároveň umožňuje potvrzení realistických složek sebepojetí a sdílení dobrých i špatných životních zážitků. Na rozdíl od lásky však neobsahuje erotický (sexuální) prvek, kvalita intimity v přátelství a lásce se liší.⁸⁷

Odborník na sociální komunikaci **Joseph De Vito** vymezuje přátelství jako interpersonální vztah, který je pro oba účastníky přínosný, vzniká a udržuje se na základě oboustranného volného rozhodnutí a je charakterizován vzájemným pozitivním hodnocením.⁸⁸ Stejně jako láska a další vztahy podobného typu prochází přátelství v průběhu času vývojem v rámci určitých fází, přičemž vývoj vztahu obvykle bývá postupný a přechod do dalších fází probíhá pozvolna, nikoli náhlými skoky.⁸⁹

Podle psychologa **Ivana Slaměníka** patří přátelství k těsným osobním vztahům, které dávají životu smysl a přispívají k psychické pohodě. Základem těsných vztahů je podle Slaměníka nejspíš sympatie, vztah „mít rád“ či emoce lásky. Jejich vznik je založen na prohlubující se důvěře, intimitě, porozumění, vzájemné závislosti,

⁸⁶ HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006, s. 447.

⁸⁷ PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2007, s. 412.

⁸⁸ DE VITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2001, s. 401.

⁸⁹ Tamtéž, s. 191-204.

společných postojích, společně prožívaných emocích a zvycích. Pro těsné vztahy je rovněž typické, že každý z partnerů ve svém já v určité míře obsahuje já druhého, přičemž může jít o ne zcela uvědomovaný jev. Obsažení druhého ve vlastním já znamená, že úspěchy i neúspěchy druhé osoby jsou prožívány jako vlastní. Vzájemná závislost je v přátelství založena na společných aktivitách, které oběma stranám přinášejí uspokojení a potěšení, a na přibližně rovnocenných vkladech a ziscích.⁹⁰ Hewstone a Stroebe vzájemnou závislost vyjadřují pojmem reciprocita, který zahrnuje vzájemnou pomoc, podporu a respekt.⁹¹

Dalším významným atributem přátelství je důvěra. Slaměník ji definuje jako spolehnutí se na partnera, zejména ve složitých či kritických situacích, ale také jako důvěryhodnost při sdělování osobně citlivých informací, že nebudou zneužity nebo považovány za slabost druhého.⁹²

Z hlediska faktorů, které vedou ke vzniku přátelství, pracují sociální vědy s různými teoriemi. **Teorie interpersonálních vztahů** říká, že nás většinou přitahují osoby, které pokládáme za atraktivní a příjemné. De Vito konstatuje, že pro člověka je atraktivní ten, kdo je mu fyzicky blízký. Navzájem se tak přitahují lidé s podobným vzhledem, chováním, myšlením, jednáním, názory a měřítky hodnot. Dokud faktory atraktivity existují, interpersonální přitažlivost a vztah na ní vybudovaný nejspíš vydrží. Zhoršení vztahu při delším odloučení se pak vysvětluje právě chybějícím faktorem blízkosti.⁹³ Podle **teorie společenské výměny** lidé rozvíjejí vztahy, o kterých předpokládají, že jim přinesou více odměn, než kolik za ně zaplatí. Odměna znamená splnění potřeb jako společenské uznání, láska, finanční zisky, postavení atd. Z teorie společenské výměny vychází **teorie spravedlivosti**, která tvrdí, že se lidé snaží nejen budovat vztahy, ve kterých odměny převažují nad cenou, ale že je uspokojují vztahy, ve kterých existuje spravedlivé rozdělení odměn a cen.⁹⁴ **Teorie společenského průniku** hodnotí vztahy z hlediska počtu témat, o nichž lidé hovoří, a z hlediska stupně jejich důvěrnosti.⁹⁵

⁹⁰ SLAMĚNÍK, I. *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada, 2011, s. 99-103.

⁹¹ HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. s. 435.

⁹² SLAMĚNÍK, I. *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada, 2011, s. 101.

⁹³ Srov. např. DE VITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2001, s. 191-204; HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. s. 435-447.

⁹⁴ DE VITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2001, s. 205-206.

⁹⁵ Tamtéž, s. 206.

V odborné literatuře o mezilidských vztazích je velkým tématem též role pohlaví. Podle Ivana Slaměníka je přátelství mezi osobami stejného pohlaví důležitým zdrojem intimity pro muže i ženy a obě pohlaví intimitu od přátelství očekávají. Rozdíl je však v tom, co je za intimitu považováno. Zatímco u žen jde zejména o sebeodhalení, pro muže hraje větší roli společná činnost. Ženy v přátelském vztahu tráví čas konverzací zaměřenou na sdělování osobních záležitostí, prožitků a vyjadřováním si emoční podpory, muži se více orientují na společné aktivity, praktické otázky vzájemné pomoci, probírání pracovních, politických či sportovních témat.⁹⁶ Podle De Vita ženy s růstem intimnosti vztahu o sobě prozrazují více, zatímco muži úroveň své sdílnosti příliš nemění. Ve srovnání s ženami mají muži více témat, o nichž se nesvěřují ani přátelům, a nepovažují důvěrnost za nezbytnou součást přátelství.⁹⁷ De Vito soudí, že komunikace ve všech svých formách a funkcích je pravděpodobně mnohem důležitější dimenzí ženského přátelství.⁹⁸

Vskutku živou diskuzi, rozdělující odborníky na dva tábory, pak nabízí otázka existence přátelství mezi příslušníky opačného pohlaví. Jeden tábor možnost takového přátelství odmítá, odborníci z druhého tábora fungování smíšeného přátelského vztahu naopak nevylučují. Do druhého tábora patří například výše citovaný Ivan Slaměník, podle kterého přátelství může libovolně vznikat jak mezi příslušníky stejného, tak i opačného pohlaví.⁹⁹

4. Koncept „družba“ („drug“) v ruském jazykovém obrazu světa

V této kapitole bude pozornost zaměřena na výlučně ruský jazykový obraz světa, především z hlediska kategorizace a konceptualizace sféry interpersonálních vztahů. Stěžejním tématem kapitoly je koncept „družba“, eventuálně jemu podřízený komponent „drug.“¹⁰⁰

⁹⁶ SLAMĚNÍK, I. *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada, 2011, s. 101-107.

⁹⁷ DE VITO, J. A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2001, s. 51.

⁹⁸ Tamtéž, s. 210.

⁹⁹ SLAMĚNÍK, I. *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada, 2011, s. 100.

¹⁰⁰ Českými ekvivalenty slova „družba“ jsou výrazy *přátelství* a *kamarádství*, slovo „drug“ je překládáno jako *přítel* či *kamarád*. Vzhledem k výskytu synonymie českých pojmenování ve studované oblasti mezilidských vztahů budou dále v práci souběžně používány jak české pojmy, tak uvedené rusismy. Originální ruské výrazy budou používány zejména v případě potřeby zdůraznění specifčnosti označovaného stavu (v návaznosti na citované autory či participanty). Vzhledem k tomu, že se jedná

Svébytný smysl členů ruského jazykově-kulturního prostředí pro vnímání nuancí mezilidských vztahů je v ruské odborné literatuře často zdůrazňován.¹⁰¹ Podle Anny Wierzbické ruština disponuje nezvykle dobře propracovanou kategorizací vztahů mezi lidmi nejen ve srovnání se západoevropskými, ale i ostatními slovanskými jazyky. Z množství výrazů pro označení různých kategorií vztahů mezi lidmi Wierzbicka usuzuje o existenci zvláštního zájmu, kterému se sféra interpersonálních vztahů v ruské kultuře těší.¹⁰² Ruský lingvokulturologický diskurz nahlíží na družbu jako na formující etický koncept s jasně vyjádřeným normativním komponentem.¹⁰³ Ohledně konkrétního souboru klíčových komponentů konceptu a jejich kvalit se názory jednotlivých autorů více či méně liší. Následující pasáž nabízí srovnání vybraných přístupů.

Například **Jelena Konjaeva** rozhodující roli připisuje aspektu pomoci, vzájemnosti vztahů a rovnosti přátel, kterými mohou být příslušníci každého pohlaví a věku.¹⁰⁴

Olga Arapova se ve své disertační práci zaměřuje především na etický aspekt družby. Samotná představa daného fenoménu má ve vědomí představitelů ruského kulturního společenství podle autorky antropocentrickou a antropomorfní podobu. Arapova představuje koncept prototypické družby, v níž je trvalost vztahů dána především neměnností etických hledisek účastníků vztahu. *Drug* představuje morální kritérium, k jehož názoru člověk vztahuje své činy. Charakter vztahu je v rámci prezentovaného prototypického přístupu jednoznačně funkční. Družba je spojení vzniklé za účelem společné aktivity, zaměřené na překonávání životních nesnází. Přátelské vztahy napomáhají oddělit „své“ od „cizích“, přičemž „své“ je třeba neustále ochraňovat, což zjevně podmiňuje pocity blízkosti, soudržnosti a zásadní nerozlučnosti jako nedílné složky družby. Arapova však upozorňuje, že popisované prototypické

o klíčové pojmy celé práce, ruské výrazy *družba*/*drug* nebudou v případě užití dále v práci označovány uvozovkami.

¹⁰¹ Srov. např. ZALIZNJAK, A. A., LEVONTINA, I. B., ŠMELJOV, A. D. Ključevye iděi ruskoj jazykoj kartiny mira. *Žurnalnyj zal.* [online]. 2002. [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: http://magazines.russ.ru/oz/2002/3/2002_03_22.html.

¹⁰² WIERZBICKA, A. *Ponimanie kultur čerez posredstvo ključevych slov*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 2001, s. 109.

¹⁰³ KONJAEVA, J. V. Koncept «družba» po dannym naučnych issledovanij. *Uralskij feděralnyj universitět.* [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-12]. Dostupné z: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28010/1/sk_2014-08.pdf, s. 50-51.

¹⁰⁴ KONJAEVA, J. V. Koncept «družba» po dannym naučnych issledovanij. *Uralskij feděralnyj universitět.* [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-12]. Dostupné z: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28010/1/sk_2014-08.pdf, s. 50-51.

pojetí v běžném životě odpovídá spíše pocíťovanému závazku než reálné podobě vztahu.¹⁰⁵

Marina Chizova družbu definuje jako jednu ze základních kategorií etické axiologie v lidském vědomí. Vztahuje se k mentálním entitám, jež odkazují k „neviditelnému světu“ hierarchie duchovních hodnot etnického společenství. Koncept družby řadí autorka do skupiny sémantických útvarů, které při formování národního jazykového obrazu světa hrají zásadní roli. Přestože jde v případě přátelství o jeden ze základních kulturně-jazykových útvarů, charakteristických pro jazykovou osobnost a její obraz světa, předpokládá Chizova i existenci univerzální charakteristiky pojetí přátelství. Na základě vlastního výzkumného šetření určuje jako základní aspekty ruské družby ve vědomí mluvčích společnou cestu životem, pozitivní vliv na život, přínos duševního klidu, stabilitu a pospolitost. Duševní blízkost, společné názory a životní principy účastnice jejího výzkumu zařadily na první místo, pro mužské účastníky byla nejdůležitější nezištnost. Jako další významné faktory výzkum určil upřímnost a podporu. Na základě analýzy významu slov s předponou „so“ (*sojediněnie, sopereživaniye, sostradanije*) představuje Chizova zajímavou hypotézu o tendenci ruské jazykové osobnosti pohlížet na *drugu* jako na vlastního příbuzného, případně jako na sebe samého. Na adresu vzájemného vztahu mezi přátelstvím a láskou autorka poznamenává, že s výjimkou erotického aspektu je láska v přátelství přítomna. Rozdíl mezi těmito entitami spočívá v prvku rovnocennosti, který je součástí sémantického jádra družby a znamená jak shodu osobních charakteristik, tak i totožné postavení ve společnosti a obklopujícím prostředí. Naproti tomu v lásce taková osobní rovnost být nemůže. V lásce navíc podle Chizové existují hranice upřímnosti.¹⁰⁶

Podrobnou analýzu konceptu přináší **Anna Wierzbicka**, která poukazuje na propracovanou diferenciaci významů jednotlivých výrazů tvořících jmennou kategorii pro označování mezilidských vztahů. Na vrcholu hierarchie stojí slovo *drug*, jeho význam je obdařen maximální mírou intenzity a blízkosti vztahu. Zajímavé je, že ženský ekvivalent tohoto slova – výraz *podruga* – podle Wierzbické označuje méně těsné spojení než jeho mužský protějšek. Slovo *drug*, případně formu množného čísla

¹⁰⁵ ARAPOVA, O. A. Koncept "Družba": sistěmnyj i funkcionalno-kognitivnyj analiz. *DisserCat-elektronnaja bibliotěka dissertacij*. [online]. 2004. [cit. 2016-01-10.] Dostupné z: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-druzhba-sistemnyi-i-funktsionalno-kognitivnyi-analiz>.

¹⁰⁶ CHIZOVA, M. A. Koncept "družba" v ruskoj i anglijskoj lingvokulturach. *Dslib.net*. [online]. 2005. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/koncept-druzhba-v-ruskoj-i-anglijskoj-lingvokulturach.html>.

(*druzja*), řadí Wierzbicka k nejdůležitějším komponentům ruského lexikonu. Forma množného čísla implikuje, že z pohledu jedince představují přátelé důležitou sociální kategorii. Jsou to lidé, na něž je možné se spolehnout v případě potřeby pomoci či podpory, přičemž ostatní slova dané kategorie takovouto implikací nedisponují.¹⁰⁷

Wierzbicka zároveň zdůrazňuje dopad specifických historických sociokulturních vlivů na současnou podobu konceptu, především na roli podmínek za sovětského režimu. Model, přítomný v ruském jazykovém obrazu světa ve 20. století, byl součástí ruské kultury ještě před nástupem sovětské epochy, jeho zintenzivnění však nastalo jako následek životních podmínek právě v éře Sovětského svazu. V důsledku daného vývoje tak byla pro Rusy ve 20. století jedním z nejdůležitějších rysů představy přátelství vzájemná důvěra. S atmosférou sovětského režimu jsou spojována i velmi vysoká očekávání, že si přátelé budou aktivně pomáhat i za cenu vystavení sebe sama riziku a komplikacím. Toto očekávání pro Wierzbickou představuje součást přímého významu slova *drug*.¹⁰⁸ Další klíčové složky konceptu pak tvoří intenzivní a důvěrný mezilidský kontakt, ochota otevřít druhému člověku svou duši a intenzivní kladné emoce.¹⁰⁹

Koncepci Wierzbické dále rozpravoval **Alexej Šmeljov**, podle jehož mínění se lze setkat i s méně náročným pojetím družby, než jak ho vylíčila Wierzbicka. Konkrétně má Šmeljov na mysli oslabené užití slova *drug* spojené „odvětráváním“ určitých komponentů, jmenovitě neustále připravenosti pomáhat. Šmeljov rovněž zdůrazňuje význam individuálních představ mluvčích. Klíčovým prvkem konceptu je pro něj pomoc v případě potřeby, zcela nezbytný naopak není intenzivní kontakt. Na zachování přesvědčení, že je možné se na dotyčného v případě nouze spolehnout, nemusí mít vliv ani léta trvající odloučení. Ohledně počtu přátel podle Šmeljova neexistují žádné obecně stanovitelné limity.¹¹⁰ Právě toto tvrzení je však v kontrastu se závěry **Jeleny Uryson**,

¹⁰⁷ WIERZBICKA, A. *Ponimanie kultur čerez posredstvo ključevych slov*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 2001, s. 112-114.

¹⁰⁸ Wierzbicka, s odkazem na lingvistu Vladimíra Šlapentocha (*Love, Marriage, and Friendship in the Soviet Union: Ideals and Practice*, 1984), uvádí, že povinnost pomáhat v přátelství je univerzální, v ruské kultuře je však artikulovaná zvláště explicitně.

¹⁰⁹ WIERZBICKA, A. *Ponimanie kultur čerez posredstvo ključevych slov*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 2001, s. 110-116.

¹¹⁰ ŠMELJOV, A. D. Russkaja jazykovaja modělmira: Matěrialy k slovarju. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 2002, s. 182-184. In KONJAEVA, J. V. Koncept «družba» po dannym naučnych issledovanij. *Uralskij feděralnyj universitěť*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-14]. Dostupné z: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28010/1/sk_2014-08.pdf, s. 50-51.

podle níž je okruh přátel Rusů velice úzký, tvořený maximálně dvěma či třemi lidmi, přičemž ke vzniku družby je zapotřebí velice dlouhý čas.¹¹¹

S. M. Mirzachanova vyzdvihuje důležitost problematiky mezilidských vztahů ve všech národních kulturách, konkrétně u přátelství upozorňuje na jeho komplikovanost a mnohoaspektuálnost.¹¹² Autorka rovněž pokazuje na potřebu rozlišovat mezi sociologickým, psychologickým a sociálně-psychologickým rozměrem přátelství. Sociologický rozměr obnáší pojetí přátelství jako sociálního institutu nebo systému sociálních norem. Skrze psychologický aspekt je přátelství chápáno jako morální vědomí, sociálně-psychologický rozměr vede k pojetí přátelství jako specifického druhu vzájemného mezilidského vztahu. Vývoj družby vede přes různé fáze, její průběh může být přerušen a následně opět obnoven. V souladu se Stěpanovovou teorií o vrstvách konceptu (*Konstanty: Slovar russkoj kultury: Opyt issledovanija*, 1997) Mirzachanova uvádí, že vnitřní forma konceptu družba, uložená v jeho etymologii, obsahuje komponent *drug*, označující blízkého milovaného člověka, eventuálně vnímaného jako příbuzného.¹¹³

Hodnotné jsou rovněž komentáře autorů z odlišných kulturně-jazykových prostředí. Jako příklad v této kapitole uvedu komentáře amerického publicisty **Hedricka Smithe**, na jehož postřehy se mimo jiné odkazuje i Anna Wierzbicka. Smith na základě svého dlouholetého pobytu v Sovětském svazu kvituje význam osobního souznění a empatie v existenci opravdového, vřelého přátelství. Smith zaznamenal rozdíl v soukromém a veřejném projevu lidí, který podle něj souvisí právě s vládnoucím režimem. Obrovský význam, který Rusové přátelství přikládají, má souvislost s neustálým dozorem nad veřejným životem, neumožňujícím upřímné a otevřené chování k většině lidí. Ve srovnání se sociálními kruhy lidí na Západě jsou ty ruské podle Smithe mnohem užší, samotné vztahy jsou nicméně obvykle intenzivnější, trvalejší a často více naplňující. Na adresu intenzity důvěrných vztahů mezi Rusy Smith

¹¹¹ URYSON, E. V. Novyj objasnitelnyj slovar sinonimov russkogo jazyka. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 2003, s. 107. In KONJAEVA, J. V. Koncept «družba» po dannym naučnych issledovanij. *Uralskij feděralnyj universitet*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-14]. Dostupné z: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28010/1/sk_2014-08.pdf, s. 50.

¹¹² MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v ramkachmežličnostnychotnošenij v sociume. *Mirlingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

¹¹³ MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v ramkach mežličnostnych otnošenij v sociume. *Mirlingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

konstatuje, že západním lidem často mohou připadat vzrušující až vyčerpávající. Když se Rusové nakonec druhému člověku otevřou, hledají duševního bratra, ne pouhého konverzačního partnera. Hledají někoho, komu si mohou vylít srdce, s kým je možné sdílet trápení, rodinné či milostné problémy, ulevit od životní bolesti apod. Od přítele je vyžadována plná oddanost. Smith však zdůrazňuje, že přátelství není jen kompenzací studeného neosobního veřejného života, ale představuje životně důležitý zdroj osobní identity. S odkazem na výroky konkrétních lidí, s nimiž se potkal, rozebírá aspekt volby přátel, a to opět v souvislosti s politickými tlaky (Smith zdůrazňuje zejména drtivý dopad Stalinova období). Neustálý tlak na ideologickou konformitu způsobil, že si Rusové vypěstovali bystrý úsudek, aby byli schopni oddělit pravé přátele od lstivých informátorů. Volba přátel tak za sovětské éry byla, minimálně mezi intelektuály, činěna se zvláštní pozorností k jedné ze složek družby – politické zkoušce důvěry. Ta vztahům dodávala zvláštní hloubku a závazek.¹¹⁴

¹¹⁴ SMITH, H. *The Russians*. New York: Times Books, 1985, s. 112-114.

EMPIRICKÁ ČÁST

5. Cíl výzkumu

Výzkum je zaměřen na problematiku pojetí a prožívání přátelství Rusy žijícími v ČR. Jak již bylo uvedeno v úvodu, diplomová práce orientací tématu i výběrem cílové skupiny navazuje na práci bakalářskou, která pro volbu aktuálně zpracovávaného tématu zároveň poskytla motivaci.

Téma mezilidských vztahů v rámci předchozího šetření přineslo zajímavá zjištění. Ať už v anketách (i když v tomto případě jen jako zdroj velice zběžné představy), tak především v rozhovorech vyplynuly z konverzace o interpersonálních vztazích zajímavé postoje a přesvědčení. Obecně jsem si z výzkumu odnesla závěry o tom, že participanté vnímají jako obtížné, ne-li nemožné, najít si přátele mezi Čechy, a že družba pro ně představuje něco výlučného, pro ně samotné těžko definovatelného, něco, co na nejabstraktnější úrovni spojují s rustvím jako takovým. V případě, že byly zmiňovány aspekty existujících stabilních přátelských vztahů, jednalo se hlavně o společný původ, mentalitu a jazyk. Češi byli hodnoceni vcelku pozitivně, participantky¹¹⁵ dokonce přisuzovaly vzájemným kontaktům s vrstevníky z majority jistou kvalitu. Rysy přátelství tak, jak ho chápou ony, však deklarovaly jako nenaplnitelné. Samy se nicméně považovaly za otevřené a nakloněné takovým vztahům, kdyby to jen bylo možné.

Rozhovory byly až na dvě výjimky vedeny v češtině. Při zmínění mezilidských vztahů jako součást jiného příběhu či tématu se i ve vztahu k Čechům nebo jiným národnostem vyskytla slova „přítel(kyně)/kamarád(ka)“¹¹⁶. Při přímé otázce přišel poněkud jiný výklad, tak či onak objasňující, že do kruhu přátel Češi za daných okolností spadat nemohou. Jedna z definic přátelství zněla následovně: „*Já nevím, jak se mezi sebou přátelí Češi, ale slyšela jsem, že se nepřátelíte tak jako my. U nás například přátelství znamená několik lidí, kteří se navzájem znají už velmi, velmi*

¹¹⁵ Rozhovory pro vypracování bakalářské práce byly vedeny jen s dívkami.

¹¹⁶ V originální výpovědi *drug/podrug*. S ohledem na stylistickou stránku práce jsem se nakonec v analytické části rozhodla převážně přistoupit k překladu ruských pojmů. Výjimku tvoří pouze slovo družba, které v systému české mluvnice normálně funguje. Odvozená slova, jako přídavná jména, slovesa apod., by však v textu působila rušivě, proto budu v tomto případě používat české ekvivalenty *přátelský, přítel* se aj. Jako český protějšek slova *drug* či ženské formy *podrug* budou až na výjimky spojené s potřebou explicitnosti uváděna slova *přítel/přítelkyně*. Odborníky i participanty označovaná méně intenzivní forma vztahu, spojená s člověkem označovaným jako *prijatel/prijatel'nica* bude reprezentována slovem *kamarád/kamarádka*.

dlouho, a kteří spolu třeba prožili nějaké nepříjemnosti. Nebo kteří prostě perfektně chápou jeden druhého. No v Rusku obecně drug znamená, že když je ti zle, můžeš k němu přijít, když je zle jemu, ty mu přijdeš pomoci. A přitom není důležité, jaká to bude pomoc. Prostě ho uklidniš: „Neplač, neplač.“ Nebo potřebuje velkou sumu peněz a vy ji budete společně dávat dohromady... A v Česku, jak to chápu, přátelství je taková velká parta, kde se všichni baví, chodí do baru... V Rusku to tak není.“¹¹⁷ Podobným způsobem své vnímání rozdílného pojetí klíčových aspektů přátelství vyjádřila jiná participantka: „Já mám tady kamarádku Rusku. Můžu k ní přijít, kdy chci, nemusím jí před tím volat nebo něco takového. Ale když chceš jít k Čechům, musíš jim předtím zavolat, objednat čas nebo něco takového...“¹¹⁸ Další participantka více méně potvrdila existenci specifické vazby a preference svých ruských vrstevníků, na nichž však sama v době rozhovoru již neparticipovala: „Oni mají hodně štěstí vlastně. Protože já jsem si vždycky myslela, že to je, asi by měla být tahle situace. Ale já jsem se nikdy neseznámila s žádným člověkem, který by mě například přihlásil do nějaké takové skupiny, a kvůli nějakým špatným zkušenostem a kvůli tomu, že mě ti Rusi mě občas trošku vadí ve studiu češtiny, jsem se prostě začala trošku jako stranit Rusů.“ Zcela jiné asociace a pocity u dané participantky vyvolávaly vzpomínky na přátele v Rusku: „Vlastně v Rusku mi zůstali jako kamarádi. To jsou lidi, se kterými jsme spolu víc než pět roků. To jsou prostě skuteční kamarádi, se kterými jsme prošli školu, tu základku, jako nevím, všecho. To jsou ti skuteční kamarádi, o kterých vím, že s nimi můžu nemluvit, já nevím, rok kvůli něčemu. Ale vím, že když se mi něco stane, zavolám a oni budou první, kdo přijdou. Takže tam kamarádi na mě čekají, ale tam je to úplně jiný pocit. Tam je pocit toho bezpečí. Prostě já vím, že jestli se něco někde stane, vím, že se mohu vrátit do... svého domova. Do své vlasti. A že tam určitě bude maminka, bude tatínek, budou tam ti moji kamarádi. To bude prostě to pravé bezpečí, které každý člověk potřebuje. (...) Tady určitě mám kamarády, kteří se se mnou schází víc, protože mají o hodně víc toho volného času, mají o mě nějaký zájem a máme nějaký společný. Společně s nimi jsme nic takového jako nezažili, abych mohla říct, že to jsou takoví kamarádi. Ale přesto to jsou kamarádi, kteří na mě vždycky mají čas, vždycky na mě čekají a vždycky mně

¹¹⁷ Citace z rozhovoru provedeného pro vypracování bakalářské práce. Jedná se o vlastní překlad původního výroku v ruském jazyce.

¹¹⁸ Citace z rozhovoru provedeného pro vypracování bakalářské práce. Jedná se o jazykovou úpravu původního vyjádření v češtině se silnými rysy ruštiny.

pomohou s takovými nějakými drobnostmi. “¹¹⁹ Velice zajímavý, více méně protichůdný, úhel pohledu poskytla bilingvní participantka žijící převážně v Česku již více než 15 let: „Tak já už taky začínám mít někdy problém se bavit s ruskýma lidma, protože oni mají přece jenom jiný humor a jiná mentalita to je, a já už jak to zapomínám a nebydlím tam už prostě spoustu let, tak já mám naopak problém už se někdy začlenit do, jakoby k nim, ano. Takže Rusové nejsou takoví přímo v tom slova smyslu jako kamarádi, jo. Tam nevznikají takové vazby jako tady. (...) Ale jako oni jsou takoví, že oni prostě zavolají ti: zavolají, jdete někam, posedíte, posedíte, ale oni nejsou, jako že by ti hned další den psali: „A jak se máš? A to to to.“ Ne. Oni prostě když potřebujou, zajdete si, pokecáte a zase třeba jako, nevím, za měsíc se zase potkáte, ale je to trochu jiné než třeba tady. Jako vize nejlepší kamarádky v Česku je podle mě: „Voláme si každý den, píšeme si každý den, jako jsme úplně nejlepší kamarádky, jo. Chodíme spolu všude.“ Takhle to tady není jako, nebo neberou to takhle ruské holky. Jako jsou hodně dobré kamarádky, ale ne až jako úplně takhle. (...) Rusové jsou hrozně moc národ takový kamarádský, takže oni nemají problém s tím navazovat nějaké nové známosti, ale zároveň ... Oni se k nikomu, málokterý Rus se úplně jako zavazuje k někomu, jo. Že oni nejsou takový národ, který prostě by si potrpěl úplně na city, jako úplně šílené a takhle. Takže... nebo mě to tak přijde, ale každý na to může mít svůj názor. Jako z toho, co jsem vypožadovala, tak tady ty citové vazby jsou o mnohem silnější v tom, že tady opravdu ty lidi jsou takoví kamarádi, kamarádi, kamarádi a potom jak se rozhádají, tak jako najednou o sobě vůbec neví, jo. A tam ne. Tam prostě máš, tam mají i dvacet kamarádů a chodí s nima prostě takhle jako, někde se setkají, tam se zase s někým seznámí. Oni si nedělají takové vazby úplně na sebe, protože Moskva je velká. Například Moskva, já beru Moskvu. Moskva je velká a tam mít nejlepšího kamaráda, tak se prostě jako tam... To nejde ani. Pořád někoho poznáváš nového. (...) Tak samozřejmě těch dvacet lidí si myslím tak jako na to kafe a tak. Určitě mezi těma dvaceti lidma třeba jsou dva, kterým fakt důvěřuješ a řekneš jim něco víc o sobě do hloubky. A to je ale asi úplně všude stejné na celém světě. Jako kdybys přijela do Prahy, tak je to podle mě úplně stejně. “¹²⁰

Uvedené citace dle mého názoru poskytují dostatek zajímavých vodítek, tedy potenciál pro provedení samostatného výzkumného šetření. Vzhledem k povaze výše nastíněných nesrovnalostí se mé úvahy ubíraly mimo jiné směrem k vlivu (mateřského)

¹¹⁹ Citace z rozhovoru provedeného pro vypracování bakalářské práce. Jedná se o jazykovou úpravu původního vyjádření v češtině se silnými rysy ruštiny.

¹²⁰ Citace z rozhovoru provedeného pro vypracování bakalářské práce.

jazyka. Formování tématu a zaměření výzkumu ovlivnily i poznatky z ruské kognitivně-lingvistické tradice, která konceptualizaci a kategorizaci mezilidských vztahů v souvislosti s kulturně-historickými specifiky, odráženými v jazyce, věnuje výraznou pozornost.

Uvedené poznatky z předchozího výzkumu i studium odborné literatury k tématu představují mou zkušenostní základnu, s níž jsem do výzkumu vstupovala, a která byla v průběhu práce se získanými daty pochopitelně konfrontována. Cílem výzkumu však primárně v souladu se zvoleným výzkumným designem a metodou (viz níže) je pochopit a popsat zkušenosti participantů s fenoménem přátelství (družby) a porozumět významům, které tomuto typu vztahu ve svém životě přikládají.

Porovnání předchozích znalostí s aktuálními výsledky představuje druhotný cíl, prováděný na další úrovni analytické a interpretační činnosti. Za komplexní analýzou daného šetření bude následovat závěrečné shrnutí, jehož předmětem bude pokus o smysluplnou syntézu všech poznatků a nástin identifikace možných souvislostí. S ohledem na povahu kvalitativního výzkumu jako takového, ale především na charakter zvoleného designu, byl v průběhu všech fází šetření, tvorby analýzy i vyvozování závěrů, až po velice abstraktní rovinu úvah, brán zřetel na subjektivní a dočasný charakter interpretací. Tento rys silně subjektivního interpretativního přístupu však v souvislosti s teoretickým antropologicko-lingvistickým backgroundem, který máme k dispozici, a s nímž máme možnost výsledky šetření porovnat, není považován za nedostatek, nýbrž za přednost. Právě hloubkový vhled skrze unikátní osobní zkušenost v kontextu životního příběhu může již poměrně bohatě zpracované téma obohatit.

6. Metodologie výzkumu

Tato kapitola představí postup a okolnosti výběru výzkumného designu, metody sběru dat a poskytne reflexi přípravy a průběhu výzkumu.

Díky pozitivní zkušenosti s kvalitativním výzkumem při tvorbě bakalářské práce bylo rozhodování o metodě poměrně jednoduché, zvláště když jsem si opět zvolila téma vyžadující spíše hloubkový vhled než kvantitativní statistická data. Při výběru výzkumného designu jsem vylučovací metodou došla k fenomenologickému zkoumání, konkrétně přístupu IPA (z angl. Interpretative Phenomenological Analysis). Stejně tak

jako v případě narativního výzkumu u bakalářské práce, i v případě fenomenologie byla motivace dána charakteristikami takového typu výzkumu a možnostmi realizace výzkumníka, které skýtá. Prvním krokem na cestě k volbě fenomenologie bylo dlouhé přemítání o povaze zvoleného tématu a nad tím, co má výzkum přinést. Postupem času jsem došla k přesvědčení, že pokud chci zkoumat pojetí a prožívání přátelství u konkrétní, specifickými aspekty vymezené skupiny lidí, může pro mě být fenomenologie velice vhodná.

6.1 Fenomenologické zkoumání

Fenomenologický výzkum vychází z filozofické tradice Edmunda Husserla a jeho následovníků. Fenomenologie patří k té část humanistické tradice, která zdůrazňuje společnou zkušenost všech lidských bytostí a naši schopnost porozumět pocitům ostatních. Na rozdíl od pozitivistů se fenomenologové snaží docílit porozumění realitě a jeho následného vyjádření slovy raději než čísly.¹²¹ V návaznosti na období, konkrétního autora či dílo, které leží v základu přístupu, dnes vedle sebe existuje řada fenomenologických výzkumných perspektiv odlišujících se například v oblasti terminologie, pozice výzkumníka, postupu analýzy či způsobu interpretace.¹²² Všechny fenomenologické přístupy však v jádru podle metodologa Johna Creswella spojuje zájem o žité zkušenosti lidí a předpoklad, že jsou tyto zkušenosti vědomé (uvědomované).¹²³ Základním smyslem fenomenologie je redukovat individuální zkušenosti se zkoumaným fenoménem do popisu univerzální podstaty. Ten má vést k dosažení hlubokého porozumění.¹²⁴

Pro využití fenomenologie v sociálních vědách, zejména psychologii, ale i antropologii, měla zásadní vliv především verze Alfreda Schutze, podle kterého je jediným způsobem vedoucím k pochopení sociální reality zkoumání významů, které lidé realitě přikládají.¹²⁵

¹²¹ BERNARD, H. *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Lanham: AltaMira, 1995, s. 14.

¹²² STROBACHOVÁ, B. MCA: Fenomenologický pohled na vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků. In GULOVÁ, L., ŠÍP, R. (eds). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013, s. 92.

¹²³ CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, Calif: SAGE Publications, 2007, s. 58.

¹²⁴ CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, Calif: SAGE Publications, 2013, s. 58-62.

¹²⁵ Srov. např. BERNARD, H. *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Lanham: AltaMira, 1995, s. 15

Pozornost výzkumníka se soustřeďuje na to, co mají všichni participanté ohledně zkoumaného fenoménu, tzn. objektu zkušenosti, společné.¹²⁶ Analýza dat, vedená s cílem zachytit esenci prožité zkušenosti, ústí do vytvoření textu, který „zní pravdivě“ *pro toho, kdo měl danou zkušenost s daným fenoménem, a poskytuje vhled pro toho, kdo ji neměl*“.¹²⁷

Typickou metodou sběru dat pro fenomenologii představuje kvalitativní interview, v rámci něhož je participant stimulován k reflexi své zkušenosti a vyprávění o jejím významu.¹²⁸ Interview jsou hloubková, primárně nestrukturovaná s otevřenými otázkami, často prováděná opakovaně.¹²⁹ Fenomenologický rozhovor je v ideálním případě vzájemným dialogem dvou lidí zainteresovaných do probíraného tématu.¹³⁰

Ohledně vhodného počtu participantů se názory odborníků velmi různí. Zatímco někteří mají o ideálním počtu participantů jasnou představu, jiní, jako například Jan Hendl, se k určování přesného počtu rozhovorů staví skepticky a odkazují výzkumníky pouze ke kritériu teoretické saturace.¹³¹ Saturace fenomenologického výzkumu se podle některých (například C. O. Boyda) dá dosáhnout již se dvěma participanty, D. E. Polkinghorne naopak uvádí škálu od pěti do pětadvaceti účastníků.¹³²

V rámci zpracování dat je třeba dbát na prošetření jednotlivých složek fenoménu při současném zachování kontextu celku.¹³³ Data mají být syntetizována takovým způsobem, který zachová bohatost sdělených významů.¹³⁴

Autoři metodologických příruček kladou čtenářům na srdce, že je při realizaci fenomenologického výzkumu třeba provádět všechny kroky pečlivě, aby bylo

¹²⁶ CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, Calif: SAGE Publications, 2013, s. 58.

¹²⁷ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 128.

¹²⁸ Tamtéž, s. 128.

¹²⁹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 129; CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, Calif: SAGE Publications, 2013, s. 61.

¹³⁰ GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-2-15] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf, s. 13-20.

¹³¹ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 129.

¹³² Srov. GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-2-15] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf, s. 11; CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Los Angeles, Calif: SAGE, 2013, s. 61.

¹³³ GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-2-15] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf, s. 17.

¹³⁴ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 129.

minimalizováno nebezpečí zjednodušení či pozměnění podstaty každé zkušenosti.¹³⁵ Thomas Groenewald, odborník na edukační služby z University of South Africa, v příručce pro začínající výzkumníky podtrhuje význam zpětné vazby ze strany participantů, ať už ve formě komentářů k přepisům či pracovním analýzám, zejména však jako potvrzení správnosti finálního textu, tedy toho, že výzkumník podstatu rozhovoru zachytil správně.¹³⁶

6.1.2 Interpretativní fenomenologická analýza

Při dalším studiu fenomenologických perspektiv jsem narazila na přístup zvaný Interpretativní fenomenologická analýza (dále IPA), který jsem se nakonec ve svém výzkumu rozhodla aplikovat.

Stejně jako u klasické fenomenologie, i v tomto případě jde primárně o porozumění žité zkušenosti jedince. Kořeny přístupu sahají do 90. let minulého století a jsou spojeny s psychologickými výzkumy, zejména s prací Jonathana A. Smithe. Okolnosti vzniku IPA mají souvislost s potřebou výzkumu, jenž by umožnil detailní zkoumání subjektivní zkušenosti, zároveň by ale byl přístupný i výzkumníkům bez podrobné znalosti filozofických východisek. Rozdíl oproti klasické fenomenologii je v prostoru, který IPA poskytuje výzkumníkovi. Jedná se o perspektivu zaměřenou nejen na popis, ale i interpretaci významu, který participant své zkušenosti se zkoumaným fenoménem přikládá. Zkušenost je konstruována jako výsledek společného úsilí výzkumníka a participanta se zachováním zřetelnosti obou perspektiv.¹³⁷

IPA má kvalitativní a induktivní charakter a je zacílena na zjišťování a popis zkušenosti participantů z hlediska toho, jak si oni sami utvářejí realitu a jaký význam jí přikládají. Důraz je kladen na subjektivní interpretaci jednotlivých účastníků.¹³⁸

¹³⁵ GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-2-15] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf, s. 21.

¹³⁶ GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-2-15] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf, s. 16.

¹³⁷ KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, J., ČERMÁK, I. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 9-11.

¹³⁸ ŠURÁŇOVÁ, V. Interpretativní fenomenologická analýza. In GULOVÁ, L., ŠÍP, R. (eds). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013, s. 105-108.

Důležitým aspektem IPA je participantovo vnímání účasti ve výzkumu. Ta by měla být vnímána nejen jako užitečná pro výzkum jako takový, ale i pro participanty samotné.¹³⁹

IPA je kromě fenomenologie teoreticky ukotvena také v hermeneutice a ideografii. Součástí metody je práce s hermeneutickým kruhem a tzv. dvojité hermeneutika, tedy proces, kdy se jednak participant snaží porozumět své zkušenosti s fenoménem, zároveň se výzkumník snaží porozumět procesu, jakým participant k danému porozumění dochází. Ideografické východisko přináší zaměření na detailní prozkoumání případu vybraných jedinců, jelikož právě skrze individuální hledisko je možné získat ve vztahu ke zkoumanému fenoménu jedinečnou perspektivu.¹⁴⁰

Výzkumná otázka je v IPA primárně zaměřena na porozumění individuální zkušenosti a jejímu významu. Ve formulaci otázky je implicitně obsažen předpoklad o datech, která mohou podhalit participantovo zapojení do světa, jeho vztah k němu a způsob porozumění. Často používanými výrazy jsou slova jako „zkušenost“ či „prožitek“.¹⁴¹ Již zmiňovaný Johnathan Smith společně s Paulem Flowersem a Michaellem Larkinem v monografii o IPA připouští i použití sekundární výzkumné otázky, která je založena na určité teorii. Výzkumník tak může porovnat zkušenosti a porozumění participantů s podobou stávajících teoretických poznatků. Teoreticky ukotvené otázky mohou být zodpovězeny až na úrovni vyššího stupně interpretace, provádí se tedy na samém konci interpretačního procesu.¹⁴²

Výzkumný vzorek se vzhledem k povaze výzkumu obvykle skládá z menšího počtu participantů dobře reprezentujících zkoumaný fenomén. Důležitá je homogenita vzorku.¹⁴³ Participant jsou vybíráni účelově, kritérium výběru tvoří perspektiva, kterou výzkumníkovi mohou v náhledu na zkoumaný fenomén poskytnout. Pro zachování možnosti analyzovat psychologickou variabilitu a existující podobnosti a rozdíly je

¹³⁹ KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, J., ČERMÁK, I. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 24.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 9-12.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 12-13.

¹⁴² SMITH, J. A. FLOWERS, P., LARKIN, M. *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. Thousand Oaks: Sage, 2009, s. 48.

¹⁴³ KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, J., ČERMÁK, I. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 13.

užitečné vytvořit si z hlediska sociálních či jiných teoretických, pro výzkum relevantních, faktorů vzorek co možná nejjednodušší.¹⁴⁴

Na rozdíl od klasické fenomenologie je v rámci IPA jako metoda sběru dat nejčastěji používán polostrukturovaný rozhovor, který poskytuje participantovi dostatek prostoru pro volné vyjadřování myšlenek, zároveň však výzkumníkovi umožňuje v případě nutnosti korigovat rozhovor tak, aby se příliš neodchýlil od tématu.¹⁴⁵

Jediný způsob vedení analýzy v rámci IPA neexistuje. Smith, Flowers a Larkin přesto nabízejí návod, jak lze ke zpracování dat přistoupit. Doporučují provádět analýzu každého případu samostatně. V nulté fázi se výzkumník zaměřuje na reflexi vlastní zkušenosti se zkoumaným fenoménem, uvědomuje si své motivace a domněnky. Podobnou reflexi autoři doporučují provádět v průběhu výzkumu opakovaně. V první fázi se výzkumník soustředí na opakované čtení získaných dat. Cílem je dosažení perspektivy insidera, tedy začít pohlížet na zkušenosti a situace očima daného účastníka. Dále následuje tvorba počátečních poznámek a komentářů. V ní je třeba věnovat pozornost všem složkám získaných dat, aby byl výzkumník schopen z textu podchytit vše podstatné. Po dokončení této fáze již výzkumník pracuje převážně s vlastními poznámkami a snaží se formulovat tzv. rodící se témata. Prostřednictvím identifikace výstižných témat dochází k zachycení esenciální kvality participantovy zkušenosti. V další fázi jsou mezi identifikovanými tématy hledány souvislosti a způsob jejich vzájemného propojení. Některá témata se projevují jako nadřazená, v jiném případě může dojít ke sloučení několika témat v jedno. Po završení všech zmíněných kroků je stejným způsobem zpracován další případ. Poté, co je tento proces aplikován na všechny případy, má výzkumník přistoupit k propojování jednotlivých analýz a hledání společných vzorců.¹⁴⁶

Interpretace dat je založena především na slovech samotných participantů a podložena jejich citacemi. Výzkumník k tomu, jak participant přisuzuje své zkušenosti smysl, poskytuje konceptuální a kritické komentáře. Analýza je výsledkem jejich společného úsilí, jasné rozlišení mezi interpretacemi a výroky samotných

¹⁴⁴ SMITH, J. A. FLOWERS, P., LARKIN, M. *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. Thousand Oaks: Sage, 2009, s. 48-49.

¹⁴⁵ KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, J., ČERMÁK, I. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 15.

¹⁴⁶ SMITH, J. A. FLOWERS, P., LARKIN, M. *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. Thousand Oaks: Sage, 2009, s. 79-108.

participantů je zcela zásadní.¹⁴⁷ „Zároveň je třeba zdůraznit, že výzkumník tvoří interpretace vždy s otazníkem a vždy je ponechán prostor pro další interpretační možnosti.“¹⁴⁸ Výsledný text kombinuje perspektivu témat objevených v průběhu analýzy s perspektivou příběhů a postojů jednotlivých participantů.¹⁴⁹

7. Účastníci výzkumu

Na první úrovni vymezení cílové skupiny jde o etnické Rusy žijící v ČR. S ohledem na metodologická doporučení o maximalizaci homogenity skupiny, ale i praktický aspekt (existence kontaktů a vazeb získaných při psaní bakalářské práce a především jakýsi pocit návaznosti na již započatou výzkumnou činnost) jsem na dalším stupni vzorek vymezila kritériem statusu vysokoškolského studenta a minimálně dva roky trvajícím pobytem v ČR. Kritérium délky pobytu bylo zvoleno s cílem zajištění participantů, kteří již mají minimální orientaci v české společnosti, dostatek zkušeností s kontaktem s majoritou i jistou úroveň ovládání českého jazyka, což jim umožňuje případnou komparaci.

Jako logický první krok při hledání participantů bylo využití kontaktů získaných v průběhu předchozího výzkumného šetření, ideálně kontaktování bývalých účastníků. Ne ve všech případech však bylo možné uvažovat o opětovném navázání spolupráce (návrat do Ruska, mateřské povinnosti či časová vytíženost). Zapojení i do stávajícího výzkumu se tak povedlo v případě jedné bývalé účastnice. Kontakt na další participanty mi zprostředkovali známí z univerzitního prostředí, v jednom případě se jednalo o tzv. snowball efekt (dívka, která se sama do výzkumu zapojila, zprostředkovala účast svého přítele).

Prvotní kontakt se všemi participanty probíhal prostřednictvím sociální sítě Facebook. Stejně jako v případě prvního výzkumu, i tentokrát byla komunikace v podmínkách sociální sítě zdlouhavější, nicméně ve všech případech byla reakce vstřícná a budoucí participanté se aktivně snažili najít i v rámci velmi omezených časových možností prostor pro realizaci rozhovoru. Otevřenou a pozitivní reakci, v níž prakticky absentovala potřeba získat důležité podrobnosti o celém výzkumu, přičítám

¹⁴⁷ KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, J., ČERMÁK, I. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 12-23.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 12.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 24.

v případě participantky z předchozího výzkumu přátelsky nastavené vzájemné komunikaci, v ostatních případech pak důvěra a ochota byla podle mého soudu zásadním způsobem ovlivněna osobností lidí (Čechů), kteří mi kontakt zprostředkovali.

Participantův své zapojení podmiňovali nejen snahou solidárně pomoci jinému studentovi, ale i kladným vnímáním toho, že se někdo o ruskou tematiku zajímá. Důležitou roli zřejmě sehrálo i téma, které je oslovovalo. V první reakci participantů většinou zmiňovali, že rozhovor bude jistě zajímavý pro nás obě/oba. Vzhledem ke zmiňované vyčerpávajícímu participantův jsem se jim snažila maximálně vyjít vstříc jak v geografickém, tak i časovém aspektu. Díky realizaci výzkumného šetření jsem tak navštívila Prahu (2 rozhovory), Zlín (1 rozhovor), pouze dva rozhovory se odehrály v Olomouci. Ve čtyřech případech participantů jako místo konání rozhovoru zvolili oblíbenou kavárnu, v jednom případě šlo o pokoj na vysokoškolských kolejích.

Před samotným setkáním byli participantův informováni o charakteru výzkumu a pravděpodobné podobě i časové náročnosti rozhovoru. Před zahájením rozhovoru jsem s účastníky znovu probrala všechny náležitosti jejich účasti a požádala je o participaci i v dalších fázích výzkumu. Konkrétně mě zajímalo, zda budou ochotni si přečíst výslednou interpretaci svého rozhovoru a okomentovat případné nesrovnalosti. Tento krok je velice významný s ohledem na jazyk, v němž jsem se rozhodla samotná interview realizovat. Pod vlivem chaotického dojmu, který ve mně před dvěma lety ohledně zkoumaného tématu zanechaly rozhovory vedené v češtině, ale i vzhledem k formulaci cílů výzkumu, se mi jako účelné jevílo vést rozhovory v ruštině. Zvolené téma bohužel v každém případě skýtá riziko dezinterpretace a „ztrát“ při překladu, nicméně jde o zkušenosti a prožitky participantů, které jsou nepochybně v mateřském jazyce, jenž je u všech i přes usilovné studium češtiny stále v dominantní pozici, vyjádřeny v bezprostřednější formě. Riziko nepřesného vystižení významu a smyslu jsem přenesla z participantů na sebe ještě z jednoho důvodu. Oproti participantům, kteří by museli vyjadřovat abstraktní a citově zatížená sdělení v cizím jazyce teď a tady, jsem já měla na zpracování dat a vyhledání co nejpřesnějších českých ekvivalentů jejich výroků čas a možnost se k nesrovnalostem vracet, ale zejména je konzultovat. Poslední korektiv pak představovala závěrečná vyjádření participantů na adresu mnou vytvořených interpretací a závěrů.

8. Etické aspekty výzkumu

Dojem z uvolněného tlaku na etické aspekty (mám na mysli chvíle, kdy jsem ztrácela ze zřetele fakt, že provádím výzkum) přisuzuji dvěma okolnostem: Za prvé se jedná o věk participantů. Scházela jsem se svými vrstevníky, což v naší komunikaci zbouralo mnohé bariéry, které by z mé strany při věkově nerovnoměrném rozpoložení musely být ošetřeny. Za druhé jde o charakteristiku samotného výzkumu. Roli jistě sehrál i charakter výzkumného designu, pro jehož efektivní provedení je jistá míra nenucenosti a důvěrnosti nutná. Dále je to povaha tématu, které, jak už jsem uvedla výše, participanty oslovilo. Tyto faktory dle mého úsudku způsobily vysokou míru otevřenosti a důvěru participantů ve vztahu k mé osobě i výzkumu jako takovému.

Etická hlediska nicméně bylo nutné brát v úvahu a pracovat s nimi. Samozřejmostí byla snaha poskytnout participantům kompletní informace o průběhu výzkumu i podmínkách jejich účasti a možnosti kdykoli ji ukončit. Všichni participanté souhlasili s nahráváním rozhovoru na diktafon a následným přepisem nahrávky do elektronické podoby pro účely vypracování diplomové práce. Rovněž jsme se s participanty dohodli, že jejich účast ve výzkumu bude anonymizována. Přestože to tak na první pohled nemusí vypadat, jedná se o velmi citlivé téma a data z rozhovorů mají místy značně osobní charakter. Proto jsem přijala opatření, aby identifikace účastníků výzkumu byla prakticky nemožná.¹⁵⁰ Jednotliví participanté jsou proto v analytické a interpretační části uváděni pod čísly a případné místopisné či jiné biografické údaje byly vynechány či pozměněny.

9. Výzkumné otázky

V souladu s povahou výzkumných otázek v rámci IPA a doporučeními Smithe, Flowerse a Larkina jsem primární výzkumnou otázku formulovala následovně:

Jakým způsobem mladí Rusové vnímají a prožívají přátelství a jaké významy mu ve svém životě připisují?

Vzhledem k teoretickým východiskům byly formulovány tři sekundární teoreticky ukotvené otázky. První je zaměřená na komparaci získaných dat s představeným obecným humanitněvědním pojetím fenoménu přátelství; další dvě jsou

¹⁵⁰ Srov. např. ŠVARÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 45.

zaměřeny specificky na práci s předpokladem možnosti existence vlivu mateřského jazyka (jazykový relativismus):

Jakým způsobem se výsledky výzkumu vztahují k obecnému psychologicko-sociologickému vymezení přátelství, nastíněnému v teoretické části práce?

Jakým způsobem se výsledky výzkumu vztahují k definici družby v perspektivě citovaných lingvokulturologických a sémantických studií?

Co se o vlivu mateřského ruského jazyka na vnímání a prožívání přátelství u participantů dá vyvodit z výsledků výzkumu?

10. Sběr dat

Doporučení i náležitosti metody sběru dat pro IPA jsou podrobně uvedeny v příslušné kapitole o výzkumném designu. V této kapitole se zaměřím na reflexi aplikace metody v rámci samotného výzkumu.

Nejzásadnějším aspektem rozhovorů byl z mého pohledu jazyk vzájemné komunikace mezi mnou a participanty, kterým jsem nakonec zvolila ruštinu. Participantů byli tímto požadavkem vzhledem k předchozí konverzaci v češtině lehce překvapeni, někteří s úsměvem vyjádřili zklamání, že nebudou mít možnost procvičit si konverzaci s českým rodilým mluvčím, všichni ale projevili pochopení mé volby a ochotně s komunikací v ruštině souhlasili. Velice jsem se snažila nastavit už od prvních momentů setkání (čtyři z pěti participantů jsem viděla poprvé v životě) přátelskou a nenucenou atmosféru. Participantů, za což jim patří velký dík, se evidentně snažili o totéž. Ve větší či menší míře jsem s participanty zůstala v kontaktu i po realizaci rozhovorů, minimálně z důvodu konzultace následné analýzy.

11. Analýza získaných dat

Následující kapitola poskytuje popis procesu analýzy jednotlivých interview a následné identifikace témat, jež jsou pro všechny participanty společná.

Jednotlivé případy byly, jak se pro IPA metodu obecně doporučuje, analyzovány každý zvlášť. Analytický proces každého případu začal podrobným studiem přepisu rozhovoru. První fáze čtení byla spojena především s otázkou překladu, neboť se jednalo o transkripci dialogu v ruštině. I když jsem jednotlivým výpovědím i celkovému

vyznění všech rozhovorů rozuměla, potřebovala jsem si ujasnit přesný smysl některých pojmů a frází. Šlo zejména o výroky, v nichž se participanti vyjadřovali metaforicky či za pomoci frazeologismů.

Na základě opakovaného čtení již plně osvojeného textu jsem k výpovědím začala tvořit prvotní poznámky a komentáře. Od této fáze byla jazykem analýzy již výlučně čeština. Poznámky byly vepisovány do vytištěných přepisů jednotlivých rozhovorů a týkaly jak jazykové, tak pojmově-obsahové stránky výpovědí. Jednotlivé typy poznámek a odkazů jsem rozlišovala barevně, což se pro následnou orientaci v textu ukázalo jako velmi účelné.

Za pomoci poznámek jsem v následující etapě hledala v textech tzv. rodící se témata, soustředila jsem se na podchycení klíčových témat a jejich komponentů. Během procesu uspořádávání témat začaly vznikat logicky propojené, hierarchicky uspořádané tematické celky. Následně jsem přistoupila k identifikaci souvislostí mezi jednotlivými tématy. V této fázi jsem si ke každému případu vytvořila myšlenkovou mapu, aby se mi charakter vztahů mezi jednotlivými tématy podařilo co nejvýstižněji podchytit a pojmenovat. Názvy identifikovaných tematických celků jsou zčásti výsledkem mé interpretační činnosti a v řadě případů jsou inspirovány výroky samotných participantů, případně se jedná přímo o jejich autentické formulace.

Na závěr popsaného postupu jsem v textovém dokumentu vytvořila první verzi analýzy případu, k níž jsem se následně několikrát vracela, porovnávala ji s prvotními poznámkami i myšlenkovou mapou a upravovala ji. Po několikanásobném kritickém přepracování jsem finální verzi zaslala danému participantovi k vyjádření. S ohledem na zpětnou vazbu jsem provedla další reflexi obsahu, popřípadě jsem na základě konsenzu, k němuž jsme s daným participantem došli, provedla korekci některých detailů. Pro jednoznačné odlišení vlastních interpretací a přímých vyjádření participantů jsou citace jejich výroků v textu vyznačeny *kurzívou*.

Poté, co byly stejným způsobem zpracovány všechny případy, jsem přistoupila k jejich komparaci a hledání vzájemných souvislostí mezi nimi.

Finální, nejabstraktnější fázi práce se získanými daty představovala tvorba závěrečného shrnutí, v němž jsou předloženy odpovědi na formulované výzkumné otázky a výsledky aktuálního šetření jsou konfrontovány jak s mým prvotními

zkušenostmi, tak především s teoretickými poznatky, jimiž se zabývá teoretická část práce.

11.1 Analýza rozhovoru s participantkou č. 1

Participantka žije v Česku již třetím rokem a studuje zde na své druhé vysoké škole. Z Ruska přijela s ukončeným bakalářským studiem. Kontakt na participantku mi zprostředkovala spolužačka.

Hlavní témata:

- 1) Vývoj osobnosti a jeho vliv na pojetí družby
 - a) Dětství
 - b) Puberta
 - c) Život v ČR
- 2) Existence družby
 - a) Faktory vzniku
 - b) Faktory životnosti
 - c) Problematické momenty
 - I. Odpustitelné činy vs. zrada a podvod
 - II. (Ne)ukončení vztahu
 - d) Člověk není sám
- 3) Obecné a současné charakteristiky přátelských vztahů
 - a) Kvantita vs. kvalita
 - b) Nejlepší přítel
 - c) Rodný jazyk spojuje
 - d) Přátelím se s chlapci

1. Vývoj osobnosti a jeho vliv vývoj pojetí družby

Družba představuje v životě participantky důležitou životní hodnotu, je však důležité, aby její přítomnost byla v rovnováze se seberealizací. „*Takže seberealizace a to, aby vedle mě byli dobří, blízcí lidé, to jsou pro mě totožné věci.*“ Reflexe pojetí družby odhalila proměny pod vlivem životních okolností, ale také výraznou souvislost s jednotlivými fázemi osobnostního vývoje. Poslední roky přinesly změnu ve vnímání času stráveného o samotě, jehož adekvátní množství nyní představuje významný faktor spokojenosti. „*Dříve, přibližně do 20, pro mě bylo hodně těžké být sama. Potřebovala jsem někoho vedle sebe, partu. A pak, když jsem se stala starší, tak teď si prostě cením*

své samoty. (...) Ale přitom někdy vznikne naléhavá potřeba nějakého kontaktu, rozhovoru, ne prostě s nějakými neznámými lidmi, ale s přítelem.“

Participantka reflektuje, že k volbě přátel přistupovala v různých obdobích svého života s různými kritérii. Některé vztahy s přechodem do další vývojové fáze skončily, jiné přetrvaly dodnes. Při popisu okolností, které vedou ke vzniku družby, participantka vyzdvihuje specifickou konkrétní situaci a omezenou možnost člověka dění nějak ovlivnit.¹⁵¹ Pokud se dá identifikovat nějaký klíčový faktor, tak je to čas, který pro družbu představuje živnou půdu. Přátelský vztah v pravém slova smyslu může začít vznikat jen na základě dostatečného množství společně stráveného času.

a) Dětství

Vztah s dívkou, kterou participantka označuje jako svou současnou nejlepší přítelkyni, se zrodil již v dětství. Společně trávený čas byl v tomto případě vyvolán životem na stejném místě a měl podobu hry a studia ve stejné třídě na základní škole. Množství společně stráveného času, intenzita kontaktu a osobnostní rysy dívky (viz kapitola o faktorech družby) vytvořily natolik pevný základ, že jej ani jisté povahové a intelektuální rozdílnosti, ani odloučení způsobené odjezdem participantky z Ruska, nemohou vyvrátit. *„Je to prostě člověk, kterého nemusím třeba rok vidět, nebýt s ní v kontaktu, ale můžu kdykoliv přijet, zaklepat na dveře a ona mě s radostí přivítá. Je to člověk, na kterého se můžu plně spolehnout, postěžovat si. Je to moje přítelkyně, vrstevnice. V něčem jsme velice rozdílné, ale v něčem velice podobné.“*

b) Puberta

Nástup puberty přinesl změnu kritérií pro výběr přátel, v souvislosti s přesvědčením o vlastní výlučnosti se u participantky objevil aspekt jistého elitářství. *„Samozřejmě jsem si myslela, že jsem nejchytřejší ze všech. V tom věku jsem se přátelila s takovými lidmi, kteří poslouchali nějakou rockovou muziku, punk rock. No, s takovými, kteří dělali do muziky nebo umění.“* Umělecké kritérium s přechodem na vysokou školu vymizelo, selektivnost však zůstala. *„A potom, když jsem dělala bakaláře na univerzitě, mám pocit, že jsem se přátelila s takovými trochu snoby, kteří si o sobě mysleli, že jsou nejchytřejší ze všech. No, protože ... já jsem ten problém měla taky.“*

¹⁵¹ Používání pasivních větných konstrukcí, výrazy typu *„nebylo na výběr“* apod. O lehce fatalistickém přístupu k utváření mezilidských vztahů bude pojednáno dále v textu.

c) Život v ČR

Úplnou změnu perspektivy přineslo přestěhování do cizí země. V důsledku potřeby najít si v novém prostředí opěrné body se na první místo se dostalo kritérium ruského jazyka. „*Takže tady se to všechno prostě nějak změnilo a já jsem se začala přátelit s lidmi, kteří za prvé mluví rusky, protože přece je ta komunikace rozsáhlejší, víc si člověk popovídá než s Čechem.*“ V souvislosti s rolí ruštiny participantka uvádí i jakýsi společný životní background. „*... my všichni jsme například měli stejný život, devadesátý – devadesátý pátý rok nebo trošičku starší.*“ Paralelně probíhající seznamování a začleňování do kolektivů s převažujícím zastoupením majority přineslo participantce řadu dobrých známých, ale prozatím nikoho, koho by bylo možné označit jako druga. „*... vypadalo to, že Češi prostě jsou takoví hodně uzavření lidé, uzavření do sebe. Je to zajímavé. Přitom jsou určitě přívětiví, ale ... zdá se mi, že představa o přátelství je u Čechů trochu jiná. (...) S Čechy tam zatím nejsou ty průniky, něco společného.*“ Příčinu však spíše než ve specifických podmínkách a nastavení (spojených především s otázkou jazyka) participantka vidí v obecné životní okolnosti, kterou představuje věk. „*Je to složité. Možná proto, že už jsme starší a lidi různého věku se už dávají dohromady hůře než děti.*“

2. Existence družby

Jak jsem již naznačila výše, některé pasáže výpovědi participantky jsou obdařeny jistou měrou fatalistického přístupu nejen k družbě, ale i k dalším okolnostem života. Příklad přímého vyjádření popisovaného typu smýšlení se vyskytnul v souvislosti s navazováním vztahů v českém prostředí, respektive hodnocením prozatímní neúspěšnosti tvorby hlubších vztahů s Čechy. Jedná se zejména o vnímání určující role prostředí, které lidi svádí dohromady a vytváří tak podmínky pro zrod družby. To, jak se obklopující prostředí člověku v životě utváří, je však podle participantky velmi málo ovlivnitelné. „*Nicméně jak se skládá to prostředí, může se skládat automaticky. Přijde mi, že to nemůžu moc ovlivnit. Stýkám se s Čechy, ale nějak dál ... Je to prostě kontakt, k nějakým přátelským vztahům nedochází. K družbě to zatím nedošlo.*“

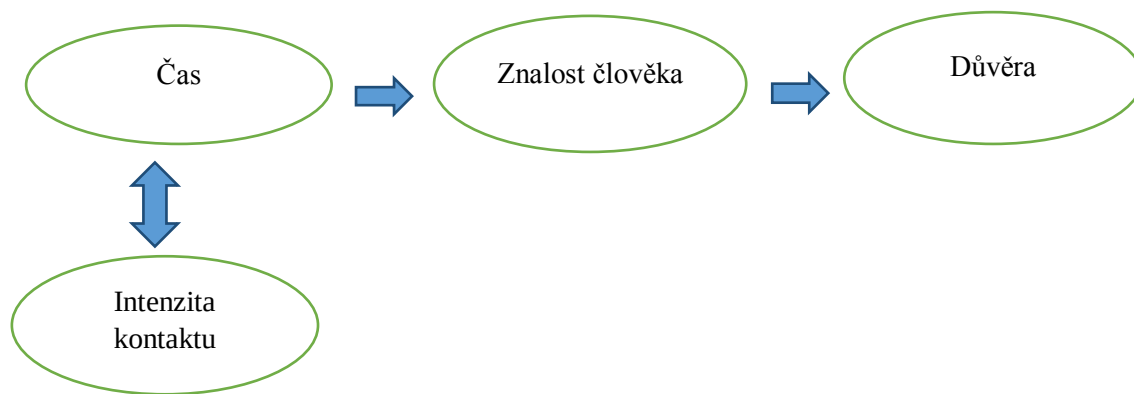
Z předcházejících částí analýzy vyplývá, že kritéria vzniku družby závisí na životní etapě, existují ale ještě tři specifické faktory s obecnou platností, a to čas,

intenzita kontaktu a důvěra. Faktory času a důvěry navíc v průběhu družby plní dvojí funkci.

a) Faktory vzniku

Slovní spojení „lehce fatalistický přístup“ bylo v předchozím odstavci zvoleno zcela záměrně, neboť souhra okolností a nastavení prostředí představují nutnou podmínku k tomu, aby družba mohla vzniknout, ale to, jestli nakonec vznikne, závisí na míře naplnění osobních požadavků participantky. Ty jsou namířeny na osobnostní rysy potenciálního přítele. K těmto kritériím patří společné zájmy, shoda v oblasti světonázoru, podobná intelektuální a sociální úroveň. Zcela žádný význam naopak není přikládán věku. *„Já vím, že se nemůžu přátelit s člověkem s úplně jinými názory, s názory, které se silně liší od těch mých. A týká se to všeho. (...) Takže hlavní je, abychom měli stejný pohled na svět, představy o morálce, životě, lidech. (...) Fakt si myslím, že pro mě bude těžké přátelit se s člověkem, já nevím, který má rád ruční práce, ano. Třeba dělá něco ze dřeva. To znamená, že jsme úplně odlišní. Nečte knihy. Může to být skvělý člověk, ale spřátelit se s ním pro mě bude těžké. (...) Chci říct, že to taky může být nějaká společná sociální úroveň, protože někdy nevím, o čem mluvit s takovými, já nevím, hodně atraktivními, bohatými lidmi...“* Zmiňovaná intelektuální úroveň je myšlena spíše na abstraktní rovině ve smyslu člověka intelektuálního typu, konkrétní zaměření není důležité, dokonce může být velmi odlišné od participantčina vlastního, jak dokládá popis její nejlepší přítelkyně: *„Přitom ona má úplně jiné vzdělání a jsme jakoby odlišné, ale sedly jsme si v tom smyslu, že jí prostě důvěřuju. Ona je taková hodně jako rozvinutá, je hodně intelektuálně zaměřená.“*

Faktory času a intenzity hrají zcela stěžejní roli při vzniku vztahu, jeho následný vývoj se pak opírá o základy, které byly v počáteční fázi vybudovány. Roli času je možné vyjádřit následujícím schématem:

Obr. 1 – Klíčové faktory vzniku družby

„Ale pochopitelně, když je to nějaký nový člověk, myslím si, že když s ním nejsi v neustálém kontaktu, nevidáš se s ním, tak ho prostě ztrácíš. Nemůže se stát přítelem, ze známého se změnit na přítele. Nebo se může ještě nějak stát přítelem, ale v důsledku toho, že jste prožili společně málo času, se může vytratit.“

b) Faktory životnosti

U nových vztahů čas a intenzita kontaktu představují podmínky vzniku, následná životnost vybudovaného vztahu závisí na tom, jak pevná základna byla těmito faktory položena. Pro dlouhodobé kvalitní vztahy, jako je ten s nejlepší přítelkyní, je díky stabilním základům odloučení, způsobené participantčíným pobytem v Česku, vnímáno jako velmi málo významná překážka. *„To, že se nevidáme, našim vztahům nijak neuškodilo a já si myslím, že je to proto, že už se příliš dlouho vzájemně známe. Takže když se známe, já nevím, od osmi let, tak už si nemusíme každý den zvlášť dopisovat a vůbec si volat jednou za pár měsíců, ale potom to probereme všechno. Už nepotřebuješ ten neustálý kontakt.“*

Podobným trvale přítomným faktorem je důvěra, ta však do vztahu přichází až s dostatečnou mírou trvání a intenzity vztahu a roste postupně, zato je však pilířem, s jehož narušením padá pro participantku celá družba. *„družba je pro mě v první řadě důvěra v člověka, víra v něj ...“* Člověku, kterého participantka označuje jako *druga*, náleží důvěra v plném rozsahu. Zatímco na ostatních úrovních interpersonálních vztahů probíhá selekce témat a nastavení limitů sdělení, družba poskytuje prostor pro volné a přijímané komunikování životních událostí, od banálních až po závažná osobní sdělení. *„Se známým se můžu pobavit na nějaké obecné téma, ale nebudu ho zatěžovat problémy, nebudu mu vykládat, já nevím, třeba že se moje matka vdává. Nebudu mu*

vykládat o nějakých velmi osobních věcech. (...) Takže nebudu před známým příliš jasně vyjadřovat svoje emoce. No prostě proč člověku přidělovat problémy, zatěžovat ho.“

Na velmi vysokém stupni vztahu, který je v daném případě reprezentován nejlepší přítelkyní, důvěra znamená přesvědčení o možnosti plného spolehnutí a pocit, že má člověk někde neustále, nehledě na okolnosti, „otevřené dveře“: *„Důležité je, že vím, že ten člověk je, že můžu přijet, přiletět kdykoliv, přijít v noci a vím, že mi otevřou dveře, nakrmí mě a uloží, když to tak řeknu. To znamená, že nemusím předem upozorňovat: „Víš, přijdu k tobě“. Můžu prostě přijít a vím, že ten člověk bude rád, že tam jsem. Takže dokonce i v noci, tedy ne právě v dobu vhodnou na návštěvy. To znamená kdykoliv. A pomůže mi, jak jen to bude v jeho silách.“*

c) Problematické momenty

I. Odpustitelné činy vs. zrada a podvod

Z hlediska ne zcela příjemných situací, které v družbě mohou nastat, participantka vyděluje dvě skupiny. První skupinu představuje odpustitelné jednání, jako jsou například hloupé činy, kritika, vyjadřování nesouhlasu, za určitých okolností i urážky či nadávky. Druhou skupinu tvoří činy zahrnuté pod pojem zrada či podvod, které pro družbu znamenají nenávratně poškození. *„Takže se určitě přestanu přátelit s člověkem, který mě jakoby podvede nebo... To znamená, že může říkat takové věci jako: „Ona je tak špatná, pošetilá, bože můj!“ To o mě říkat může. Ale v nějaké situaci, která je pro mě složitá, mě nesmí zradit. Tak třeba banální věc, ale když mám přítelkyni, tak si nepřeju, aby se stýkala s mým bývalým klukem. Urazím se a konec. Je pro mě důležité, aby tam takové třetí plochy nebyly. Nebo řekněme, když člověk ví, že něco strašně moc chci, řekněme nějakou práci, a tajně za mými zády dělá svoje kroky, aby ji dostal. To už pro mě není družba. (...) Když mě člověk zradí, neodpouštím to skoro nikdy.“*

II. (Ne)končení vztahu

Konec družby však v žádném případě nutně neznamená konec vzájemných styků, zvláště v případě, kdy by úplné přerušení kontaktů s jedním člověkem znamenalo ztrátu i dalších vztahů. *„Takže to může být tak, že se s tím člověkem budu stýkat, ale přítel už to pro mě nebude. (...) Pokud máme nějaké společné známé, tak s tím člověkem pochopitelně budu mluvit, nebudu ho očividně ignorovat. Nebudu mu říkat, že mi úplně zničil život. No ale přátelit se s ním ze své vůle, někam s ním chodit, to nebudu.“*

d) Člověk není sám

O významu a některých pocitech, které jsou pro participantku s družbou spojeny, byla řeč již v rámci rozboru předešlých témat. Jako primární kvalita družby je určen pocit, že člověk není sám: „*Že někoho máš, ano. Že mu můžeš kdykoli napsat, zavolat. Takže pocit nějaké přináležitosti, že jste dva, že už se všechno v životě dá řešit, když nejsi sám.*“ Družba přináší člověku pocit radosti a spokojenosti ze společně trávených chvil a „*získávání něčeho nového tím, že společně trávíte čas*“.

3. Obecné a současné charakteristiky přátelských vztahů

V současné době má participantka ve svém životě pět lidí, kteří v různé míře odpovídají atributům člověka označovaného slovem *drug*. „*Takže velmi starý přítel, dobrý, z dětství; někdo, koho znám méně, ale určitě pět lidí je teď*“ mými přáteli.“

a) Kvantita vs. kvalita

V souvislosti s vývojem osobnosti a vnějšími podmínkami počet přátel v minulosti různě kolísal, v „nejchudším“ období pro participantku přáteli byli jen dva lidé. Participantka však zdůrazňuje, že kvantita nemá v případě družby žádný vliv na kvalitu a míru emočního naplnění. Naopak se vzhledem k povaze družby k představě velkého množství přátel se staví spíše skepticky. „*Myslím si, že člověk může mít jen málo přátel. Nevěřím tomu, že přítel může mít člověk hodně.*“

b) Nejlepší přítel

V rámci kategorií uvnitř kruhu přátel výlučné postavení zaujímá nejlepší přítel (*lučšij drug*), kterého může mít člověk jednoho, maximálně dva. Výjimečnost této kategorie je dána nejvyšší mírou naplnění klíčových, duchovních, atributů družby: „*Přijde mi, že to taky závisí na tom, jestli jste už dlouho spolu. Ale ne spolu jako vedle sebe, ale spolu, já nevím, mentálně, duchovně a dlouho se vzájemně znáte, prostě tomu člověku věříš, můžeš mu říct cokoliv – to je nejlepší přítel.*“

c) Rodný jazyk spojuje

Postoje a zkušenosti participantky ohledně role jazyka a kulturních odlišností již byly částečně představeny výše v textu, přesto však považuji za vhodné je explicitně uvést ve výčtu témat, která se z rozhovoru vyjevila jako stěžejní.

Okruh přátel participantky tvoří pouze ruskojazyční lidé, což ona sama chápe jako svým způsobem logický důsledek přirozeného počínání po příjezdu do neznámého prostředí. „No, protože prvotně se začínáš stýkat pouze s ruskojazyčnými lidmi, když přijedeš. Pořád ještě tě to táhne k lidem, kteří jsou mluvčí tvého jazyka.“ Potenciál vztahů s Čechy i Češi samotní jsou vnímání nejednoznačně, a přestože momentálně z neznámých příčin (i když participantka představila určité spekulace) Češi do kruhu přátel nespádají, deklaruje, že se budování takových vztahů nebrání. „Mám známé Čechy, ale přímo přátele mezi Čechy nemám. Nenašla jsem si je. (...) Já nevím, prostě jsem do toho nějak nezapadla. Ted' mám jednu známou slečnu, která se zajímá o migraci, sama hodně pracovala v zemích bývalého Sovětského svazu, umí dobře rusky a ráda se setkává s cizinci. Seznámily jsme se a ted' spolu jednou za týden někam chodíme, na kafe nebo někam na akci. Ale přímo přáteli jsme se s Čechy a Češkami, nevím proč, nestali. I když jsem potkala hodně dobrých lidí. Upřímně nemůžu najít nějakou... Já bych se ráda přátelila...“

d) Přátelím se s chlapci

Genderovou skladbu okruhu svých přátel hodnotí sama participantka jako zvláštní. Z vyprávění vyplynulo, že tak činí především kvůli stereotypům, na něž v průběhu celého života naráží. Aktuálně se k jejím přátelům řadí jen jedna dívka, a to již několikrát zmiňovaná nejlepší přítelkyně z dětství. Zbytek přátel jsou chlapci. „Já nevím proč, ale objevilo se to u mě už v dětství, prostě se přátelím s chlapci. Není to proto, že bych byla nějaká mužatka. Já mám ráda šaty, ženské věci, ale přátelím se s chlapci. Přitom se mi v průběhu celého mého života (všichni) snaží vysvětlit, že to nejde, že přátelství mezi mužem a ženou neexistuje. Ale to vůbec není pravda.“ Preference společnosti mužů je spojena s jejich přímocarostí, která může být zdrojem celkové větší důvěry k mužskému pohlaví. „Já nevím, je to pro mě s muži prostě nějak jednodušší. Asi proto, že u nich není ta závist, nějaké ty ženské tajnosti. Mně se líbí i pracovat, obecně něco dělat s muži, protože oni ti můžou prostě říct: „To tak není, mě se to tak nelíbí.“

Až na výjimku nejlepší přítelkyně družba s dívkami měla vždy dočasný charakter, nakonec došlo k postupnému vytracení vztahu či rozchodu. Participantka pak na základě takových zkušeností došla k plnému uvědomění preference mužských přátel. Pravděpodobně pouze reakce okolí („...je to hodně divné, samozřejmě, asi neobvyklé“)

ji vedou ke spekulacím o příčině. Odkazuje k hlubinám své psychiky a vývoji v dětství, nicméně přemítá o i vlivu médií a populární kultury: „Protože stejně stereotypy v nás zanechávají to, že ženy se mezi sebou jedna na druhou usmívají, ale ve skutečně si myslí něco jiného. Možná, že to taky nějak ty stereotypy, nějaká masová kultura, seriály, že mezi ženami jakoby není skutečné přátelství, možná to mělo vliv a možná se to tak prostě stalo.“

11.2 Analýza rozhovoru s participantkou č. 2

Participantka žije v Česku již pět let, kontakt na ni jsem získala v rámci realizace předešlého výzkumného šetření.

Hlavní témata:

- 1) Pozice družby v systému mezilidských vztahů
 - a) Družba je duchovní rodina
 - b) Závažnost vztahu znamená závažnost závazků
 - c) Drug vs. ostatní kategorie
 - I. Češi
 - II. Otevřené dveře
- 2) Zrod družby
 - a) Kouzlo okamžiku
- 3) Vývoj družby v čase
 - a) Prověrka družby
 - b) Konflikty se mají řešit
 - c) Ochlazování vztahu
- 4) Emocionální rozměr družby
 - a) Hřejivé pocity
 - b) Negativní emoce jako přirozená součást družby
 - I. Lhát nemá smysl
- 5) Moje parta
 - a) Sestava
 - I. Dívčí parta vs. nový proud
 - b) Kritéria příslušnosti
 - c) Vnitřní kategorizace
 - I. Nejlepší přítel

d) Transformace po příjezdu do ČR

1. Pozice družby v systému mezilidských vztahů

Participantka družbu definuje jako velmi blízký mezilidský vztah a dává jej do úzké souvislosti s rodinnými vazbami. Své přátele pojímá jako součást rodiny.

a) Družba je duchovní rodina

Na rozdíl od skutečně rodiny v družbě nejde o pokrevní spojení, ale o souznění na rovině emocionální a duchovní. *„Není nutné, abych se v jejich přítomnosti (přátel) chovala nepřirozeně. Když se necítím dobře, na nějakého neznámého člověka se stejně budu usmívat, protože zrovna jeho se to, co cítím, netýká. Naproti tomu mezi přáteli, když se necítím dobře, tak se nemusím usmívat a oni mi přitom nic špatného neřeknou. To znamená, že v jejich přítomnosti můžu být úplně upřímná. Takže pro mě to jsou takové úplně otevřené vztahy do značné míry právě takového rodinného charakteru.(...) Přítel, to je rodina, je prakticky jako ty.“* Příklad intenzity daného souznění participantka udává při vyprávění o vztahu se svou dřívější nejlepší přítelkyní, kdy společně trávený čas měl často podobu téměř plnohodnotného začlenění do fungování rodinného režimu té druhé: *„Takže jsme spolu (s rodinou přítelkyně) obědvali, večereli, hráli si. Prostě jsem pořád byla u ní doma, nebo to bylo naopak. Mohla přijít a prostě u mě strávit celý týden vkuse. Rodiče nám to v zásadě dovolovali, takže s tím nebyl žádný větší problém. A v tu dobu jsem ji jakoby nevnímala jako nějakého cizího člověka. Ne, byla to nějaká jiná část takové nějaké rodiny...“* Participantka úroveň vztahu vystihuje ruským souslovím o souznění duší *„žit' duša v dušu“*. Analogii družby a rodiny v jejím pojetí dokládá přirovnání přátel k potomkům: *„Protože přátelé jsou lidé, na které potřebuješ mít čas. Musíš jim věnovat pozornost. Je to stejný případ jako děti.“*

b) Závažnost vztahu znamená závažnost závazků

Výše zmíněná citace s přirovnáním přátel k dětem naznačuje, že mezi výjimečným významem, který participantka přátelům připisuje, a pozorností, kterou je třeba si v družbě vzájemně udělovat, existuje přímá úměra. Družba představuje velký soubor především emocionálních benefitů, na druhé straně i rozsáhlý soubor vysoce ctěných závazků. Stěžejní roli má ochota a připravenost pomoci příteli prakticky za jakýchkoli okolností. Ve většině případů přítel a jeho potřeby představují prioritu.

V jedné pasáži například participantka míru pomoci, která je pro družbu ve srovnání s ostatními typy vztahů typická, vyjádřila procentuálně: „Známého můžeš v podstatě s klidem odmítnout. To znamená, že ještě budeš přemýšlet: „Chci to udělat nebo ne?“ Když jde o kamaráda¹⁵², tak přibližně v 60 % řekneš ano, protože člověku se prostě chce udělat pro druhého něco dobrého. Ale když jde o přítele, tak z 90 % řekneš ano. Jeho prostě odmítnout nemůžeš. Jsou případy, kdy je nevyhnutelné ho odmítnout, a samozřejmě se případy, kdy odmítneš, stávají. Přítel to buď pochopí, nebo nepochopí. Většinou to pochopí. To znamená, že je to s přáteli trochu jinak. Převážně, pokud se to netýká nějakých velkých problémů, tak přítele odmítnout nemůžeš.“

K přátelskému vztahu je třeba přistupovat aktivně a stimulovat vzájemnou komunikaci, jak jen je to možné. V přirozeném stavu pochopitelně osobně, v případě odloučení alespoň na internetu. „Družba sama o sobě neexistuje. Ona existuje právě ve vztazích. Proto je prostě třeba věnovat přátelům čas. No, jako minimum aspoň říct: „Ahoj!“, jako minimum říct: „Jak se daří?“ I nějaké banální věci, i kdyby jen proto, aby si člověk udělal fajfku, ale je to třeba udělat. Ale pro některé lidi je těžké najít si být jen pět minut času, přitom zeptat se, jak se daří, není tak těžké. A vlastně není ani tak důležité, jestli ten člověk odpoví. Ty ses zeptala. To znamená, že dávám člověku najevo, že o něj mám pořád zájem.“

c) Drug vs. ostatní kategorie

Klíčové atributy družby pro participantku představují důvěra a pocit bezpečí z hlediska projevů emocí a názorů. Na rozdíl od ostatních (nižších) typů vztahu družba není nijak spojena se sociálními faktory, vztah stojí pouze na emocionální sounáležitosti.

Jedním ze základních kritérií rozlišování mezi družbou a ostatními kategoriemi je ohraničenost. Vztahy se známými jsou ze své podstaty omezené, ať už sociálním prostředím, konkrétní situací či z hlediska obsahu samotného vztahu. „Známí jsou v podstatě všichni lidi, které znáš. Například když si vezmeme nějakou skupinu, třeba na univerzitě, může se stát, že tam nikdo nebude tvým přítelem, všichni budou spolužáci, takže vlastně známí. Když se s nimi blíže stýkáš, nazýváš je spolužáky. Nejsou to známí, jsou to spolužáci, býváte jakoby spolu. A po ukončení univerzity už to nejsou spolužáci,

¹⁵² Participantka uvádí hierarchii vztahů ve složení znakomyj (známý) – přijatěl (kamarád) – drug (přítel). Pojmy jsou uvedeny v pořadí podle intenzity vztahu, kterou jim participantka přisuzuje.

jsou to bývalí spolužáci. Jsou to známí.(...) Něco vás jakoby spojuje, máte něco společného, ale to nutně neznamená, že jde o družbu. Může to být prostě, já nevím, že ti jednou dal propisku. Pomohl ti. To ale ještě nevytváří tu přímo přátelskou emocionální náklonnost. “

Mezistupeň mezi známostí a družbou, tedy kamarádský vztah (označení *prijateľ*) je podle participantky založen na sociálním aspektu. Jedná se o kategorii, do níž spadají lidé, které člověk potkal ve škole či na pracovišti, přičemž se velice často jedná o bývalé přátele. *„Takže právě s bývalými přáteli máte vztahy ne jako známí, ale jako kamarádi. Je to člověk, se kterým je fajn se potkat, ale v zásadě se vídat nemusíte. Dá se říct, že kamarád je člověk, se kterým se přáteliš.“*¹⁵³ *Nenecháš ho v maléru, věnuješ mu nějakou pozornost...*“ V souvislosti se vztahem, který vznikl z interakce v určitém vymezeném prostředí a byl časově omezen, participantka používá označení „vynucené přátelství“, které bychom mohli parafrázovat českým idiomatickým vyjádřením „z nouze ctnost“. *„Protože máš potřebu se s někým bavit a z těch všech lidí ti byl právě tenhle člověk nejbliž.“* Rozdíl mezi družbou a kamarádskými vztahy se vyjevuje v souvislosti s otázkou priority, kterou má jednoznačně přítel. *„To znamená, že kamarádské vztahy jsou družbou, ale, ... nemůžu říct, že přímo ohraničenou, ale prostě tam jsou nějaké hranice.“*

Jednotlivé kategorie jsou otevřené, postupný pohyb mezi nimi může být oboustranný a opakovaný a *„závisí samozřejmě na lidech a na situaci. V podstatě to záleží na tom, na jaké úrovni ty vztahy doopravdy vznikly nebo nevznikly.“*

I. Češi

Právě zástupce majoritní společnosti participantka často používala jako příklad ilustrace popisovaných ohraničených, limitovaných vztahů. České pojetí přátelství hodnotí celkově jako odlišné od jejího, respektive obecně ruského. *„Takže mezi Čechy jsou takové trochu víc zdrženlivé, takové orámované vztahy. Ale zase je to spojené s tím, že vy nejspíš nevnímáte přítele jako součást rodiny. To znamená, že je tady nějaký rámec, který není třeba překračovat.“*

Limitovanost participantka dokládá případem své spolužačky, pro kterou jejich vzájemný vztah zřejmě potřebné atributy přátelství naplňuje, pro participantku však

¹⁵³ V originálním znění „družiš“.

nikoli. Prává družba totiž nezná limity ani v oblasti témat, ani společných činností či frekvence společně tráveného času. „*Takže z její strany je vztah ke mně jako k přítelkyni. To znamená, že se společně budeme učit, spolu zajdeme do obchodu, podíváme se na film, nebo někam zajdeme na čaj. Ale to pro mě není úplně družba. Totéž, co jsem dělala s ní, můžu dělat s libovolným známým.(...) Přijedu¹⁵⁴ a banálně začnu vykládat, co se se mnou dělo od našeho posledního setkání. Když to přeženu, vyjmenovávat na prstech. Ale když přijedu sem (do Ruska), vůbec jim nemusím vykládat nic o tom, co se tady děje. To znamená, že při prvním setkání můžeme dělat úplně něco jiného.*“ Přesto hodnocení spolužačky vyznívá celkově pozitivně, participantka poukazuje i na jistou hloubku jejich vztahu. V konečném důsledku však o družbě mluvit nelze, neboť vztah nenaplnil všechna očekávání, která jsou s družbou spojena. „*Prožily jsme spolu spoustu času a potom, co jsme spolu přestaly studovat, jsem předpokládala, čistě na základě předešlých vztahů, že se ta družba bude vyvíjet, že se budeme častěji stýkat a setkání budou mít nějaký duševní rozměr. Ne, nestalo se to. A říct, že není mým přítelem, nemůžu, protože jsem za ni jakoby ráda. Ale když se se mnou někdo dlouho nestýká, tak ne, že bych začala pochybovat o přátelském vztahu, spíše začínám přemýšlet, jestli je to přátelský vztah.*“

Dalším aspektem ohraničenosti přátelství tak, jak ho chápou Češi, je podle participantky skupina jakožto jeho základní jednotka. „*Všimla jsem si, že tady se lidi často přátelí po skupinkách, které se navíc velice zřídka prolínají.*“ Jako velice pravděpodobná příčina vnímaných rozdílností se jeví označování lidí za přítele/přítelkyni na základě odlišných, z jedné strany příliš mírně nastavených, z druhé strany praktickými okolnostmi ovlivněných, kritérií. „*Tady jsem například několikrát slyšela, jako holky od nás ze školy říkají: „Mám novou přítelkyni, chodím na jógu a seznámila jsem se tam s holčinou, tak teď na jógu chodíme spolu.*“ Za dva měsíce se ptám: „*Tak co je u vás nového?*“ (Odpověď): „*Ále, ona už asi měsíc nechodí.*“ Tečka. „*A co? Tak byla to teda tvoje přítelkyně?*“ Takže vy jste takoví, že vztahy se u vás podle mě chápou prostě v rámci nějaké skupiny. Takže když mi Čech například řekne: „*Ten člověk je můj přítel.*“, můžu fakt na pár pokusů uhodnout proč. Například spolu chodí na jógu, jak jsem už říkala, studují spolu, bydlí v jednom vchodě. Nebo ještě například jejich rodiče jsou kolegové. Takže tak. Prostě to jsou takové nějaké banální

¹⁵⁴ Participantka vysvětluje rozdíl v podstatě vztahu s ruskými přáteli a zmiňovanou českou dívkou na příkladu obvyklého dění při příjezdu z jednoho prostředí do druhého.

věci, takže je lehké uhodnout, proč Čech označil daného člověka jako přítele. Zatímco u nás, kdyby ses seznámila s některým z mých přátel, ani nemusíš pochopit, proč se s ním přátelím. (...) Jsou to lidé, kteří jsou spojeni emocionálně. Nejsou spojeni na základě nějakých sociálních skupin nebo vztahů. Jsou prostě spjatí tím emocionálním pojítkem.“

II. Otevřené dveře

Název kapitoly představují slova samotné participantky, která metaforu s otevřenými, respektive zavřenými dveřmi používá pro objasnění podmínky vytvoření družby a zároveň pro vystižení svých pocitů ohledně navazování vztahů se zástupci majority. Jak už jsem uvedla v popisu prvního tématu, základní charakteristikou družby je pro participantku maximální otevřenost lidí a jejich projevů. Aby se člověk stal přítelem, musí být otevřený, pak bude otevřená i participantka a vztah se dostane na vyšší úroveň. Problém u Čechů tkví v tom, že otevřenost z jejich strany participantka zatím nepocituje. „*S tou spolužačkou se přátelím čtvrtý rok a doted' se v našem vztahu cítím tak, že stojím před zavřenými dveřmi. Necítím, že by se mi úplně otevřela. Mluvíme o jedné spolužačce, ale mám kolem sebe spoustu lidí, od kterých to teplo necítím. Ne proto, že to nejsou mí přátelé, ale proto, že v zásadě nic takového necítím. Kdežto u nás doma (v Rusku) jsi vlastně pořád otevřená. Pokud je ti člověk příjemný, i když je to známý, jsi vůči němu otevřená. (...) Takže to cítím tak, že my jsme otevření. Ne, že by pro mě přátelé byli jako otevřené dveře, ale znám je. Sice je dost momentů, kdy mě překvapí něco, o čem nevím. Stává se to. Ale v zásadě jde o to, že své přátele znám a oni znají mě.“*

Otevřenost je pro zařazení do kruhu přátel nezbytná, její role může být vyjádřena následujícím schématem:

Obr. 2 – Vliv otevřenosti ve vztahu na rozvoj družby

„Když udělají (přátelé) nějakou totální ohavnost, můžu jim odpustit, protože chápu, proč to udělali. Dokonce, i když stejnou, ne zrovna hezkou věc udělají můj přítel a známý, přirozeně příteli odpustím rychleji. Protože v jeho případě chápu, v čem je tam

problém, co na něj mohlo zapůsobit, zatímco u známého je to nejasné. (...) Ale přítel, to je jako rodina, prakticky jako ty. Je to tak, že rozumíš jeho duši. Proto to dělení na známé a přátele je právě v tom, jestli můžeš pochopit motivaci svého přítele nebo ne. (...) Je to spojené s tím, jestli je vůči tobě člověk otevřený, nebo je uzavřený. Protože pokud je uzavřený, tak tam můžeš klepat, jak chceš, ale nadarmo.“

2. Zrod družby

Navazování svých přátelských vztahů participantka hodnotí jako specifické. Konkrétní podobu procesu zrodu družby popsat nedokáže, jelikož tak jako je celá družba postavena na emocionálním souznění, i její zrod probíhá na neracionální, emoční rovině: *„Takže říct, jak se konkrétně rodí, je tak nějak složité. Prostě jsou to nějaké vztahy, kdy se začínáš bavit s člověkem a prostě se ti ho nechce opouštět, chceš se s ním bavit dál. Vlastně ani nejde o to dál se s ním bavit, ale naplňuje tě už jen to, že jsi v jeho přítomnosti.“*

a) Kouzlo okamžiku

Popisované uvědomění si, že vztah s daným člověkem je právě družbou, participantka ilustruje příkladem svou svých přítelkyň. První dívku znala od vidění již z dřívějšíka, přátelské vztahy se však zrodily až s jejím přestupem na novou školu. *„Ukazovali mi novou školu a v ředitelně jsem se potkala s dívčinou. Nejprve jsem ji viděla zezadu, pak se otočila a byla to zrovna ona! Kdyby byla kluk, tak by to vlastně bylo jako v romantickém filmu, sluneční paprsky kolem ní... Ona mě poznala a usmívala se, já jsem jí taky poznala a usmívala jsem se. A už v ten moment, nevím, jak ona, ale já jsem přesně pocítila takový ani ne přátelský, jako spíš rodinný vztah. To, že mezi mnou a tím člověkem bude nějaký vztah.“* Přátelský vztah s druhou popisovanou přítelkyní rovněž vznikl ve škole, ale až po několika letech společné školní docházky. *„Přičemž to, proč jsme se začaly bavit, si nepamatuju. Nepamatuju si, jak se to stalo. Prostě jsme nějak začaly. Vzniklo to tak nějak samo od sebe.“*

3. Vývoj družby v čase

Vznik družby závisí na souhře okolností, člověk sám může ovlivnit jen některé z nich. Stejně tak je to i s následným vývojem vztahu, který může probíhat oběma směry, a to v různých časových intervalech.

a) Prověrka družby

O prověrce družby participantka mluví v souvislosti se vztahy, které fungují dodnes. Dané slovní spojení tedy označuje překonanou krizi.

V jednom popisovaném případě šlo o narušení vztahu vmísením třetí osoby: *„Byla tam potom prověrka družby, když k nám přišla ještě jedna holka... Nějakou dobu jsme se spolu prostě nebavily. Byla tam žárlivost, to se mezi přáteli taky může stát. A potom až po škole jsme se zase daly dohromady.“* Ve druhém případě byly příčinou změny nastalé v důsledku osobnostního vývoje: *„Malé komplikace v našem vztahu nastaly, když jsem přešla na jinou školu, a potom, když jsme dospěly do adolescentního období, takového vojenského věku, tak jsme si dost dobře našly důvod hádat se. V první řadě já jsem měla takový povahový dáreček, ta chyba byla jakoby z mojí strany, že jsem všechno brala tak trochu idealisticky a tak nějak diktátorsky. Jde o to, že diktátorství v družbě být nemá, ale u mě ve vztahu se to objevilo a bylo těžké to nějak změnit. Z její strany byl problém ten, že se jí to pochopitelně nelíbilo a jak se před tím snažila nějak utéct, dostala se do velmi špatné party. Trápila jsem se nad tím, čím mohla ta příslušnost k takové partě skončit. Ale potom ve vyšších ročnících nám vztahy zase nějak začaly klapat a přátelíme se dodnes.“*

Další příklad prověrky družby je spojen s opuštěním ruského prostředí a příjezdem do České republiky, ten však bude pro svou povahu analyzován zvlášť v samostatné kapitole.

b) Konflikty se mají řešit

Přítomnost konfliktů v družbě je vnímána jako přirozená, občasné výbuchy emocí k tak intenzivnímu vztahu, jako je družba, patří. Na konečné stanovisko ke konfliktu a určení míry případného poškození vztahu má vliv důvod, který stál u jeho zrodu, ale především podoba následného řešení, přesněji neřešení, problému. Roli pochopitelně sehrává také aktuální konfigurace vztahu a základy, na nichž byl vybudován (viz kapitola Otevřené dveře). *„Konflikty být můžou, v každém případě budou. Mně se nelíbí to, když konflikt zůstane nedořešeným. Lepší už je se s člověkem totálně rozhádat, navždy se rozejít, já nevím, třísknout dveřmi, pak se uklidnit a za dva dny se přijít usmířit, například. Já s tím souhlasím, protože někdy ty emoce musí ven. Ne vždycky je to spojené s chováním toho člověka, někdy to prostě souvisí se samotnou*

situaci. Ale nelíbí se mi, když se lidi hádají kvůli ničemu, anebo když už se pohádají a nikdo se nechce usmířit. Vlastně v podstatě může být někdo i nevinný, ale prostě musí být někdo, kdo přijde a řekne: „No, tak stačilo. Všichni jsme hlupáci, pojďme se usmířit.“

c) Ochlazování vztahu

Vzhledem k tomu, že družba je pro participantku spojená s trvalým pocitem tepla, vytrácení vztahu označuje jako ochlazování. Jedná se o postupný proces vyvolaný iluzí, že šlo o skutečnou družbu. Ta by však neměla vychladnout nikdy. *„Chápu to tak, že člověk prostě nebyl pravým přítelem, byl to právě kamarád, takže vztahy vychladly. Nicméně když ho potkáš, bude pro tebe příjemné pobavit se s ním, můžete se třeba setkat i dvakrát za sebou. Je to ale prostě tvůj kamarád. V danou dobu jste se často stýkali a u tebe vznikl dojem, že se přátelíte. Potom se ale začal trochu orientovat na něco, co pro tebe není zajímavé. I když hodně mých přátel se zabývá něčím, co pro mě není zajímavé, ale prostě zrovna tyto vztahy chladnou. Takže jak jsem na začátku říkala, že družba je teplo, tak tady je to o tom, že k tomu člověku to teplo necítíš. Ano, když se s ním potkáš, jsi ráda, že ho vidíš, ale ten blízký vztah tam není. Ano, při setkání ten pocit tepla je, ale když odejde, tak prostě odešel a tečka. Toho tepla v podstatě ani nepřibýlo, ani neubýlo.“*

4. Emocionální rozměr družby

Družba představuje významný zdroj emocionálního náboje celého života, ten se však právě kvůli svému neracionálnímu založení dá stěží výstižně verbalizovat. Emoce jsou příčinou prakticky bezmezného pojetí závazku přátelské pomoci: *„A právě to emocionální spojení pohání přátele k takovým věcem jako je pomoc, nechat všeho a přiběhnout...“* Stěžejní emoce družby jsou vysoce intenzivní a pozitivní. Negativní emoce jsou v určité míře přirozenou součástí vztahu, při jejich zpracování záleží na více okolnostech.

a) Hřejivé pocity

Zastřešujícím společným rysem pocitů, které jsou pro participantku s družbou spojeny, je teplo. *„Pocit takové, já nevím, blízkosti, tepla. Prostě nevím, jak ten pocit pojmenovat, když tě nic nesvazuje. Prostě něco takového teplého, dobrého, slunečného. Nevím, jak jinak ty emoce vyjádřit. Prostě často něco cítíš, ale ne vždy jsou slova,*

kterými by se to dalo plně vyjádřit. Když budeme mluvit o lásce, tak je to štěstí z bytí s blízkým člověkem. Rodina, ta je taky o lásce. Vlastně celý život je o lásce. Stejně tak je to i s přáteli.“

b) Negativní emoce jako přirozená součást družby

Jisté výkyvy zaviněné jednou či druhou stranu, případně souhrou okolností, jsou v družbě normální. Stejně tak je normální občasná přítomnost negativních emocí. Pokud v minulosti došlo k tomu, že k dané osobě byl vytvořen vztah jako k příteli, je toto vnímání dočasným negativním pocitem nadřazeno. *„Mám jednu přítelkyni, s níž máme dost složitý vztah. Někdy prostě přemýšlím, proč se spolu vůbec stýkáme, když mockrát, přesněji většinou, od ní dostávám negativní emoce. Vždycky je to pro mě divné, nicméně jakmile potřebuje pomoci, nemůžu jí odmítnout. Ne proto, že bych jí nemohla říct „ne“, ale proto, že cítím, že je to povinnost a že je to můj drug bez ohledu na to, že se hádáme a že mi přijde, že mi nerozumí. Prostě ve chvíli, kdy potřebuje pomoci, tak jí pomůžu. Nemůžu ji odmítnout, je to jakoby moje přítelkyně a na té rovině to funguje asi jako v lásce nebo rodině. Ano, možná máme špatné vztahy nebo ještě něco, ale já jsem povinna tomu člověku pomoci. V rodině se říká „protože je to můj příbuzný“, v lásce „protože ho miluju“. A tečka. A tady prostě nevíš, co tě v těch přátelských vztazích pohání, i když mezi vámi není všechno úplně správně. (...) Ale když (ona) zjistí, že se mi něco špatného stalo, že potřebuju podporu, tak taky přijde. Takže to, jestli jsou vztahy špatné nebo dobré ne úplně souvisí s tím, jaké tam budou emoce, jako jde spíš o to emocionální spojení, které tam vznikne. Ale kdy vzniká, to nejsem schopná říct. Ono tak nějak přichází časem.“*

I. Lhát nemá smysl

Konkrétně definované, závažnějším způsobem vnímané negativní emoce jsou pocity zrady či odstavení, často vyvolané záměrně nekvalitní komunikací, tedy zamlčováním či lží. Úmyslná lež v jakékoli formě pro participantku představuje popření logiky přátelských vztahů. *„Obecně si přátelé ze zásady nelžou. Stává se to zřídka a v takových fakt složitých situacích. Ale konkrétně lhát s nějakým záměrem, to ne. Protože...tam opravdu nemá smysl lhát, když toho člověka znáš, tak co si vymýšlet?“*

Postoj ke konkrétnímu případu sice ovlivňuje motivace, tedy zda šlo o svým způsobem milosrdnou lež nebo čistou vypočítavost, přesto je však hodnocena jako něco,

čeho je lepší se vyvarovat. „*Jestli lže proto, že tě třeba nechce urazit, tak dobrá, chápu to. Znamená to, že je nějaký problém a já musím nějak poskytnout oporu, aniž bych o tom problému něco věděla. Ale jsem její přítelkyně, musím ji podržet. Ale jestli lže proto, že ode mě něco chce, tak už je na místě popřemýšlet, je-li to přátelský vztah.*“

Roli rovněž sehrává podstata lži. V záležitostech banálního charakteru (participantka udává jako příklad barvu koupených šatů) nestojí za řeč, nicméně v případě, že jde o závažné životní události, představují lži několikanásobnou komplikaci. Příkladem je přítelkyně, která se kvůli svému přesvědčení rozhodla nesvěřit participantce s rozpadem svého partnerského vztahu. „*Každý den si spolu píšeme a já se jí ptám: „Jak se máš? Co tvůj kluk?“ A ona píše: „Všechno je ok, ok.“ A já se dál neptám. Ale oni už spolu nejsou. (...) Takže jsem se ptala pořád, a tím, že jsem nevěděla, že se rozešli, jsem jí každý den doslova sypala sůl do rány.*“ Dívka svým postupem nejen, že zabránila participantce vyplnit závazek pomoci a podpory, ale v konečném důsledku docílila toho, že participantka sama sebe vnímá jako aktéra, který k bolesti z prožité situace přispíval. „*Hodně jsem se na ni zlobila, protože jsem nevěděla o tom, že se moje přítelkyně cítí špatně, že potřebuje nějakou podporu, pomoc, i když jsem daleko. A místo toho, abych ji podržela, ještě jsem jí to každý den připomínala.*“ Po výměně názorů se situace uklidnila a vztah funguje dál. Participantka je s odstupem času již schopná respektovat argument, že sdělovat takto závažná osobní sdělení přes sociální sítě není dotyčné dívce příjemné, přesto jí však vzpomínka na celou situaci není příjemná.

Poněkud jiný náhled má participantka na konflikty, které na první pohled mohou vypadat velice podobně jako výše popsany případ, tedy situace, kdy má jedna strana pocit, že jí nebylo sděleno něco podstatného, že byla obejita. Rozdíl je však v tom, že inkriminovaná událost spadá do doby, kdy družba mezi dotyčnými osobami ještě neexistovala, nedá se tedy mluvit o úmyslném zamlčení v pravém slova smyslu. „*Stává se, že v příteli objevíš něco nového. To ještě neznamená, že to neexistovalo i předtím, než jste se začali přátelit. Ted' se prostě vyjevilo, jak to bylo, a není to spojené s tím, že by ti nějak lhal. (...) Když se začnete přátelit už jako trošičku starší, můžete mít blízký vztah, ale je taková nuance, že dříve či později na tu bariéru, hráz narazíš. To znamená, že před začátkem vašeho vztahu se něco stalo a ty o tom nevíš, ale on (přítel) se za to třeba stydí a nechystá se ti to říct, ale ty na to pak náhodou přijdeš. Budete mít konflikt, půjde jakoby o to, kdo je v právu, kdo je viníkem. Z druhé strany proč by měl být*

povinný ti o tom říkat, když se to stalo ještě předtím, než jste se poznali? Je to otázka. Někdy to je možné pochopit, někdy ne. Všechno to nakonec závisí na situaci. “

5. Moje parta

Jak už bylo několikrát uvedeno, kruh přátel představuje pro participantku duchovní rodinu, založenou výlučně na emocionálních vazbách. *„Máme svůj vlastní kruh, který je dán těmi přátelskými vztahy, ne sociálními vazbami sociální skupiny, ale právě těmi našimi přátelskými vazbami. Všichni máme různou úroveň příjmů, řekněme různou výchozí pozici. Naši rodiče pracují každý v jiné sféře. (...) Každý z nás má jinou úroveň duševních schopností.“* Jediným společným jmenovatelem lidí, spadajících do daného kruhu, je přátelství s participantkou: *„A přitom jsou všichni jakoby z různých skupin, ale tvoří dohromady jednu skupinu, ve které se nacházím já. A ti lidi se stýkají, protože máme ten přátelský kruh, ale každý z nich je jiný. Jsou všichni z různých oblastí, takže jakoby vzájemně kromě našeho přátelského kruhu nejsou nijak spojeni. To znamená, že kdybychom se nepřátelili v rámci našeho kroužku, tak by se v podstatě neznali.“* Na rozdíl od rodiny se přátelský kruh vyznačuje aspektem dobrovolnosti a tím, že podléhá volbě a rozhodnutím člověka. *„Je to teda ta skupina, teď přeháním: kterou můžeš řídit. To znamená, že v rámci téhle skupiny můžeš nějakým způsobem budovat vztahy, takže tam jsou nějaké podskupiny, nicméně je to pořád jedna skupina.“*

a) Sestava

Aktuálně kruh přátel čítá dvanáct lidí, participantka však předpokládá, že má, s ohledem na emocionální záběr a závazky, které družba přináší, psychický potenciál přibližně ještě pro tři podobné vztahy. *„Takže výhledově, když se s někým seznámím, je ještě možné, že se s ním začnu přátelit. Takže přibližně, jak to tak cítím, můžu mít jako přátele patnáct lidí.(...) Zjednodušeně řečeno, patnáctičlennou skupinu lidí bych mohla nazývat svými přáteli. Ale dvanáct určitě. Někteří z těch přátel dost často bývají v takové pozici, že se přátelíme, přátelíme a potom nastane pauza, řekněme. (...) Ale pak za nějakou dobu se znovu vrátí do toho blízkého kruhu.“*

I. Dívčí parta vs. nový proud

Současnou sestavu přátelského kruhu je možné rozdělit na původní jádro a přátele z nové vlny. Klíč k identifikaci obou složek představuje gender. Původně vzniklé přátelské vazby participantky se týkají dívčí družby. *„Například v mojí partě je*

přítelkyně z první školy, přítelkyně z druhé školy, přítelkyně ze střední, dvě holky z univerzity a mladší sestra mé bývalé nejlepší přítelkyně. (...) A jak už jsme všechny dospělé, tak každá z nich už má partnera, takže se parta rozšiřuje.“ Stabilně přítomní zástupci mužského pohlaví jsou oproti dřívějším letům nový, cizorodý element, s nímž bylo potřeba naučit se vzájemně fungovat. „Protože když holky začaly přivádět své muže, bylo to něco nového. No, muži – prostě diametrálně: všelijací technici, stomatolog, právník. Prostě se objeví takové individuum. My jsme přece ale dívčí kolektiv, takže... Nicméně teď už máme s těmi kluky celkově dobré vztahy, prostě to byl nějaký nový proud, který s námi nijak nesouvisel.“

K otázce možnosti existence přátelství mezi mužem a ženou se participantka obecně staví spíše skepticky. „Jednu dobu jsem si myslela, že může existovat. V každém případě na úrovni školky, tam je přátelství určitě více méně nezištné. Ale když jsem vyrostla, došla jsem k názoru, že v principu mezi mužem a ženou (družba) možná je, ale tak či tak buď muž, nebo žena k partnerovi, ne sexuálnímu, ale přátelskému, bude cítit nějakou intimní přitažlivost.“ I s ohledem na vlastní zkušenost, kdy se družba s mužem vyvinula přesně takovýmto způsobem, participantka soudí, že kvůli zmiňované intimní náklonnosti, která se zkrátka objeví, jde o vztah jiného charakteru. „Na základě té moje malé zkušenosti si myslím, že tam ty pocity v té družbě mezi mužem a ženou jsou. Protože muž a žena jinak existovat nemůžou. To znamená, že se buď přitahují, nebo se nepřitahují. To je celé. (...) Takže si myslím, že družba mezi mužem a ženou existuje, ale když se zamyslíme nad jejím charakterem, tak jde o otázku jiného typu blízkosti. Ne blízkosti vzájemné společnosti, ale právě ta touha po něčem větším, spíše té intimní blízkosti.“

b) Kritéria příslušnosti

Družba vzniká na silném emocionálním základu. Nezbytné je, aby byl člověk vůči participantce dostatečně otevřený, čímž vzniká prostor pro pocit volnosti a jistoty. „Přítel, to je standardně člověk, který tě přijímá takového, jaký jsi, který si váží tvého rozhodnutí, dokonce i když je v rozporu s jeho názory, a který za tebou při tom všem bude stát.“ Další zásadní kritéria se shodují s obsahem kapitoly *Závažnost vztahu* znamená závažnost závazků. Je zcela pochopitelné, že družba může existovat jen tehdy, jsou-li očekávání a vklady obou stran v rovnováze. „Přítel je člověk, který si na tebe

vždy najde čas. To znamená, že ti vždy může věnovat pozornost Je to člověk, který se od tebe neodvrátí.“

c) Vnitřní kategorizace

Podstata družby spočívá v rovnosti a všichni, kdo do přátelského kruhu participantky náleží, vyhovují všem výše popsaným klíčovým kritériím. Přesto však existuje jisté vnitřní členění, opírající se spíše o konkrétní praktické či pragmatické hledisko. *„Například jedné z přítelkyň z univerzity můžu vyprávět o těch nejloupějších chvílích mého života, které se jen mohly přihodit. Opravdu jsou to ty nejloupější momenty, za které se dodneška stydím, ale já je můžu vyličit v těch nejživějších barvách, ve všech podrobnostech. Ostatním holkám například o některých takových momentech vůbec neříkám, protože nechci, aby mě viděly nebo slyšely, nebo si mě představovaly v takové ponižující nebo já nevím jaké situaci. Nechci se s nimi o ty nepříjemné pocity dělit, ale s ní to jde. Přitom když to řeším s ní, podaří se mi to podat tak, že se to pro mě samotnou stává směšným, takže se na tu situaci začínám dívat jinak. Takže tyhle okamžiky můžu probírat jenom s ní. (...) Přitom když to vyprávím, cítím, že se od toho osvobozuju. To znamená, že je to taková jakoby psychoterapie.“*

S další přítelkyní má naopak participantka zažitý jistý styl komunikace, který se příliš nezabývá tématy osobního života: *„Mám například přítelkyni, se kterou nemůžu probírat, jak to říct... každodenní, všední témata. Nejde o to, že s ní o tom nemůžu mluvit. Ne, můžu. Ale prostě jsme si na to takhle zvykli. (...) To znamená, že diskutujeme o nějakých abstraktních a globálních věcech. Někaké osobní problémy spolu neřešíme. Neřešíme je, ale víme o nich. (...) Prostě celkově ta tematika každodenního života nepředstavuje něco důležitého. Prostě jsme v obraze, co se dělo, ale nějak kolem dokola to nerozebíráme.“*

I. Nejlepší přítel

Exkluzivní pozici v rámci přátelského kruhu zaujímá nejlepší přítel. *„Existuje takový výraz, nevím, jestli ho znáš: „První mezi rovnými.“ Je to trochu filozofická otázka, jakoby když je první, tak proč jsou si všichni rovni? Nicméně je to prostě skupina určitých lidí, byť maličká, a mezi nimi je někdo jediný, který je ti prostě bližší než všichni ostatní. Je první, ale v rámci rovných. V principu se řadí do kruhu tvých přátel, je jedním z nich, ale je ti nejbliž.“* Nejbližší se nejlepší přítel nachází i ve vztahu

k ideální představě člověka. „Protože člověk tak či tak hledá toho jediného. Tak jako muž pro dívku je tím jediným, tak člověk obecně hledá takového přítele. On je k tomu ideálu, k té představě o nejlepším příteli, nejbliž. Přitom je ale pořád součástí toho kruhu, nijak jeho hranice nepřekračuje. Neznamená to, že se s ním stýkám, já nevím, nejčastěji. Někdy to může znamenat, někdy ne. Je to prostě člověk, který, když se něco stane, ať už dobrého nebo špatného, je první, kdo se o tom všem dozví. Vlastně byl vždycky v obraze, co se se mnou děje, jak mi je, co se přihodilo. Prostě to vypadá, že bude navždy ve všem první.“

d) Transformace po příjezdu do ČR

Jak jsem již naznačila výše, odjezd do Česka znamenal pro všechny vztahy prověrku. Pravá družba po překonání krize vyústila do nové podoby vztahů, přizpůsobené limitujícím podmínkám. Kritickým byl první rok, a to zejména v návaznosti na to, že participantka přátele o svých plánech informovala na poslední chvíli, prakticky je postavila před hotovou věc. To vedlo ke vzniku negativní atmosféry, která působila na obě strany. „To znamená, že pro ně to v tu chvíli byla svým způsobem taková zrada, protože to, že jedu do Česka, jsem s předstihem řekla jen třem lidem, těm nejbližším. Těm ostatním jsem to řekla někdy dva dny před odjezdem a tím jsem je postavila před hotovou věc: odjíždím. Znáмым a kamarádům jsem neřekla vůbec nic. Ti se asi až někdy za rok dozvěděli, že jsem někam odjela. Pro mě to byla chvíle, kdy jsem nevěděla, jestli se mi tady podaří zůstat nebo ne, takže nemělo smysl o tom všem říkat. Ale přátelům jsem to musela říct, protože jsou to přátelé. Ti to vědět museli.(...) Vypadalo to tak, že jsem je odstavila, opustila. Prakticky se mnou nemluvili. Já jsem se taky cítila opuštěná, když se se mnou nikdo nebavil, měla jsem depresi. Byla to chvíle, kdy jsem začala vážně pochybovat, jestli to jsou opravdu mí přátelé.“ Skutečnou hlavní příčinu však s odstupem času participantka vidí spíš v tom, že doposud s přáteli neměli žádnou zkušenost s udržováním vztahů na dálku.

Poté, co se poprvé z Česka vrátila, si s přáteli ujasnili dojmy a došli k přesvědčení, že o sebe vzájemně nechtějí přijít. „Objevila se touha neopouštět se. Zkusili jsme si rok bez sebe žít, když to tak řeknu, a teď už nechtějí, aby to skončilo. Takže tak či onak se snažíme udržovat kontakt. Teď pochopitelně více smysluplně, než tomu bylo předtím, teď mě prostě podporují. Neustále se snaží být v obraze, co se se

mnou děje a informují mě o sobě, abych věděla poslední novinky. (...) Takže jsme se naučili žít v nových podmínkách.“

11.3 Analýza rozhovoru s participantem č. 3

Participant žije v ČR třetím rokem, kontakt na něj mi zprostředkovala dívka, která se výzkumu rovněž účastnila.

Hlavní témata:

- 1) Vztah mimořádné hodnoty
- 2) Faktor situace
 - a) Družba vzniká na tom, co spolu lidé prožijí
 - b) Všechno se dá ustát
 - c) Družbu nezpřetrhám
- 3) Výjimečnost družby
 - a) Nejlepší přítel jako trvalá hodnota
 - b) Jde o kvalitu

1. Vztah mimořádné hodnoty

Participant na úvod rozhovoru uvedl, že jakožto technicky orientovaný člověk nemá příliš ve zvyku „filozofovat“ o podobných tématech. Při rozhovoru ale vyšlo najevo, až ačkoli o družbě podle svých slov příliš nepřemítá, považuje ji za něco exkluzivního a řadí ji na špici svého hodnotového žebříčku. *„Družba je dost důležitá. Možná ze všeho nejdůležitější. Protože jestli už nezůstane nic, tak družba ano.“*

2. Faktor situace

Participant v průběhu rozhovoru pojednává o určitých konkrétních attributech a faktorech, které dělají družbu družbou, respektive které vedou z nižších vývojových fází k družbě, přesto však, soudě podle výroků, že *„to vždy záleží na situaci“*¹⁵⁵, přikládá zásadní váhu samotným životním okolnostem a člověkem spíše neovlivnitelným faktorům.

¹⁵⁵ Jako další podnět podporující danou úvahu lze uvést opakované použití pasivních větných konstrukcí.

a) Družba vzniká na tom, co spolu lidé prožili

Určujícími faktory pro vznik a rozvoj družby jsou situace a čas. Situace je specifická souhra okolností, která lidi dovede ke vzájemnému kontaktu a vytvoří tak podmínky pro vzájemné poznávání. Následně je klíčové množství času, které spolu dané osoby v těchto podmínkách stráví. „*Přijde mi, že se (družba) vždy rodí na základě nějaké prožité zkušenosti, jako trávit spolu často čas na nějakém místě – na nádraží, na univerzitě, absolvovat společně zkoušky ... Když lidi společně něco překonají.*“ Intenzita poznání se prohlubuje časem. Bez dostatečné hloubky znalosti druhé osoby se o družbě mluvit nedá, což participant dokládá příkladem budování interpersonálních vztahů se zástupci majoritní společnosti: „*A mezi Čechy, já nevím...no jsou lidé, asi jako vždycky, se kterými pokecáme, sejdem jednou za měsíc, poptáme se, jak se daří... Ale nevím, možná se jednou stanou mými přáteli, nicméně ještě je na to málo znám*“ Pro následnou životnost družby jsou zásadní také společná témata, při jejichž vymizení, například ještě v kombinaci s geografickým odloučením, se může vztah začít vytrácet. Pro označení procesu vytrácení družby participant používá výraz „*ochlazování*“ a ilustruje jej popisem vývoje vztahu s bratrskou dvojicí, s níž se začal přátelit již v dětství. Po ukončení společné školní docházky nastalo období téměř úplné absence vzájemných styků, která přetrvává i v nových podmínkách, daných participantovým životem v Česku. „*Jde o to, že by mohli napsat nebo zavolat, ale nedělají to.*“

b) Všechno se dá ustát

Ačkoli participant připouští, že jsou věci, které by si přátelé dělat neměli, neuvědomuje si nic natolik fatálního, co by nebylo možné nakonec překonat. Zásadním zdrojem potenciálu pro překonávání krizí je délka přátelství. „*Člověk samozřejmě nemá dělat něco za zády druhého nebo ho nějak podvádět. Ale přesto mi přijde, že je do jisté míry možné všechno. Dokonce, i když se stane něco hodně špatného, je možné začít se přátelit znovu. Prostě znovu spolu něco prožít a všechno začít od začátku.*“

c) Družbu nezpřetrhám

Participant zdůrazňuje, že nemá v povaze řešit krize aktivními radikálními řezy, neboť následný vývoj o osudu vztahu nakonec rozhodne sám. „*Já nejsem ten typ v tom smyslu, že nedělám rázná řešení, neřeknu: „Běž pryč!“ Ne. Prostě spíš budu mlčet nebo míň komunikovat, míň důvěřovat. Ale ne, že bych mu lhal. Já nevím, fakt se mi nestalo,*

že bych s někým zpřetrhal družbu. To spíš ten člověk přechází třeba mezi známé a potom dál a dál.“

3. Výjimečnost družby

Dvěma základními charakteristikami a zároveň podmínkami družby jsou důvěra a množství společně prožitých situací. Podstatou družby je vzájemný kontakt, jeho kvantita ale není rozhodující. *„Družba není o tom pokecat si, pořád si dopisovat, něco si pořád psát čtyři hodiny. Samozřejmě to taky má své místo, ale většinou jde o něco jedinečného.“*

a) Nejlepší přítel jako trvalá hodnota

V souladu s exkluzivním pojmáním družby je podobně chápán i člověk, který je pro tento typ vztahu nejvíce reprezentativní, tedy nejlepší přítel. Ten se v participantově výkladu nejvíce přibližuje povaze trvalé životní hodnoty. *„Obecně se přátelé mohou nějak omrzet nebo něco takového. Myslím absolutně se rozejít, rozhádat se, ale on určitě zůstane.“* Vztah s nejlepším přítelem se vyznačuje největší mírou přítomnosti stěžejních aspektů, zejména množstvím společně stráveného času a sdílených myšlenek a názorů.

b) Jde o kvalitu

Participant je ohledně velkého množství přátel spíše skeptický ve smyslu otázky volby mezi kvalitou a kvantitou, přičemž sám volí kvalitu: *„Přijde mi, že čím méně, tím líp.“* Navíc pochybuje o platnosti označení přítel/přítelkyně v případě, že slovo daná osoba evidentně nadužívá: *„A všechny ty holky: „Jé, kamarádka! To je kamarádka, to je kamarádka, to je kamarádka!“ A ve skutečnosti ... Já nevím, možná se pletu...“* V současnosti do okruhu svých přátel participant řadí sedm lidí, z nichž všichni jsou ruskojazyční, převážně přímo Rusové. Z genderového hlediska je rozložení více méně rovnoměrné.

11.4 Analýza rozhovoru s participantkou č. 4

Participantka žije v Česku třetím rokem, je čerstvou absolventkou magisterského studia, bakalářský titul získala v Rusku. Kontakt na ni jsem získala prostřednictvím své spolužačky z univerzity.

Hlavní témata:

- 1) Existenciální rozměr družby
 - a) Ruská klasika vs. vlastní přístup
 - b) Prostředek naplňování lidských potřeb
 - c) Družba vs. láska
 - d) Příjezd do Česka a protřibení hodnot
- 2) Vznik družby a věkový handicap
 - a) Okolnosti, situace a prostředí
 - I. Čas
 - II. Důvěra
 - III. Podpora
- 3) Kategorizace vztahů
 - a) (Ne)přístupnost
 - b) Nejasné hranice
 - c) Vyžadují upřímnost
- 4) Emoční rovina družby
 - a) Smích a slzy
 - b) Zrada bolí
- 5) Ochladnutí družby
 - a) Jít jinou cestou
 - b) Přetržení nitky**

1. Existenciální rozměr družby

Družba je pro participantku vztahem nesmírného až přímo existenciálního významu. „*Protože sám člověk – to nemá smysl, aby byl člověk sám.*“

a) Ruská klasika vs. vlastní přístup

Při pokusu o vystižení podstaty družby participantka narazila na svůj odmítavý postoj vůči výčtovým definicím jakýchkoli vztahů. Takový proces ji totiž vede k přesvědčení, že velmi reálným komponentem vztahu je i jeho konec: „*Protože... nějak se mi to v hlavě uskládalo tak, že když jde o vztahy, tak skončí. Když jde o družbu, taky skončí.*“ Jako podklad a zároveň příčinu takového smýšlení participantka určuje ruskou klasickou literaturu, která „*z jedné strany velice dobře učí životním zkušenostem, že můžete potkat různé přátele, a z druhé strany mě to ovlivnilo tak, že vždy očekávám*

konec.“ Toto jsou však asociace vyvolané určitým způsobem přemýšlení, které s podobou participantčinych skutečných vztahů a jejím přístupem k nim nekorespondují. Proto si vytvořila vlastní přístup, vyhovující jejímu psychickému nastavení. „*Pro mě jsou prostě definice bez rozdílů mezi družbou, láskou nebo známostí – buď je to tvůj člověk, nebo to není tvůj člověk. (...) Prostě je to na pocitech.*“

b) Prostředek naplňování lidských potřeb

Družba představuje zásadní zdroj uspokojování lidských potřeb, a to především potřeb emočních. Pro participantku samotnou je v životě velice důležitý pocit, že má možnost sdílet své problémy a trápení, jelikož neumí a nechce své pocity dusit v sobě. „*Velice to na mě působí a potřebuju to prostě s někým probrat. Je to taky o tom, že umím naslouchat. Protože chápu, že to lidi potřebují. Ale neumím naslouchat každému, jen těm, kteří jsou pro mě důležití, o které mám skutečný zájem a u kterých chápu, že to potřebují.*“ Tento proces se ale může uskutečňovat výlučně v rámci vztahu naplňujícího kritéria družby. „*... protože když se lidi mezi sebou málo znají, je pro ně těžké poslouchat o cizích problémech. Ale když je ten člověk blízký a chápe, že je ti těžko, protože jsi daleko a jsi v podstatě sama, jsou připraveni a chtějí ti pomoci.*“ Pocit, že se člověk může někomu vypovídat ze svých pocitů, přináší úlevu, které se sám člověk nikdy dobrat nemůže.

c) Družba vs. láska

Pojetí družby je u participantky velice úzce spojeno s fenoménem lásky. Výše citovaná věta o potřebě daného vztahu ke smysluplné existenci člověka platí zároveň o přátelství i o partnerském vztahu. Tyto dvě hodnoty mají v ideálním případě koexistovat. Důkazem je současný partner participantky, kterého označuje za svého nejlepšího přítele: „*Je to můj nejlepší přítel, protože mu můžu ve všem věřit, můžu s ním mluvit o všem. I když mi někdy vyčítá, že často mluvím o nesmyslech.*“

Participantka je přesvědčená, že ke zrodu lásky je předcházející přátelství nezbytné a následně se stává organickou součástí milostného vztahu. Tato spleť pocitů vytváří specificky intenzivní blízkost, která by se ani po ukončení partnerského vztahu neměla vytrátit. „*Dokonce se všemi svými bývalými partnery mám velice dobré vztahy, jelikož jsme si hodně blízcí, protože jsme byli nejlepšími přáteli.*“ Na úrovni nejvyšší abstrakce kategorizace vztahů (v souladu s vlastním přístupem – viz výše), kdy se bez

ohledu na charakter vztahu lidé dělí jen na „své“ a „cizí“, mají lásku a přátelství ve své podstatě pravděpodobně stejný charakter projevující se prostou touhou být s člověkem. *„No, je tam prostě různá láska. A nebo možná ne. Já nevím. Prostě, jak říkám svému příteli, nestýkám se s ním, já prostě s ním prostě jsem. Jsem teď ve stavu, že jsem s ním. Jsme prostě spolu. A to stejné s přítelkyněmi, jsem s nimi. (...)Mám přátele muže, kterým je 35 let a mají už ženu a děti, máme velice dobré vztahy a máme se rádi na úrovni přátelské lásky.“*

Přístup participantky k otázce smíšených přátelských vztahů je ovšem nejednoznačný. Pravděpodobně v souladu s přesvědčením, že skutečná láska se může zrodit jen z přátelství, participantka zastává názor, že družba mezi mužem a ženou nikdy nebude vrcholem jejich vzájemného vztahu: *„K něčemu to vede. Bud' k ukončení družby, nebo ke vzniku nějakých jiných vztahů.“* Přestože participantka momentálně několik mužů (vyjma partnera – nejlepšího přítele) označuje za přátele, má v živé paměti nepříjemně překvapivý vývoj řady předchozích vztahů tohoto typu: *„Ale zase jsem měla v životě hodně situací, kdy jsem si myslela, že se s tím člověkem přátelím, ale ukázalo se, že to stejně k něčemu mělo vést.“* V konečném důsledku je tedy její názor na danou problematiku poměrně skeptický: *„Vždy to závisí na situaci, ale většinou je to tak, že o družbu nejde. Vždycky existuje, jde cítit nějaká paralelní myšlenka.“*

d) Příjezd do Česka a protřídění hodnot

Úhel pohledu na hodnotový žebříček jako takový, tím pádem i na družbu, v poslední době nejvíce ovlivnilo rozhodnutí opustit Rusko a následné usídlování v České republice. Zpočátku to byl právě stesk po přátelích, co participantku nejvíce nutilo uvažovat o návratu. *„Jsem tady tři roky a na začátku, první rok, rok a půl jsem se strašně moc chtěla vrátit. Kvůli přátelům. Ale potom jsem si prostě uvědomila, že každý už má svoji rodinu, každý má svoji práci a taky jsme se tam nepotkávali každý týden, každý měsíc. Fakt bychom se tam stýkali jednou za půl roku nebo za rok.“* Nakonec se tedy participantka naučila s přáteli v Rusku fungovat pomocí kontaktu na dálku a zpětně rozhodnutí překonat stesk a vydržet v Česku hodnotí jako jednu z nejlepších životních lekcí. *„Celkově jsem ráda, že jsem sem přijela, protože jsem dospěla. (...) Dospěla v tom smyslu, že zmizely nedůležité myšlenky, zmizela závislost. Protože člověk musí být samostatný. Ne v tom smyslu, že by si měl nohy zpřelámat, aby si všechno udělal sám. Když člověku nabízejí pomoc, tak proč ji nevyužít, protože už ji víckrát nabídnout*

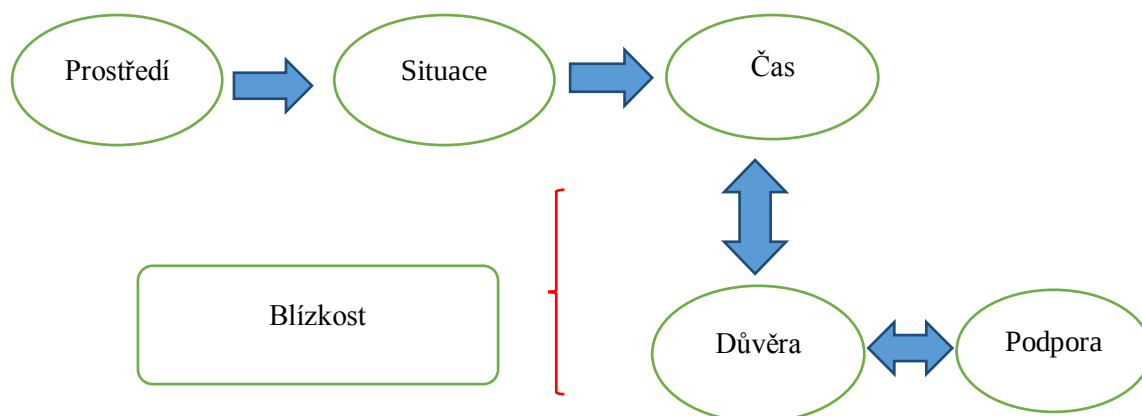
nemusí. A navíc uděláš tomu člověku, který ti ji nabízí, radost, protože lidi rádi pomáhají. Sice je to malé procento, ale je to tak. Ne, že samostatně, ... ale abych na nikom nebyla závislá. V tom smyslu, že si to v podstatě můžu udělat sama.“

2. Vznik družby a věkový handicap

Na zrod družby má vliv několik konkrétních faktorů, nicméně všechny je možné zastřešit faktorem situace. Participantka rovněž reflektuje změnu potenciálu vytvářet si přátele s postupujícím věkem, kdy člověku ubývá volný čas, tedy jeden z klíčových předpokladů pro vznik družby: „*V podstatě čím starší se stáváme, tím těžší je najít si nové nejlepší přátele. Ty máme vždycky z mládí a raných etap života. Protože čím více máme starostí, tím méně času je na důvěru.*“

a) Okolnosti, situace a prostředí

Možnost a míra naplnění konkrétních kritérií závisí vždy na okolnostech, které člověku přinese daná životní situace v určitém prostředí. Faktory vzniku družby se dají vyjádřit následujícím schématem:

Obr. 3 – Faktory vzniku družby

„Hned jsem si vzpomněla na slova své matky, která říkala, že skutečná družba může vzniknout jen na vysoké škole. Proč na to vzpomínám? Protože přesně tahle situace nastala v mém životě, že jsem své nejbližší přátele potkala na univerzitě. Ale v Rusku.“ Těmito slovy participantka začala celý náš rozhovor. Má tedy nastavenou (a ověřenou) specifickou konfiguraci podmínek, které dávají vzniknout nejkvalitnější družbě, založené na velké míře osobnostní podobnosti. „*Přijde mi, že na vysoké potkáš nejvíc přátel na celý život, protože máte stejný, ... alespoň máte stejné zaměření. Tedy*

v podstatě velké spektrum zájmů už je totožné. Určitě jsou někde v psychologii položené (základy).“

Faktor prostředí zahrnuje soubor všech okolností daného momentu/etapy života. V souvislosti s univerzitou participantka vypráví historii vzniku a vývoje družby se dvěma dnes velmi blízkými přítelkyněmi v podmínkách práce v divadelním souboru. *„Naše univerzita byla propojena s divadlem, kde se konala studentská vystoupení, jedním typem bylo divadlo. A celá ta příprava scény: scéna je takové místo, kde se cítíš hodně na ráně, nechráněná, a potřebuješ podporu, potřebuješ věřit tomu člověku, se kterým jsi na té scéně. Takže za ty tři čtyři roky, kdy jsme spolu hrály, jsme se hodně sblížily, protože jsme si prostě začaly navzájem důvěřovat, protože jsme toho spolu překonaly hodně – byly i hádky, spory i slzy. Už jsme se jednou pro vždy rozešly, jakože už žádná parta nebude, ale ve výsledku jsme se staly velmi blízkými přítelkyněmi, které se perfektně vzájemně chápou.“*

I. Čas

Družba se rodí na základě „prověření časem“, což přináší do vztahu potřebnou blízkost. Čas je z pohledu participantky velmi mocná, až magická, okolnost, odkrývající pravou tvář lidí a podstatu samotných vztahů. *„S časem se všechno mění. Přátelé se stávají lepšími nebo takovými lidmi, které je lepší neznat.“* Čas je zároveň nejsilnější faktor v procesu obnovy poškozených vztahů, případně umožňuje vzpamatovat se z jejich špatného konce. *„Časem. Zapomnělo se na staré křivdy... Čas léčí.¹⁵⁶ (...) Protože s pomocí času se okolo tebe objevují nové prostory a nové věci. Protože čas nestojí na místě, on se hýbe. A ty taky nemůžeš stát na místě, postupně se tak či tak začínáš hýbat. Někdy to probíhá pomalu, někdy to jde rychleji.“*

II. Důvěra

Nehledě na kvalitu ostatních aspektů, pokud není v plném rozsahu naplněno kritérium důvěry, o družbě nemůže být řeč. Důvěra je pro participantku spojená s přesvědčením o poskytnutí pomoci a podpory ve smyslu neustálé připravenosti s člověkem jeho problémy alespoň prodiskutovat. *„Ona (důvěra) se projevuje*

¹⁵⁶ Odpověď na otázku, jak došlo k obnovení konkrétního vztahu, který se ocitl v hluboké krizi.

v situacích. Když najednou chápeš, že tomu člověku můžeš důvěřovat. (...) Když vidím, že to člověk chápe¹⁵⁷ a chce mi pomoci, to ve mně probouzí důvěru. “

III. Podpora

Participantčino abstraktně-duchovní pojetí podpory a pomoci již v analýze bylo naznačeno. Sama participantka jej vysvětluje následovně: „Podpora – to je dokonce i na dálku, když ani netušíte, co ten člověk teď dělá, vážně mu můžete prostě zavolat, dokonce nehledě na časový rozdíl, a ten člověk ti prostě může věnovat čas, naslouchat ti a poradit, co dělat. Nebo tě prostě jen vyslechnout.“ V souvislosti s přesvědčením, že ochota poslouchat a řešit problémy jiných lidí je výhradně doménou družby, participantka ztotožňuje aspekt podpory s připraveností a ochotou příteli věnovat čas a vyslechnout jej, případně podniknout následné potřebné kroky. „Já jsem jim vděčná za podporu ve smyslu ochoty, že mě chtějí podporovat. A já je taky.“

Danou konfiguraci kritéria podpory participantka odvozuje od ruské kulturní mentality a tradice. „Já myslím, že už jsi slyšela takovou věc, že ruský člověk je taková otevřená duše a všichni milujeme povídání si. My to skutečně potřebujeme. Tak jsme si na to navykli... Často v Rusku dochází k takovým situacím, že se prostě u někoho sejdete na návštěvě v kuchyni a celou noc si povídáte. Prostě celou noc jen mluvíte. Nic dalšího se neděje, žádné hry nebo něco takového. Nám stačí to, že se nakonec vypovídáme, protože si vzájemně potřebujeme všechno sdělit. (...) Je to taková psychologická noc.“

Pomoc při řešení úkonů praktické povahy je samozřejmě do pojetí přátelské podpory zahrnuta také, ale vědomí, že člověk bude ochotný něco prakticky zařídit, z něj dělá velice dobře hodnoceného a náklonností obdařeného známého, nikoli *druga*. Tento postoj participantka dokládá příkladem mladého českého páru, který je jí velice blízký, ale právě vnímání odlišného přístupu k pomoci je jedním z atributů, jehož nenaplnění brání vytvoření „tenkého spojení, nitky“, čímž participantka označuje družbu. „Velmi jsem se s nimi sblížila, ale bohužel teď se s nimi prakticky nevidám. Ale přesto, když je vidím, cítím k nim bezmeznou lásku. No ale zase to nejsou nejlepší přátelé, protože se jim nemůžu naplno otevřít. Mně je s nimi strašně moc dobře, být s nimi je super. Jsou to dobří lidé, ale ne nejlepší přátelé, protože vím, že nejsou ochotni poslouchat o mých problémech. (...) Já jsem přesvědčená, že mi pomůžou právě z toho praktického

¹⁵⁷ Participantka mluví o potřebě vypovídat se (viz výše).

hlediska, na 100 %. Už mě takhle pomohli a já jsem jim se taky snažila pomoci. Ale to malinké spojení....“

Příklad pomoci, kterou má participantka ve spojitosti s družbou na mysli, poskytla při vyprávění o krizi, proběhnoucí ve vztahu se dvěma velice blízkými přítelkyněmi, kdy setkání, k němuž se nesmírně upínala, sice skončilo fiaskem a frustrací, na druhou stranu jí otevřelo prostor pro rozvoj družby s někým jiným.¹⁵⁸ „*A tam jsem se viděla se svými dalšími přáteli, kteří mi vždycky byli hodně vzdálení. Byli jsme spolu v těsném kontaktu, ale vzájemně vzdálení. Ale oni mi TAK pomohli a TAK úžasně jsme spolu strávili čas, že to byl právě ten případ, kdy v jednu chvíli naráz zažíváš ohromné rozčarování a obrovský objev v lidech. Teď se spolu vidáme jednou za rok nebo jednou za dva roky, ale zato jim věřím na 100 %.*“

3. Kategorizace vztahů

Lidé, které participantka nazývá přáteli, žijí s výjimkou jejího současného partnera v Rusku. Počet přátel není důležitý, přesto však má participantka podle svých slov přátel hodně. Nicméně kategorizace mezilidských vztahů je v jejím případě poměrně nejednoznačná, ale jak už bylo uvedeno výše, přesně označení či škatulkování je z jejího pohledu spíše povrchní a druhotnou záležitostí. Pokud je u daného člověka naplněno kritérium blízkosti, tak zkrátka představuje důležitou součást jejího života bez ohledu na to, jak se má formálně (podle konvencí) označovat.

a) (Ne)přístupnost

Významným činitelem v procesu kategorizace vztahů je pociťovaná vysoká citlivost a jakási náchylnost na osobní prostor. „*U mě se to hodně rozděluje na mnoho kategorií kvůli tomu, že jsem velice citlivý člověk. Ve fyzickém smyslu slova. Takže já kolem sebe opravdu pociťuju svoji komfortní zónu, která je silná a pro cizí lidi nepropustná. A i když mám hodně moc, no ne hodně moc, ale velké množství známých, blízkých dobrých známých, dá se říct přátel, z nějakého důvodu se k nim nemůžu ani přiblížit. Vždy se s nimi bavím z určitého odstupu, a proto je nemůžu označit jako přátele. Označuju je jako známé.*“

¹⁵⁸ Zmiňovaná krize, kterou participantka uvedla jako modelový příklad zrady, bude rozebrán v příslušné kapitole o ochladnutí družby.

b) Nejasné hranice

Vzhledem k uvědomované nejasnosti kategorizace se na nejobecnějším stupni participantka opírá o již zmiňované pocitově založené dělení na to, jestli je člověk „*tvůj*“ nebo není. Příčinou dané nevyjasněnosti může být popisovaná fyzická bariéra, překážející navázání emoční blízkosti, což brání plnohodnotnému vnímání člověka jako *druga*. Participantka v průběhu rozhovoru několikrát slova „známý“ a „přítel“ zaměnila. Případně, jako v případě objasňování vztahů s Čechy, kategorii *druga* vynechala a význam posunula na rozlišení mezi nejlepšími přáteli a známými: „*Ale jak říkám, nejlepší přátele mezi Čechy nemám, je to jen můj partner.*¹⁵⁹ *Ale mám velmi dobré, veselé přátele, se kterými se ráda vídám. Ale oni všichni jakoby, ... Já nevím, jak to dělit, ono se to rozděluje uvnitř mě, že to nejsou nejlepší přátelé. Jsou to hodně dobří známí. Velmi dobří. Po některých se mi moc stýská.*“

c) Vyžadují upřímnost

Kromě výše popsaných okolnostních kritérií musí člověk, který má aspirovat na pozici přítele, disponovat určitým souborem klíčových charakterových rysů. Jde především o upřímnost a spolehlivost. „*U mě se to prostě vztahuje ke všem lidem, aby byli upřímní, poctiví. Mám ráda pravdu do očí. Nesnáším pochlebování, to nejsem schopná trpět. (...) Protože je to pro mě hodně důležité, tak proto vždycky, když mě chtějí uklidnit, že se nic strašného nestalo, říkám: „Aspoň od tebe, od blízkého člověka, se chci dozvědět pravdu. Chci přesně vědět, co si myslíš.“ To je pro mě hodně důležité. A taky, když něco slibuje, aby to splnil, aby držel slovo.*“

4. Emoční rovina družby

Vzpomínky na přátele v Rusku, zejména na řídka, ale velice intenzivní společná setkání v nových podmínkách družby, daných participantčíným životem v Česku, asociují teplo, hřejí. V souvislosti s ruskými přáteli participantka často používá slovo *potrjasajuščij*, které může být do češtiny přeloženo jako „úžasný“, „ohromující“ či „výjimečný“.

¹⁵⁹ Partner je Rus.

a) Smích a slzy

Vzhledem k síle, která je pro družbu, jakožto jeden z vrcholů hierarchie interpersonálních vztahů, charakteristická, jsou i emoce s ní spojené velmi intenzivní, pociťované v maximální možné míře. „*Nevím, proč se mi teď vybavil smích se slzami. Protože jsem si hned vzpomněla na ta naše setkání. Když už se konečně setkáme, tak se vždycky smějeme, protože máme svoje vtipy, už máme svůj styl komunikace. Ale všichni začínáme plakat, protože jsme se dlouho neviděli.*“ Kromě již zmiňovaného tepla jsou stěžejní pocity blízkosti a (přátelské) lásky.

b) Zrada bolí

Stejně tak jako jsou intenzivní výše popsané pozitivní emoce, i ty negativní, o něž čas od času v družbě není nouze, na člověka velice silně působí a vyrovnavání se s nimi představuje běh na dlouhou trať. Vedle neupřímnosti a nespolehlivosti je velice komplikovaně přijímán pocit zrady. Ten může pramenit z pocitu nevděčnosti druhé strany, tedy stavu, kdy investované náklady (materiální, emoční) značně převážily (hlavně emoční) zisky, jak dokládá následující příběh: „*Stala se taková situace, když jsem to z Česka zařídila tak, abych jela do Ruska do Moskvy na čtyři dny. Bylo to hodně komplikované a drahé, ale to není podstatné. Jela jsem na čtyři dny, abych se viděla se svými přítelkyněmi. Bylo to ve zkouškovém období, čímž se snažím se vysvětlit, že to pro mě bylo strašně nepohodlné. Jedna přítelkyně žila v Moskvě, druhá v mém rodném městě a neměla možnost do Moskvy přijet, protože neměla peníze. Já jsem jí koupila dvousměrnou jízdenku na vlak, aby přijela a abychom se viděly. A udělala jsem dost věcí proto, abychom se setkaly. Nakonec, když jsme se sešly, tak jedna přítelkyně měla prostě špatnou náladu a řekla, že v podstatě tohle setkání nepotřebovala a tak dál. A bylo to. Ten večer se všechno hodně pošramotilo. Najednou jsme začaly mluvit o nějakých starých křivdách a tak podobně. Já jsem byla prostě strašně rozčarovaná, jako: „Proč teď? Proč si nevážíte té kratičké chvíle, která se tak těžko dávala dohromady?“*“ Participantka s kamarádkami vydržela jen jeden den, šok a následné hořké pocity ale rozehnalo setkání s jinými přáteli, v nichž díky okolnostem mohla poznat pevné životní opory.

V důsledku protřibení hodnotového žebříčku, které se pojí s počátkem života v České republice, participantka nyní poměrně negativně pohlíží na přítomnost pragmatických aspektů ve vztahu, zcela odmítá závislost na druhém: „*Ale zase nechci*

být závislá, jako že když ten člověk vedle mě nebude, tak konec, nemůžu, možná ukončím život a vůbec to jakoby nemá smysl... To mi připadá jako nemoc. To je jakoby nějaký parazit, parazitující stav, když jsou lidi závislí na druhých.“

5. Ochladnutí družby

Název dané kapitoly byl zvolen ze dvou důvodů: 1) Vzhledem k tomu, jak se participantka staví k ukončování vztahů, se zdá být slovo „ochladnutí“, implikující, že něco není v pořádku, ale děje se to postupně a bez aktivního radikálního zásahu, jako vhodné. 2) Vhodné je i ve vztahu k pocitu tepla, který je pro participantku s fungující družbou spojený. Přestože pro opravdu kvalitní, poctivé přátelské vztahy čas a vzdálenost nepředstavují fatální nebezpečí, v jisté míře se na souboru interpersonálních vztahů podepisují. *„Ale postupem času lidí, přímo přátel, ubylo. Protože čas a vzdálenost v každém případě rozdělují.“*

a) Jít jinou cestou

Emoční odloučení může být způsobeno nejen geografickou polohou, ale i změnou obklopujícího prostředí. Jako příklad participantka udává spolužačku ze střední školy, se kterou se sice vídá dodnes, ale okolnosti vývoje jejich životů vedly ke vzniku nenávratné osobnostní odlišnosti. *„Je jedna přítelkyně, která mi zůstala ze střední, ale prostě jsme se staly obě jinými lidmi. Prostředí a kontakty člověka dělají strašně moc. Když přestoupila na jinou školu, to prostředí se změnilo a my jsme se vyvinuly každá jinak. Přesto jsme často spolu, když přijedu do Ruska, určitě se s ní potkám, ale prostě mi stačí jedno setkání. (...) Prostě můžeme být spolu, ale nebudeme mít o čem mluvit. To je normální situace, protože jsme se prostě rozvinuly každá jinak.“*

b) Přetržení nitky

Ačkoli se v životě participantky odehrály situace, které jí nebyly příjemné, nebo jí dokonce ublížily, ještě mnohem nepříjemnější situaci pro ni představuje aktivní ukončení vztahu. Jako ukázkový příklad slouží vztah k oběma aktérkám zkaženého výletu do Moskvy. Zejména vztah s dívkou, které participantka zakoupila jízdenku, aby se mohly vidět, provázejí opakované krize. Přesto jsou však negativní momenty a rozporuplné emoce pro participantku přijatelnější, než představa případné ztráty svým způsobem velice blízkého člověka. To ovšem neznamená, že po takto závažných zvratech zůstávají vztahy kvalitativně stejné, změna se projevuje především na emoční

rovině. „... já věřím, že ta tenká nitka mezi námi je prostě přetržená.(...)„ Cítím, že bych je¹⁶⁰ měla milovat, ale už se to u mě ztratilo.“

Poněkud jiný případ „nespalování mostů“ představuje konec milostného vztahu, který, vzhledem k tomu, že má vznikat z přátelství, by se do něj měl ideálně také vrátit. „Já to nemůžu jen tak vzít a ukončit. A proto spolu pořád ještě máme dobré vztahy, podporujeme se.“

11.5 Analýza rozhovoru s participantem č. 5

Participant žije v Česku třetím rokem, kontakt na něj jsem získala díky své spolužačce.

Hlavní témata:

- 1) Specifika osobnostního vývoje
 - a) Výchozí pozice outsidera
 - b) Spousta známých, přátel jen zlomek
- 2) Vysoké nároky
 - a) Jediný současný přítel
 - b) Skoro vždy to byly holky
 - c) Družba na dobu určitou
- 3) Hodnota družby a obsah vztahu

1. Specifika osobnostního vývoje

Z rozhovoru vyplynulo, že participantův náhled na družbu je silně ovlivněn okolnostmi v dosavadním průběhu jeho života a některými negativními zkušenostmi, s nimiž se musel vyrovnat. Poměrně komplikované navazování a fungování vztahů v minulosti je velice pravděpodobně příčinou jisté obezřetnosti, kvalitní a hluboký mezilidský kontakt je pro něj přesto velmi důležitý. „Při tom všem, i když nemám přátele, mě to pořád táhne k lidem. Není pro mě důležité mít jich moc, úplně stačí jeden člověk, se kterým je mi dobře, se kterým se můžu stýkat.“

a) Výchozí pozice outsidera

Participant byl podle svých vlastních slov značnou část života outsiderem, zejména po dobu školní docházky, kdy byly nedostatek/absence přátel do značné míry vynuceným stavem. „Ve škole jsem měl v podstatě dva přátele. Protože ostatní mi

¹⁶⁰ Daný výrok se vztahuje k oběma dívkám, kvůli nimž participantka vážila cestu do Moskvy.

nechtěli rozumět. Byl ten kolektiv a já jsem byl odjinud, takže jsem s nimi nechodil do školy od začátku, ne od první třídy. A bohužel až do poslední třídy jsem zůstal outsiderem.“ Právě do souvislosti s popsáním vývojem dává participant fakt, že je v současnosti „*asociální osobnost a introvert*“.

b) Spousta známých, přátel jen zlomek

I když měl participant v průběhu svého života vždy málo přátel (v současnosti jde o jedinou přítelkyni), neznamená to, že se jedná o nenaplněný stav. Postupem života dospěl k formulaci velmi vysokých kritérií, kterým družba podléhá. „*Vzhledem k tomu, že přítelem nazvu jen mně hodně blízkého člověka, množství přátel není důležité. Důležitá je, no... kvalita.*“ Sociální vazby jako takové přitom úzké nejsou, známých má participant podle svých slov velké množství. Na adresu přátel konstatuje, že „*bohužel se takoví lidé v mém životě skoro nevyskytovali.*“

2. Vysoké nároky

Participant má na přítele velmi vysoké nároky, označit někoho jako *druga* považuje za „*velmi závažné prohlášení.*“ Klíčovými kritérii existence družby jsou vzájemná důvěra a vysoký stupeň vzájemného porozumění. Důvěra představuje výsledek procesu, pocituje se postupně a představuje hranici mezi známostí a družbou. Projevuje se množstvím a charakterem témat: „*ostatním lidem nebudu vůbec o sobě vykládat něco osobního, o svých problémech.*“ Pro zrod družby je nezbytná také blízkost, společný světový názor a vzájemná pomoc.

a) Jediný současný přítel

Svůj jediný momentálně existující přátelský vztah, který má participant se svou krajanou, charakterizuje jako unikátní. Kromě maximální míry pochopení se vztah vyznačuje přítomností přátelské lásky a velkou mírou morální podpory. „*Snažím se ji ujišťovat, dodávat víru v sebe sama, že jsou její názory správné. Protože ona má pocit, že nejsou, že s ní lidé nesouhlasí.*“

b) Skoro vždy to byly holky

Z hlediska genderového rozložení jsou participantovy zkušenosti a preference poměrně jednostranné: „*V podstatě všichni mí přátelé byly holky. Nesouhlasím s tím, že přátelství mezi mužem a ženou není možné. Vždycky pro mě bylo jednodušší bavit se*

s dívkami, samozřejmě, že ne se všemi. Ale nevím, proč se to tak stalo.“ Příčina zřejmě může tkvět v prožitých zkušenostech, neboť ani v jednom z několika případů nejsou zážitky z chlapecké družby pozitivní. „Nějak se stalo, že z nás nemohli být více méně normální přátelé. Bylo to několik takových lidí. Například ve škole byl takový kluk, byl ale trochu zlý. Pořád se mě snažil v něčem překonat, pořád se snažil vysmívat nějakým neúspěchům. (...) Byl ještě jeden, který si našel nové kamarády a dal jim přede mnou přednost, tak jsem zůstal úplně sám.“

c) Družba na dobu určitou

Všechny participantovy předchozí přátelské vztahy měly omezené trvání, zčásti skončily kvůli neshodám či z jiných příčin vyvolaných druhou stranou, zčásti však z vůle participanta samotného. Jedním z rozhodujících faktorů životnosti družby je fyzický osobní kontakt. Takto například participant komentuje konec družby se zmiňovanými dvěma přáteli ze základní školy: *„...ale bohužel jsem se přestěhoval sem a přestal jsem s nimi udržovat kontakt. Na dálku to jde těžko a chápu, že částečně je to moje vina.“* Zdrojem takového postoje je participantův skeptický pohled na hodnotu kontaktu přes sociální síť: *„Přes sociální síť je to pro mě málo. Ztrácí se osobní charakter, toho, s kým komunikuju, nevidím. Nestačí to.“*

Ukončení vztahů současně s ukončením životní etapy, která je člověku do života přinesla, je vnímáno jako obnovení plné kapacity a připravenosti na vztahy, které mohou přinést nové podmínky v novém prostředí. *„Já, když jsem přecházel na jinou školu, tak jsem prakticky se všemi zřetřhal vztahy a stal jsem se otevřeným pro nové známosti.“* Toto je podle participanta aspekt, odlišující jej od českých univerzitních spolužáků, kteří stále zůstávají zakotveni ve vztazích vzniklých v předchozích životních etapách.

3. Hodnota družby a obsah vztahu

Ačkoli družba v participantově životě není výrazně zastoupena z hlediska kvantity, tento specifický typ mezilidského vztahu pro něj představuje kvalitativně významnou, potřebnou složku: *„bylo by to pro mě pochopitelně (bez přátel) obtížné.“* Podstata družby spočívá v přísunu pozitivních pocitů a v naplnění potřeby sdílení životních událostí, důležitých a zajímavých momentů. *„Je to pocit důvěryhodnosti, nějakého pohodlí, elementární radosti.“*

11.6 Společná témata

V následující kapitole jsou představeny výsledky interpretační práce na úrovni všech zpracovávaných případů. Jedná se o soubor identifikovaných vzájemných vztahů a souvislostí napříč jednotlivými případy.

Výčet identifikovaných společných témat

- 1) Družba jako cenná životní hodnota
 - a. Zdroj uspokojování emočních potřeb
- 2) Neracionální aura družby
 - a. Situace
 - b. Faktory přitažlivosti
- 3) Čas jako (vše)mocný činitel
- 4) Emoční náboj družby
 - a. Opozice teplo vs. chlad
- 5) Přátelské povinnosti
 - a. Závazky

Zvláštní skupinu představují témata, která byla pro všechny participanty významná, jejich postoje a zkušenosti je však rozděluje na dva tábory. Jedná se o závazek udržování kontaktu, problematiku možnosti existence přátelství mezi mužem a ženou a otázku možného/ideálního počtu přátel.

- 6) Udržování kontaktu
- 7) Smíšená družba
- 8) Počet přátel

1. Družba jako cenná životní hodnota

Téma výjimečného významu družby je společné všem pěti analyzovaným případům. Participant sami používali v souvislosti s družbou slova jako *jedinečnost*, *výjimečnost* či *unikátnost*. Družba je hodnocena jako veskrze pozitivní životní okolnost, ve třech případech šlo o formulaci jakéhosi existenciálního aspektu – družba jako duchovní rodina (participantka č. 2), družba jako podmínka existence (participantka č. 4) a družba jako pravděpodobně nejdůležitější vztah v životě (participant č. 3). Nejméně absolutizující pojetí se objevilo u participanta č. 5, který družbu hodnotí jako podstatný aspekt spokojenosti, jeho existence je však nahlížena skrze pragmatickou a praktickou

perspektivu. Přátelský vztah participant shledává smysluplným pouze v podmínkách možnosti osobního kontaktu a přítomnosti společného obklopujícího prostředí (škola apod.). Specifickou pozici na hodnotovém žebříčku má družba pro participantku č. 1, která její přítomnost, jakožto zdroje psychické pohody, staví na roveň seberealizaci a do harmonie se samotou. Pro participantku č. 4 se družba velice úzce prolíná s partnerskou láskou, podstata obou vztahů a jejich základní emoční funkce jsou v zásadě stejné. Podobnou souvislost mezi emoční podstatou družby a lásky artikulovala i participantka č. 2.

a) Zdroj uspokojování emočních potřeb

Klíčový smysl družby lze vyjádřit jako trvalé uspokojování emočních potřeb. Na nejzákladnějším stupni se jedná o fakt, že družba zcela eliminuje tíživost samoty, a to primárně na duchovní úrovni. Participanty zmiňovaný pocit sounáležitosti tkví ve vědomí, že existuje někdo, kdo je v případě jakéhokoli problému, kterým velice často může být právě „pouhý“ pocit osamocení, připraven být nablízku. Nablízku i přesto, že se nachází tisíce kilometrů daleko. Všechny tři participantky (č. 1, 2, 4) uvedly, že ve vztahu, pro nějž je určující maximální duchovní souznění, není pro pocit blízkosti dané osoby fyzické odloučení ve smyslu jiného místa pobytu překážkou. Poněkud odlišné stanovisko zaujímá participant č. 5, pro kterého má fyzická přítomnost člověka reálný význam. Participant jasně artikuloval neuspokojenost z kontaktu přes sociální síť, která se tak stává příčinou nevyhnutelného konce vztahu.

Družba slouží jako prostředek uspokojení potřeby vysoce intenzivního, důvěrného mezilidského kontaktu, který do života přináší pocit jistoty. Jistota znamená vědomí, že je člověk někde přijímán bez jakýchkoli podmínek či omezení. Klíčové aspekty, zmiňované všemi participanty, jsou pomoc a podpora. Od přítele je očekávána role životní opory, na jejíž zainteresovanost je možné se bezvýhradně spolehnout. Nutno podotknout, že materiální/praktické strance pomoci v rámci družby participanty přisuzují spíše druhořadou pozici. V souvislosti s podporou, jakožto klíčovým pilířem družby, participanty většinou popisovali situace, v nichž praktické úkony buď nejsou s ohledem na sociální postavení dané osoby ani možné (problémy v zaměstnání, finanční záležitosti apod.), především by však nebyly nic platné. Drtivá většina popisovaných situací se týkala emočně vypjatých životních událostí a období, kdy jedinou možnou a vhodnou pomocí je psychická a morální podpora. Materiální

a praktické hledisko není z pojetí přátelské pomoci vyloučeno, často (explicitně u participantek č. 2, 4) je spojováno s nižšími, pozitivně hodnocenými, stupni interpersonálních vztahů.

2. Neracionální aura družby

Na neracionální, emocionální rozměr družby v různé míře odkazoval každý z participantů. Člověkem neovlivnitelný faktor provází družbu od počátku, kdy vytváří podloží pro její vznik, následně soubor vnějších, zčásti identifikovatelných okolností významně ovlivňuje její životnost. Konkrétní faktory přitažlivosti participantů neudávali buď vůbec, nebo jen jako podřízené činitelům jako situace, okolnosti a prostředí, na které má člověk samotný jen omezený vliv. Zřejmě nejjasnější představu o konkrétních povahových kvalitách, které člověk musí splňovat, aby se mohl stát přítelem, má participantka č. 1. Participant č. 5 sice sám o sobě říká, že jeho kritéria jsou velice přísná, ukazuje se ale, že jde především o důvěru, blízkost a porozumění, tedy kritéria ze své povahy spíše abstraktní a emocionální. V souvislosti s daným pojetím družby se nabízí přívlastek fatalistický, který jsem explicitně použila v analýze případu participantky č. 1. S výjimkou participanta č. 5, jehož pojetí je naopak obdařeno poměrně racionálním a pragmatickým hlediskem, se dá do jisté míry aplikovat i na všechny ostatní případy.

a) Situace

Určující vliv na vývoj družby ve všech jejích etapách (vznik, následný vývoj, překonávání krizí) participantů přisuzují konfiguraci samotné životní situace. Je tedy možné hovořit o jakémsi personifikovaném pojetí situace, jejíž charakter má nad směřováním života člověka značnou moc.

b) Faktory přitažlivosti

Podstata osobní přitažlivosti v družbě je pro participanty především abstraktní a duchovní. Nejkonkrétněji má kritéria definovaná participantka č. 1, naopak nejabstraktnější a silně neracionální pojetí je charakteristické pro participantku č. 2., která žádné požadavky na povahové rysy přítele nemá. Kritérium vzniku vztahu pro ni představuje pouze emocionální spojení, které musí přijít (časem) samo. Podobně neosobně faktory pro vznik družby pojímá participant č. 3, který odkazuje k množství a charakteru prožitých událostí. Obecně se v případě faktorů přitažlivosti jedná

především o ty stránky lidské povahy, které se v člověku dají objevit až v důsledku dostatečně dlouhého a smysluplného vzájemného kontaktu.

Nehledě na to, jak jasně mají participanté definována kritéria přítele, nejsilnějším faktorem přitažlivosti je jakási nepodchytitelná entita, „něco“. Například výše zmíněná participantka č. 1 i přesto, že má jasnou představu o tom, jaké vlastnosti člověk musí mít, aby se mohl stát jejím přítelem, osobu, která kritéria na racionální rovině splňuje, za přítele považovat nemusí. Příčinou takového vývoje je právě absence onoho „něčeho“. Daná participantka pro pojmenování popisovaného činitele používá výrazy *spojnice*, *spojení*, přítomné i ve výpovědích dalších participantů. Participantka č. 4 tuto entitu přirovnává k *tenké nitce*. „Něco“ je trvalým faktorem přitažlivosti, neboť i přes poměrně silné otřesy (i na základě vědomých činů druhé strany – jasně artikulovaná byla ve třech případech zrada¹⁶¹), kterým může být družba vystavena, participanté nejsou schopni dotyčné osoby ze svého života vymazat. I když už pro ně člověk přestane naplňovat atributy *druga*, nedokáží/nechtějí vztah radikálně definitivně ukončit, případně danému člověku odmítnout pomoc v případě nouze.

3. Čas jako (vše)mocný činitel

Pro participanty je právě čas faktorem, na němž zcela závisí samotný vznik družby. Množství společně prožitého času totiž vždy stojí na počátku řetězce okolností, které vedou ke vnímání dotyčné osoby jako *druga*. Participanté slovo čas používali ve spojení s výrazy *prověření* či *prověrka* (participanté č. 2, 3 a 4). Mezi intenzitou ostatních složek družby, jako jsou blízkost, důvěra a porozumění, a množstvím společně prožitého času existuje přímá úměra. V této souvislosti je čas také zásadní okolností pro vývoj vztahu zasaženého negativními událostmi. V případě participantů č. 3 a 4 je pojmání času až téměř magické, neboť tím, že čas odnáší staré křivdy, působí jako léčivá síla, která dává šanci na opětovné budování velmi poškozených či dočasně zcela přerušených vztahů.

4. Emoční náboj družby

Družba je primárně reprezentována vysoce intenzivními pozitivními emocemi. Určité negativní emoce jsou přirozenou součástí vztahu, záleží však na zdroji jejich původu, jejich síle a trvanlivosti. Družba participantům asociuje pocity radosti,

¹⁶¹ V případě participantek č. 2 a 4 byla popisovaná zrada spíše na duchovní, morální úrovni; participantka č. 1 identifikuje i roli praktického rozměru zrádcovského chování.

přátelské lásky, souznění a emočního pohodlí. V souladu s mírou zastoupení fatalistického prvku v přístupu k družbě participantů akcentují závislost pociťovaných emocí na charakteru prožívané situace.

a) Opozice teplo vs. chlad

Metaforu s teplem a chladem explicitně použily participantky č. 2 a 4, pro něž družba představuje zdroj teplých, hřejivých a slunečných pocitů. Komplikace ve vztahu a jeho úpadek naopak asociují chlad. Pojem ochlazení v souvislosti s vytrácením podstaty družby používá i participant č. 3.

5. Přátelské povinnosti

Tak jako mají participantů určitá očekávání ohledně chování a přístupu svých přátel k jejich osobě, totožné nároky v rámci družby kladou i na svou osobu.

a) Závazky

Z perspektivy namířené na jejich vlastní osobu družba pro participanty představuje soubor seriózně až prioritně vnímaných závazků. Nejvyšší stupeň v hierarchii přátelských povinností zauímají pomoc a podpora.¹⁶² Participantka č. 4 například podporu spojuje s ochotou naslouchat, což je rovněž (pouze) příteli připravena poskytnout prakticky za jakýchkoli okolností. Participantka č. 2 oboustranný závazek pomoci formuluje jako „*nechat všeho a přiběhnout*“, participant č. 5 hovoří o podpoře ve smyslu dodávání sebedůvěry. Závazek podpory a pomoci je nutně spojen se závazkem časovým. Participantů často v definici *druga* uváděli, že je to ten, kdo si na člověka vždy udělá čas. Kupříkladu participantka č. 2 povinnost věnovat příteli čas a pozornost demonstruje za pomoci přirovnání k péči o potomky.

6. Udržování kontaktu

Udržování kontaktu je významný závazek, na jehož kvantitu a rozložení ale nemají všichni participantů zcela shodný názor.

Participantka č. 1 potřebný objem kontaktu mezi přáteli stupňuje podle fáze, v níž se daný vztah nachází. V případě kvalitně vybudovaných, časem prověřených přátelství není pravidelný intenzivní kontakt nutný, naopak by mohl v souladu

¹⁶² Obsah a náležitosti podpory a pomoci jsou popsány výše v kapitole Zdroj uspokojování emočních potřeb.

s nastavením vztahu působit až kontraproduktivně. Naproti tomu při budování družby představuje intenzivní kontakt nepostradatelný element. Podobně problematický postoj k nadměrnému kontaktu zaujímá participant č. 3, pro něhož nadměrná, neobsažná komunikace představuje spíše důvod k pochybám o povaze družby. Participant č. 5 považuje vzájemný osobní kontakt za klíčový, při jeho nedostatku dochází k vytrácení vztahu, konečným výsledkem procesu je úplné přerušení vzájemných styků.

Vyjma participanta č. 5 není pro kvalitu a smysluplnost vztahu rozhodující, jestli je možné stýkat se osobně. Participant sice podmínky kontaktu se svými přáteli, kteří zůstali v Rusku, přes sociální sítě pocítují jako limitující, ale ne natolik, aby se jim kvalitní vztahy nebyly schopny časem přizpůsobit. Například participantka č. 4 popisuje velice řídká, ale pravidelná a emočně extrémně silná setkání se svými přáteli v Rusku, která jsou významným zdrojem její současně psychické pohody. Svým způsobem absolutně prvek kontaktu a jeho udržování pojímá participantka č. 2, pro níž vzájemná komunikace, jakkoli by byla jednoduchá a konvenční, znamená žádoucí signál zájmu. V tomto případě se ale jedná spíše o teoretický model, který s potenciální reálnou reakcí na takový způsob komunikace nemusí korespondovat, neboť všechny své existující přátelské vztahy participantka charakterizuje pravidelnou a hodnotnou komunikací, byť si její zažití v podmínkách internetu si vyžádalo svůj čas.

7. Smíšená družba

Téma genderové skladby přátel je z hlediska postojů a zkušeností participantů jednoznačně nejkontroverznější.

Skupinu zastánců existence plnohodnotné družby mezi muži a ženami představují participant č. 1, 3, a 5. Participant č. 3 deklaruje v okruhu svých přátel vyrovnané zastoupení chlapců i dívek. Participant č. 1 a 5 poukazují na navazování a udržování přátelských vztahů téměř výlučně s opačným pohlavím, a to ve spojitosti s okolnostmi osobnostního vývoje a prožitými zkušenostmi. V opozici ke zmíněným kladným postojům stojí názory participantek č. 2 a 4, které možnost vzniku smíšených přátelských vztahů, ani určitou trvanlivost jejich smysluplného fungování nepopírají, jsou ale přesvědčené, že přátelství není pro tyto styky konečnou fází.

8. Počet přátel

Zatímco participantka č. 2 předpokládá, že pro ni v životě může být zvládnutelný a obohacující přátelský vztah až s patnácti lidmi, ostatní participanti zaujímají spíše strážlivější až skeptická stanoviska. Podobně vysoký počet přátel sice udává ještě participantka č. 4, u ní je však platnost tohoto označení vzhledem k deklarované specifické kategorizaci interpersonálních vztahů poněkud nejasná. Participantů č. 1, 3, a 5 zastává názor, že pro výlučný vztah typu družby je určující kvalita kontaktu, na níž kvantita vztahů nemá žádný vliv. U participanta č. 5 je takový přístup silně ovlivněn nepříjemnými zkušenostmi z minulosti. Participantů č. 1 a 3 si dokonce myslí, že nadměrné množství může hodnotu přátelských vztahů snižovat.

Nehledě na to, kolik lidí participantů označují za své přátele, známých a kamarádů (kontaktů spadajících do nižších, méně intenzivních a méně zavazujících kategorií) mají všichni podle svých slov velké množství. Stejně tak jako družba, i tyto méně závažné typy vztahu jsou charakteristické pozitivním rozměrem, rozdíl je však v mnohem nižší míře jejich duchovní hloubky a trvanlivosti s ní spojených pozitivních konotací.

12. Shrnutí výzkumu

Tato část práce předkládá zhodnocení získaných poznatků, a to především v návaznosti na cíle a výzkumné otázky, formulované před zahájením výzkumného šetření.

Formulace odpovědí na výzkumné otázky

V souladu s povahou IPA byl jako cíl výzkumu stanoven hloubkový popis vnímání a prožívání přátelství participantů a identifikace významů, které tomuto fenoménu přiřkládají. Primární výzkumná otázka byla formulována následovně:

Jakým způsobem mladí Rusové vnímají a prožívají přátelství a jaké významy mu ve svém životě připisují?

Vnímání přátelství (družby) je v případě participantů velmi závažné a intenzivní. Družba je vztah, který ve značné míře uspokojuje potřebu silných a stabilních pozitivních emočních podnětů, vyvolávajících pocit psychické pohody a životní spokojenosti. Vnímání družby je obdařeno rozsáhlým komplexem postojů, názorů

a zkušeností. Intenzita a hloubka zakoušených pozitivních pocitů pojí družbu s partnerskou láskou, ta je nicméně navíc obdařena prvkem intimní přitažlivosti. Na rozdíl od lásky, která může skončit úplným vymizením bývalého partnera ze života, pravá družba je vnímána jako doživotní hodnota. Zdrojem pro tvorbu a proměny vnímání družby jsou nejen osobní prožité zkušenosti, ale i okolnosti osobnostního vývoje. Identifikované jsou rovněž kulturní a mediální vlivy.

Družba představuje stabilní a podstatný komponent hierarchie životních hodnot, v rámci níž zaujímá ty nejvyšší pozice. Faktory ovlivňující vznik družby jsou spíše abstraktního a neracionálního charakteru ve smyslu vnějších, člověkem jen omezeně kontrolovatelných činitelů a okolností v konfiguraci dané životní etapy. Primární základna pojetí družby je emoční. Plnohodnotný přátelský vztah splňuje kritéria duševního souznění a blízkosti, pro něž je charakteristická vysoká míra vzájemné důvěry, porozumění a pocitu sounáležitosti. Chápání přítomnosti a obsahu klíčových elementů vztahu je maximální až absolutní. Neomezenost pojetí družby je dána ideálem neexistence limitů v oblasti projevu emocí a názorů a pocitem absolutní jistoty, kterou vědomí, že má člověk *druga*, dává. Jeden ze stěžejních atributů družby představuje prvek pomoci a podpory, jenž je spojen s přítomností pocitu důvěry, kterou akty poskytnutí podpory a podání pomocné ruky zpětně posilují. Jednou z klíčových složek významu slova *drug* je maximální spolehlivost ve smyslu připravenosti sdílet vše, co druhá strana momentálně potřebuje.

Druhá, sekundární výzkumná otázka, byla formulována s ohledem na teoretická východiska a zaměřena na prozkoumání souvislosti získaných dat s obecným humanitněvědním vymezením fenoménu přátelství:

Jakým způsobem se výsledky výzkumu vztahují k obecnému psychologicko-sociologickému vymezení přátelství, nastíněnému v teoretické části práce?

Pojetí družby tak, jak ho představili participanté výzkumu¹⁶³, do značné míry teoretickému humanitněvědnímu vymezení fenoménu přátelství odpovídá. Následující tabulka představuje přehled základních komponentů definice přátelství, jimž výpovědi participantů až na výjimky vyhovují. Čísla zastupují případy jednotlivých participantů

¹⁶³ Všechna stanoviska a závěry, představené v následující části práce, jsou vytvořena s ohledem na výpovědi účastníků výzkumu a vztahují se výlučně k nim, na větší zobecnění nemá výzkum s ohledem na svůj charakter aspirace.

tak, jak byli seřazeni v analytické části práce. Označení znaménkem plus znamená, že bylo dané téma participantem akcentováno jako klíčové:

	1	2	3	4	5
Pozitivní citový vztah	+	+	+	+	+
Důležitá životní hodnota	+	+	+	+	+
Intenzivní emoce	+	+		+	
Zdroj psychické pohody	+	+	+	+	+
Pomoc a podpora	+	+		+	+
Důvěra	+	+	+	+	+

Tab. 1 – Základní atributy fenoménu přátelství

Shoda panuje v oblasti základní definice družby jakožto pozitivního citového vztahu, který v životě člověka představuje důležitou životní hodnotu, je charakterizován intenzivními emocemi a výrazně přispívá k psychické pohodě. Zažívání intenzivních, vysoce pozitivních emocí zvláště výrazně zdůrazňovaly participantky č. 2 a 4. Ivan Slaměnik jako základní komponenty emočního náboje přátelství udává pocity „mít rád“ či emoci lásky. Participant s družbou pojí nejintenzivnější podobu emoce vzájemné náklonnosti, tedy přátelskou lásku. Problematické vzájemné spojitosti mezi láskou a přátelstvím zvláštní pozornost věnovaly participantky č. 2 a 4. Jejich názory a zkušenosti se shodují se stanoviskem psycholožky Aleny Plhákové, že jedním ze zásadních rozdílů mezi láskou a přátelstvím je odlišná kvalita intimity.

Prvek podpory a pomoci byl participanty akcentován zvláště důrazně. Jedná se o jeden ze stěžejních rysů a faktorů existence družby zároveň. Výpovědi participantů je možné naprosto vztáhnout ke Slaměnikově definici, že důvěra znamená spolehnutí se na přítele, a to zejména ve složitých či kritických situacích (důkladné objasnění a příklady modelových situací reprezentují analýzy případů č. 1, 2 a 4).

	1	2	3	4	5
Porozumění	+	+	+	+	+
Společné postoje	+		+	+	+
Společná témata	+	+	+	+	+
Společné aktivity	+	+	+	+	+

Tab. 2 – Prvky obsahu přátelského vztahu

Tabulka č. 2 shrnuje přítomnost definicemi vytyčených základních elementů obsahu přátelského vztahu. Jako základní stavební kámen družby participanti zcela ve shodě mezi sebou i s citovanou literaturou určovali vzájemné porozumění.

Společné postoje byly formulovány jako společný světonázor, stejný způsob přemýšlení či stejná morální hlediska. Relativizaci daného požadavku reprezentuje participantka č. 2, která popisuje možnost i podmínky fungování přátelského vztahu, v němž se hodnotová hlediska obou účastníků liší.

Pojem společná témata sice každý participant pojímá svébytným způsobem, to však nic nemění na významu této složky pro plnohodnotné fungování přátelského vztahu. Naprosto samozřejmou součástí náplně družby pro participanty představují témata osobního charakteru, která jsou zároveň výsadním privilegiem přátelského vztahu. Sdílení intimních detailů života je nicméně složkou, která do vztahu přichází zároveň s pocitem důvěry a souznění, čemuž nutně předchází určitá etapa méně závazných vzájemných styků. V nich významnou roli hraje podobnost v oblasti intelektuálního zaměření. Příklady úpadkového vývoje vztahu v situaci, kdy si najednou člověk s přítelem nemá o čem povídat, můžeme najít ve všech analyzovaných případech.

Ještě větší mírou individuální rozrůzněnosti oplývá oblast společných aktivit, která je zastoupena ve všech případech. Participantky č. 2 a 4 prezentují spíše duchovní pojetí ve smyslu společného trávení času, kdy nejvyšším účelem je už samotné bytí v přítomnosti dotyčné osoby. Pro participanta č. 3 jsou společné aktivity ve smyslu společného úsilí zaměřeného na zvládnutí určité situace faktorem vzniku a upevňování družby. Podobné praktické hledisko je přítomné i u participantky č. 1. Participant č. 5 akcentuje společné aktivity především ve spojitosti s jejich intenzitou, pro níž je nezbytný osobní fyzický kontakt.

S teoriemi vzniku přátelství už výpovědi participantů korespondují méně. Kontrast je patrný zejména s teorií interpersonálních vztahů, která říká, že lidi přitahují osoby, jež jim připadají atraktivní a příjemné. Atraktivita, příjemnost ani sympatie ve fyzickém smyslu slova nebyly explicitně artikulovány ani v jednom z analyzovaných případů. Atraktivita související s podobností stylu myšlení, názorů a jednání byla nejzřetelněji formulována participantkou č. 1. Na analogii k jejímu přístupu je možné poukázat v případě participantky č. 4, která nejkvalitnější družbu zasazuje

do vysokoškolského prostředí. Naopak nejvýrazněji se absence uvědomění konkrétních požadavků projevuje u participantky č. 2. Pro vznik a fungování družby se obecně jako důležitější jeví faktory objevující se pod vlivem určité konfigurace vnějšího okolí. Eventuálně se jedná o stránky lidské povahy, které se projeví až po určité době vzájemných styků a v důsledku umožňují vytvoření duševního souznění. Na druhou stranu dílčí postulát teorie interpersonálních vztahů o destruktivním dopadu chybějícího faktoru blízkosti popisované příklady krizí, vyvolaných omezením/vymizením společných postojů a názorů v důsledku změny obklopujícího prostředí, spíše potvrzují.

Ilustraci teorie spravedlivosti poskytuje jeden z případů, konkrétně příběh participantky č. 4 o nevydařeném výletu do Moskvy. Extrémní nepoměr mezi materiálními i emočními náklady, které v příslušný moment do vztahu investovala, a zisky v podobě chladných až nevděčných reakcí druhé strany vedly k frustraci.

Analyzované případy zcela kopírují rozdělení odborníků ohledně možnosti existence smíšených přátelských vztahů, neboť i participanti se z hlediska svých zkušeností a z nich pramenících názorů dělí na dvě navzájem opoziční skupiny. Z tohoto hlediska je možné poukázat na fakt, že oba mužští participanti se řadí k zastáncům smíšené družby a dokládají ji zkušenostmi ze svého života, skupinu skeptiků tvoří dvě ze tří zúčastněných dívek. V obou případech své stanovisko, ať už kladné či záporné, participanti odvozují primárně od zkušeností ze svého vlastního života, pouze participantka č. 1 představila spekulaci o vlivu populární kultury a médií.

Druhá sekundární výzkumná otázka se soustřeďuje na komparaci získaných dat s obrazem konceptu družby v rámci ruské kulturologické a sémantické tradice:

Jakým způsobem se výsledky výzkumu vztahují k definici družby v perspektivě citovaných lingvokulturologických a sémantických studií?

Ve výzkumu identifikované elementy pojetí družby jsou se základními komponenty představených kulturologických koncepcí ve značné shodě. Ve většině případů je konkrétní postulát reprezentován alespoň jedním z participantů. Byly však identifikovány i drobné nuance, jejichž podrobnému objasnění je věnována následující část textu. Vzhledem k existenci některých výraznějších rozdílů už na úrovni stanovisek jednotlivých autorů budou pro přehlednost další dílčí poznatky komentovány s ohledem na jednotlivé koncepce, představené v teoretické části práce.

Velice zajímavé jsou poznatky vztahující se k závěrům **Anny Wierzbické** o nerovném sémantickém obsahu slov *drug* a *podruga*. Pokud participanti hovořili obecně, ne ve vztahu ke konkrétní osobě, bezvýhradně používali formu mužského rodu. Nicméně ani v případě, že mluvili o konkrétní osobě ženského pohlaví, ne vždy použili ženskou formu daného slova. Často šlo o případy užití slovního spojení nejlepší přítel (*lučšij drug*), obecně se jednalo o výroky se zvláštním důrazem a objasňujícím charakterem. Získaná data tedy vybízejí k formulaci závěru, že mužská forma slova (*drug*) je v rámci pojetí participantů obdařena intenzivnějším sémantickým nábojem, což ve svém důsledku v tomto případě vede k potvrzení platnosti daného výroku Wierzbické. Prvek otevření se druhému člověku podrobně a jasně artikulovala participantka č. 2. Upřímnost v projevech názorů a emocí, jakožto podmínka fungování, ale i základní charakteristika družby, byla uvedena ve všech případech. Intenzivní a důvěrný kontakt jakožto klíčový prvek družby v absolutním smyslu potvrzuje pouze případ participantů č. 2 a 5. Participantka č. 1 intenzivní kontakt považuje za klíčový pouze v začátcích vztahu, v dalším vývoji pro ni již není nezbytný, ba naopak jeho nadbytečnost je vnímána jako potenciální hrozba pro rovnováhu vztahu, podobně jako u participanta č. 3.

Tímto výpovědi participantů odkazují spíše ke koncepci **Alexeje Šmeljova**, který intenzivní a bohatý kontakt nepovažuje za nutnou podmínku fungování družby a zároveň relativizuje dopad dlouhodobé absence kontaktu s danou osobou na platnost přesvědčení o možnosti spolehnout se na podání pomocné ruky v případě nouze. Tento názor jasně potvrzují postoje participantek č. 1 a 4. Například participantka č. 4 pojímá intenzivní kontakt ne v časovém, ale pocitovém plánu.

Ze Šmeljovovy koncepce je možné na základě vyznění výzkumu vyzdvihnout zejména zdůraznění významu individuálního charakteru představy každého mluvčího. Na druhou stranu nelze zcela přijmout jeho názor o výskytu oslabeného užití slova *drug*, a to zejména v souvislosti s odvětráváním komponentu neustálé připravenosti pomáhat. Všichni participanté považují použití slova *drug* za velice exkluzivní a závažný akt. Neustálá připravenost pomáhat byla se zvláštním důrazem artikulována participanty č. 1, 2, 4 a 5. Ohledně prvku pomoci a podpory se pojetí participantů se nejvíce blíží absolutnímu rozměru očekávání bezpodmínečné angažovanosti A. Wierzbické.

Se zajímavou konfrontací s názory participantů se setkala Šmeljovovo tvrzení o neexistenci limitů ohledně ideálního/možného počtu přátel. Psychické či sociální limity pociťují všichni participanté, liší se však z hlediska jejich rozměru. Na druhou stranu stanovisko **Jeleny Uryson**, že okruh přátel Rusů je tvořen maximálně dvěma či třemi lidmi, se ve výzkumu setkalo jen s jediným potvrzujícím případem (participant č. 5). Nicméně i v dalších dvou případech participanté (č. 1 a 3) tíhnou spíše k představě nepočtených vztahů. Nutno podotknout, že ani deklarovaná, ani reálná skromná velikost okruhu přátel neznamena skromnost interpersonálních vztahů jako takových. Naopak výrok Uryson o tom, že ke vzniku družby je zapotřebí dlouhý čas, je jednoznačně potvrzen a zdůrazněn ve všech pěti případech.

Popis vývoje družby v čase tak, jak jej představuje **S. M. Mirzachanová**, kdy součástí vztahu může být i totální dočasné přerušování kontaktu, formuluje participant č. 3. Podobné případy uvažování a vytrácení vztahu pod vlivem nejrozličnějších okolností, kdy po nějaké době došlo k restartování družby, je možné najít ve všech analyzovaných případech. Nicméně v případě, kdy se jednalo o krizi způsobenou nepřijatelným chováním druhé strany, participanté deklarují nemožnost obnovení vztahu na prvotní kvalitativní úrovni.

Vnímání *druga* jako blízkého a milovaného člověka je nesporné, emoci přátelské lásky a pocit maximální blízkosti směrem k příteli zakoušejí/potřebují zakoušet všichni participanté. Totožnost vnímání *druga* a rodinného příslušníka, eventuálně jako sebe, jak o něm píše například S. M. Mirzachanová a M. Chizová, je jednoznačně identifikovatelná pouze v případě participantky č. 2.

Částečnou analogii s názory participantů lze identifikovat v případě diferenciaci družby a lásky tak, jak ji představila **Marina Chizová**. Participanté potvrzují absenci milostného prvku i závěry Chizové o představě přátelské rovnocennosti. Podrobněji o vztahu lásky a přátelství pojednala pouze participantka č. 4, která však nepotvrzuje další část výroku Chizové, a to, že v lásce popisovaná osobní rovnost (v oblasti osobní charakteristiky, postavení ve společnosti, obklopujícím prostředí) být nemůže. Zcela v opozici k Chizové pak dotyčná participantka stojí v případě přesvědčení o limitované upřímnosti v rámci partnerského vztahu, neboť láska má mít svůj základ právě v přátelství. Úroveň upřímnosti se s přechodem k lásce v podmínkách celkového

zintenzivnění vztahu také spíše zvyšuje, jeho klesání je vzhledem k předchozímu vývoji nemožné.

Výpovědi participantů se vztahují rovněž k prototypickému pojetí **Olgy Arapové**, která družbu definuje jako spojení vzniklé za účelem společné aktivity zaměřené na překonávání životních nesnází. Toto jednoznačně funkční spojení není možné v souladu s výpověďmi participantů zcela potvrdit, jelikož společně vykonávané aktivity (duševní, praktické) s cílem překonat životní krize jsou organickým a klíčovým komponentem družby, nezdaří se však být primárním účelem jejího vzniku. Spíše jsou vedlejším produktem, neboť v družbě jde podle participantů především o uspokojování emočních potřeb kontaktu, jistoty a sounáležitosti. Například participant č. 3 společné překonání krizí udává pro vznik a udržování družby jako zásadní, nicméně spíše v roli faktoru než účelu jako takového.

Třetí sekundární výzkumná otázka se ptá po vodítcích k posouzení míry možné existence vlivu mateřského jazyka na prožívání fenoménu přátelství:

Co se o vlivu mateřského ruského jazyka na vnímání a prožívání přátelství u participantů dá vyvodit z výsledků výzkumu?

Jedním z citovaných výroků Anny Wierzbické ve formulaci teoretických východisek práce je stanovisko, že propracovaná kategorizace mezilidských vztahů nejen ve srovnání se západoevropskými, ale i jinými slovanskými jazyky, představuje kulturně podmíněné specifikum ruského jazyka. Na základě subjektivní zkušenosti získané při psaní práce (problém adekvátního překladu ruského výrazu *drugv* důsledku výskytu synonymie slov přítel/kamarád na analogické úrovni kategorizace vztahů v češtině), především však s odkazem na výroky samotných participantů je možné poukázat na nepoměr explicitnosti hierarchie jmenné kategorizace interpersonálních vztahů v daných jazycích. Jinými slovy lze na základě výsledků výzkumu, specificky ve srovnání s češtinou, konstatovat platnost názoru o specifickém stupni propracovanosti ruské kategorizace interpersonálních vztahů.

Wierzbicka současnou podobu sémantického modelu družby¹⁶⁴ pojí se svébytným sociokulturním vývojem na území dnešního Ruska, zejména s epochou sovětského režimu. Právě v důsledku sovětské éry se podle Wierzbické zformovalo

¹⁶⁴ Wierzbicka se zabývala stavem a proměnami konceptu v rámci 20. století.

pojetí přátelství se zabudovaným komponentem bezvýhradné vzájemné pomoci¹⁶⁵ a kritériem vzájemné důvěry. Oba aspekty, tedy pomoc i důvěru v plné míře intenzity, je možné na základě výpovědí participantů potvrdit. Nehledě na individuální perspektivy a přístupy k obsahu daných komponentů byl prvek důvěry a vzájemné pomoci jako stěžejní atribut družby artikulován ve všech pěti analyzovaných případech. Nutno podotknout, že primární pojetí pomoci a podpory z výzkumu celkově vyznívá spíše jako morální a psychické. V této souvislosti je vhodné (na základě emické perspektivy) poukázat na pravděpodobný kulturně-specifický charakter popisovaného pojetí, neboť sami participanté odkazovali na určující dopad ruské tradice, kultury a literatury, charakter a potřeby ruské duše. Přijmeme-li stanoviska Wierzbické o striktním promítnutí historických okolností do sémantické struktury konceptu jako věrohodné, pak je možné přisoudit hypotéze o zpětném vlivu souboru svébytných historických zkušeností, které byly zařazovány do dané jazykové podoby představované konceptem družby, potenciální platnost.

Zřejmě nejblíže má povaha získaných dat ke koncepci Mariny Chizové, která sice řadí koncept družby k základním kulturně-jazykovým útvarům, charakteristickým pro jazykovou osobnost a její obraz světa, předpokládá však i existenci univerzální charakteristiky pojetí přátelství. Přestože z výsledků aktuálního výzkumného šetření lze jednoznačně konstatovat existenci některá svědectví o společném jazykovém obrazu světa v případě všech pěti participantů, základní podstata pojetí družby v zásadě odpovídá obecnému humanitněvědnímu vymezení zkoumaného fenoménu. V každém z případů ovšem také jasně vyvstává na povrch přítomnost individuální složky perspektivy, která je ovlivněna jedinečnými zkušenostmi.

¹⁶⁵ Wierzbicka aspekt pomoci dokonce označuje za součást přímého významu slova *drug*.

Závěr

Práce se zabývá problematikou pojetí a prožívání přátelství u mladých zástupců ruské menšiny v České republice. Zaměřuje se na zjištění, jaký význam ve svém životě účastníci výzkumu přisuzují fenoménu přátelství a čím jsou jejich vnímání a postoje ovlivněny. Výzkumný vzorek byl vymezen kritériem statusu vysokoškolského studenta a minimálně dva roky trvajícím pobytem v ČR. Cílem výzkumného šetření bylo primárně porozumět způsobu vnímání a prožívání přátelství jeho účastníků. Jako dílčí cíl byla stanovena komparace získaných dat s kognitivně-lingvistickými a lingvokulturnologickými postuláty, reflektovanými v teoretické části práce. Konkrétně se jedná o posouzení vztahu vlivu mateřského jazyka na pojetí a prožívání fenoménu přátelství. Pro dosažení vytyčených cílů byla jako metoda zvolena interpretativní fenomenologická analýza.

Participantů akcentují závažnost družby jakožto klíčové životní hodnoty, která je primárně spojena s pozitivními dopady na osobnost. Družba je vnímána jako zdroj uspokojování emočních potřeb. Emoční rozměr v družby v rozsahu, kterým ve vnímání participantů tento vztah disponuje, nastavil analogickou atmosféru prováděných hloubkových interview i povahu celkového vyznění výpovědí participantů. Rozpravy o přátelství ukázaly značnou bohatost tématu, které však ze své podstaty nemůže být obdařeno jednoduchým a jednoznačným postojem s převažujícím racionálním komponentem. Jako faktory ovlivňující formování pojetí družby participantů identifikují psychologická specifika, tedy okolnosti osobnostního vývoje a dopady obklopujícího, jimi jen částečně ovlivnitelného prostředí, stejně tak jako kulturně-specifické vlivy. Role jazyka, ať už jako faktoru blízkosti při navazování vztahů, ale i jako pravděpodobného činitele tvorby představ a očekávání, spojených s družbou, je v perspektivě participantů patrná.

Přestože dílčí postoje a názory participantů odpovídají postulátům představených lingvokulturnologických prací, vycházejících ze základních myšlenek jazykového relativismu, v každé výpovědi stejně významnou roli sehrává individuální perspektiva, založená na jedinečných prožitcích a zkušenostech. Postoje a názory participantů zároveň v zásadě vyhovují obecnému humanitněvědnímu vymezení fenoménu přátelství. Jedná se tedy o kombinaci identifikovaných kulturně-jazykových

vlivů, individuálních psychologických faktorů a jakési univerzální podstaty fenoménu přátelství.

Výzkum měl prostřednictvím poskytnutí hlubokého vhledu do vnitřního světa participantů představit pokud možno komplexní pojetí sféry mezilidských se specifickým zaměřením na vztah označovaný ruským výrazem družba. Předkládaná práce ukazuje pět individuálních perspektiv zasazených do životního kontextu, mezi nimiž je možné identifikovat výrazné spojnice. Styčné body byly rovněž nalezeny při konfrontaci výsledků výzkumu s teoretickými východisky. Primární hodnota práce je však spatřována v předložení subjektivního nazírání zkoumaného fenoménu, závěry ve vztahu k teorii lze s ohledem na velikost výzkumného vzorku považovat jako obohacení o jedinečné příklady emické perspektivy.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- BERNARD, H. R. *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Vyd. 2. Lanham: Altamira Press, 1995. 585 s. ISBN 0-8039-5244-9.
- BUDIL, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Vyd. 3. Praha: Triton, 1998. 259 s. ISBN 80-7254-001-7.
- CRESWELL, J. W. *Qualitative inquiry research design: Choosing among five approaches*. Vyd. 2. Los Angeles, Calif: SAGE Publications, 2007. 393 s. ISBN 978-1-4129-1606-6.
- DE VITO, J.. *Základy mezilidské komunikace*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8.
- GULOVÁ, L., ŠÍP, R. (eds). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. 245 s. ISBN 978-80-247-4368-4.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 769 s. ISBN 80-7367-092-5.
- LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2006. 655 s. ISBN 80-86138-78-X.
- LAKOFF, G., JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. 280 s. ISBN 80-7294-071-6.
- PINKER, S. *Jazykový instinkt: jak mysl vytváří jazyk*. Vyd. 1. Praha: Dybbuk, 2009. 550 s. ISBN 978-80-7438-006-8.
- PLHÁKOVÁ, A. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2004. 472 s. ISBN 80-200-1086-6.
- ŘIHÁČEK, T., ČERMÁK, I., HYTYCH, R. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 189 s. ISBN 978-80-210-6382-2.
- POKORNÝ, J.. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 346 s. ISBN 978-80-247-2843-8.

SLAMĚNÍK, I. *Emoce a interpersonální vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. 208 s. ISBN 978-80-247-3311-1.

SMITH, H. *The Russians*. New York: Times Books. 1985. 580 s. ISBN 0-8129-1086-9.

SMITH, J. A., FLOWERS, P., LARKIN, M. *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Vyd. 1. Thousand Oaks: Sage, 2009. 232 s. ISBN 978-1-4129-0834-4.

SOUKUP, V. *Dějiny antropologie: (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Dotisk 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 667 s. ISBN 80-246-0337-3.

ŠVARŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

VAŇKOVÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 343 s. ISBN 80-246-0919-3.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 264 s. ISBN 80-7178-291-2.

WIERZBICKA, A. *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 549 s. ISBN 978-80-246-2289-7.

Internetové zdroje

ARAPOVA, O. A. Koncept "Družba": systémnyj i funkcionalno-kognitivnyj analiz. *DisserCat- elektronnaja bibliotěka dissertacij*. [online]. 2004. [cit. 2016-01-10.] Dostupné z: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-druzhba-sistemnyi-i-funktsionalno-kognitivnyi-analiz>.

GROENEWALD, T. A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1). Article 4. [online]. 2004. [cit. 2016-01-01] Dostupné z: https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_1/pdf/groenewald.pdf.

CHIZOVA, M. A. Koncept "družba" v ruskoj i anglijskoj lingvokulturach. *Dslib.net*. [online]. 2005. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/koncept-druzhba-v-ruskoj-i-anglijskoj-lingvokulturach.html>.

KONJAEVA, J. V. Koncept «družba » po dannym naučnych issledovanij. *Uralskij feděralnyj universitet*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-12]. Dostupné z: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28010/1/sk_2014-08.pdf.

MIRZACHANOVA, S. M. Koncept «družba» v ramkach mežličnostnych otnošenij v sociume. *Mir lingvistiki i kommunikacii*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: http://tverlingua.ru/archive/010/10_10.htm.

SAPIR, E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and company, 1921. *Bartleby.com*. [online]. 2000. [cit. 2016-01-09]. Dostupné z: <http://www.bartleby.com/br/186.html>.

WIERZBICKA, A. Iz knigi "Ponimanije kultur čerezposredstvo ključevych slov". *Poetica*. [online]. Rok vydání neznámý. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://philologos.narod.ru/ling/wierz2.htm>.

ZALIZNJAK, A. A., LEVONTINA, I. B., ŠMELJOV, A. D. Ključevye iděirusskoj jazykovej kartiny mira. *Žurnalnyj zal*. [online]. 2002. [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: http://magazines.russ.ru/oz/2002/3/2002_03_22.html.

Prameny

Přepis rozhovoru s narátorkou Táňou uskutečněný v lednu 2014 v Olomouci. Vedla Tereza Janečková. Přepis v držení autorky.

Přepis rozhovoru s narátorkou Nad'ou uskutečněný v listopadu 2013 v Ostravě. Vedla Tereza Janečková. Přepis v držení autorky.

Přepis rozhovoru s participantkou K. uskutečněný v listopadu 2013 v Olomouci. Vedla Tereza Janečková. Přepis v držení autorky.

Přepis rozhovoru s participantkou K. uskutečněný v lednu 2013 v Ostravě. Vedla Tereza Janečková. Přepis v držení autorky.

Rozhovor s participantkou č. 1 uskutečněný v únoru 2016 v Praze. Vedla Tereza Janečková. Audionahrávka a přepis rozhovoru v držení autorky.

Rozhovor s participantkou č. 2 uskutečněný v únoru 2016 v Olomouci. Vedla Tereza Janečková. Audionahrávka a přepis rozhovoru v držení autorky.

Rozhovor s participantem č. 3 uskutečněný v únoru 2016 v Praze. Vedla Tereza Janečková. Audionahrávka a přepis rozhovoru v držení autorky.

Rozhovor s participantkou č. 4 uskutečněný v únoru 2016 ve Zlíně. Vedla Tereza Janečková. Audionahrávka a přepis rozhovoru v držení autorky.

Rozhovor s participantem č. 5 uskutečněný v únoru 2016 v Olomouci. Vedla Tereza Janečková. Audionahrávka a přepis rozhovoru v držení autorky.